SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František K o č i š

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna O r a v c o v á

REDAKČNÁ RADA
Ferdinand B u f f a, Juraj D o l n í k, Ladislav D v o n č, Ján F i n d r a, Juraj F u r d í k, Eugen J ó n a, František K o č i š, Rudolf K r a j č o v i č, Ema K r o š l á k o v á, Milan M a j t á n, Jozef M l a c e k, Anna O r a v c o v á, František R u š č á k

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

J. S A B O L, Jazyk literárnej kritiky obdobia romantizmu 3
P a t r á š, Anketové sondy do bežnej komunikácie v meste .. 10
J. J a c k o, Neologizmy a okazionalizmy v súčasnej publicistike 19
M. F e r e n č í k, Poznámky k fatickej funkcii pozdravov v slovenčine 25

DISKUSIE

F. K o č i š, Otázniky nad pravopisom prídavného mena *boží* . 30
J. T r n k o v á - K. V e r t a ľ o v á, O skloňovacom type *kuli* v slovenčine 36
J. H o r e c k ý, Vidové dvojice pri odvodzovaní 38

SPRÁVY A RECENZIE

Na životné jubileum PhDr. Jany Skladanej, CSc. J. D o r u ľ a 41
Súpis prác Jany Skladanj za roky 1965-1990. L. D v o n č 41
Za PhDr. Ladislavom Rybárom. K. P a l k o v i č 46
Súpis prác Ladislava Rybára za roky 1954-1991. L. D v o n č . 47
Jazykovedci v Smoleniciach. P. O d a l o š 53
Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. J. K l i n c k o v á 56

ROZLIČNOSTI

Gulag a *gulag*. L. D v o n č 61
Nedochódča, nedôchodča. F. K o č i š 63

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 57-1992

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

VYDAVATEĽSTVO SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o.

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 57-1992
ČÍSLO 1

Ján Sabol

JAZYK LITERÁRNEJ KRITIKY OBDOBIA ROMANTIZMU
(Jazykovo-štylistické skice o literárnokritických prácach Mikuláša Dohnányho)[1]

V eseji o Jankovi Kráľovi M. Rúfus napísal (1972, s. 10), že "tento básnik má na poetické stvárnenie mohutného citového a intelektuálneho náboja k dispozícii spisovný jazyk o dvadsať rokov mladší, než je on sám"; ak to náš romantický poet dokázal, svedčí to nielen o jeho majstrovskom talente, ale aj o životaschopnosti mladej slovenčiny, ktorá - hoci sa na prvý pohľad zdala iba akýmisi insitnými "husličkami z javora" - prudko začala naberať dych na nebývalé funkcie, ktoré od nej požadoval rozvíjajúci sa novodobý slovenský národ. Štúrovská slovenčina nevznikala naraz a z ničoho: "Z jazykového hľadiska ide o zavŕšenie procesu, ktorý sa prejavil už predtým najmä vznikom bernoláčtiny ako prvého kodifikovaného slovenského spisovného jazyka a vznikom kultúrnej stredoslovenčiny ako živelne sa formujúceho nadnárečového útvaru kultúrneho styku" (Pauliny, 1966, s. 101). Viaceré závažné rozdiely medzi kultúrnou západnou slovenčinou bernolákovského typu a štúrovskou kultúrnou strednou slovenčinou - prirodzene, na pozadí rozdielnych filozoficko-estetických koncepcií klasicizmu a romantizmu - nevyhnutne nechali svoje odtlačky aj v umeleckej literatúre, ako o tom výrazne svedčí napr. radikálna výmena veršového systému, ale aj v ostatných štýlových oblastiach nového spisovného jazyka, ktorý vznikal v "kľúčovom období" slovenských dejín (Pauliny, tamže). Uvedené skutočnosti sa museli zákonite premietnuť aj do jazyka literárnej kritiky, teda jazyka, ktorý sa nachádza najmä v priestore odborného štýlu. V našom príspevku predkladáme niekoľ-

[1] Niektoré časti nášho príspevku odzneli na vedeckej konferencii Mikuláš Dohnány a literárna kritika romantizmu (Levoča 5. 5. 1984) a v doplnenej a teoreticky dopracovanej verzii na vedeckej konferencii Levoča v dejinách slovenskej kultúry (4. 5. 1991). Zároveň si ním chceme pripomenúť blížiace sa výročie štúrovskej kodifikácie spisovnej slovenčiny.

ko jazykovo-štylistických skíc o literárnokritických prácach a statiach M. Dohnányho.[2]

O začiatkoch odborného štýlu v spisovnej slovenčine písali viacerí slovenskí jazykovedci (výsledky ich výskumu zhrnujúco podáva Findra, 1971). Na základe jazykovoštylistickej analýzy Hodžových a Štúrových jazykovedných prác autor konštatuje, že pri výskume formovania a vývinu odborného štýlu v spisovnej slovenčine bude treba sledovať: ako sa náuková próza zbavuje obraznosti a mnohovýznamovosti a smeruje k jednoznačnosti, presnosti a významovej ohraničenosti; ako sa náuková próza zbavuje emocionálno-expresívneho výrazu a smeruje k používaniu intelektuálneho výrazu; ako sa v náukovej próze namiesto všeobecného nešpecifikovaného pomenovania tvorí a využíva špecifikované pomenovanie - odborná terminológia; ako sa v náukovej próze prestávajú využívať expresívne syntaktické konštrukcie a postupne sa dáva prednosť nocionálnym konštrukciám; ako sa veta náukovej prózy zbavuje dedičstva humanistickej periódy sperfektňovaním vetnej stavby (s. 141). Z autorových náčrtov sa dá vyčítať najmä fakt, že spisovná slovenčina v svojich začiatkoch nemala ešte naporúdzi filter na jasné diferencovanie výrazových opozícií vyplývajúcich zo základných jazykových funkcií: komunikatívnej a kognitívnej, prerastajúcich do aktuálneho a gnómického výrazu. Zásadnejšiemu rozlíšeniu týchto funkcií - a teda aj postupnej štylistickej diferenciácii - bránila najmä expresívnosť. Lenže "všadeprítomnosť" tejto jazykovo-výrazovej a štylistickej kategórie má svoju vývinovú, časovo determinovanú "logiku": cesta od príznakovej "gnómickosti" (reprezentuje ju klasicistický, humanistický pátos) k "aktualizácii" v jazyku a štýle vedie najmä cez expresívnosť ako odnož subjektívnosti výrazu; je to zároveň cesta k princípu ľudovosti, (ľudovej) hovorovosti jazyka a štýlu (podrobnejšie Sabol, 1983). Ústnosť, hovorená podoba reči (ako jeden zo základných znakov hovorového štýlu) "veľmi ovplyvnila podobu štúrovskej vety a má hlavnú zásluhu na tom, že spisovná veta sa v štúrovskom období stala živou, blížiacou sa v skladbe hovorenej vete" (Pauliny, 1966, s. 114-115). Jednou z príčin vplyvu ústnej, hovorenej reči (a teda aj hovorového štýlu) je fakt, že "dôležitou zložkou prvotnej štúrovskej literatúry boli publicistické články" (Pauliny, tamže), v ktorých sa výrazným spôsobom prejavovala expresívnosť a presadzoval sa komunikačný štatút jazykovej funkcie (obracanie sa priamo na čitateľa).

Hlavné znaky vznikajúceho odborného a publicistického jazyka (polytónnosť, zvýšená obraznosť, expresívnosť a variabilita jazyka a štýlu) majú aj literárnokritické texty M. Dohnányho. Skúmali sme ich exaktnými štatistickými metódami (zhrnujúco Mistrík, 1977, s. 36-63) v oblasti slovnej zásoby.

Kľúčom k jazyku a štýlu Dohnányho kritických článkov by mohla byť jeho

---

[2] Ide o tieto state a kritiky: 1. Marína. Spevi Andreja Sládkoviča. Orol Tatránski, II, 1847, č. 56, s. 444-445; č. 57, s. 452-454 (ďalej Mar); 2. Žehry. Básně a dvě Řeči, od Jonáše Záborského. Slovenskje Pohladi na vedi, umeňja a literatúru 1851, ďjel I, sv. 5, s. 185-191; Visvetleňja recensie na "Žehry", tamže, ďjel II, sv. 1, s. 34-36 (ďalej Žeh); 3. Rečňovanka pre slovenskje školi. Usporjadaná od A. H. Škultetyho. Slovenskje Pohladi... 1851, ďjel II, sv. 1, s. 18-19 (ďalej Reč); 4. Mijava s novím vekom. Báseň ve čtírech zpevoch. Od Jana Trokana, rodom Mijavana. Slovenskje Pohladi... 1851, ďjel II, sv. 1, s. 19-21 (ďalej Mij); 5. Slovo o dramate slovanskom. Sokol, II, 1861, č. 12, s. 93-95 (ďalej Slovo); 6. Sklad rozličních spevov. Stavaní od Ďorďa Pejkö. Orol Tatránski, III, 1847, č. 74, s. 588-589 (ďalej Sklad).

poznámka v recenzii básne Mijava (od Jána Trokana):

"Sloh ňje je prjam čistí od šmatláku. Na príkl. str. 48.:

'Čo to za hrmot a zeme traseňje?
Celá Mijawa už na nohách stojí,
Strelba, muzika, w powetrí hučeňje,
Mesto na krídlách kamsi *leťeť* strojí;
Jakísi posel tam od Wjedna *leťí*,
Wrchi, dolini *leťja* mu w ústreťí.'

Mimo prehnatosťi v opisovaňí upozorňujeme p. púvodca na užívaňja slova 'leťjeť", ktoruo tri razi jedno za druhím nasleduje; a takíchto príkladou bi sa dalo mnoho uvjesť." Rovnako je za pestrosť a diferencovanosť prostriedkov aj pri rýme: "V rímoch bi mohla biť vätšja rozmaňitosť; najvjac sa tu schádza treťja osoba slovesa s tou i s - t o u osobou, alebo pridávnuo m e n o zas iba s prídavním. Daktorje až velmi uši urážajú..." (Slovenskje Pohladi na vedi, umeňja a literatúru 1851, ďjel II, sv. 1, s. 20).

Pri slovnej zásobe statí a kritík M. Dohnányho sme skúmali distribúciu lexiky, bohatstvo slovníka a koncentráciu slov podľa metódy P. Guirauda, index opakovania (I_i), index gravitnosti, tematickosti (I_g), index exkvizitnosti, pútavosti (I_e), index stereotypnosti (I_t) a hodnotu extenzity textu (I_{ext}).

Distribúciu lexiky Dohnányho statí a kritík sme zisťovali ako pomer zriedkavých slov s frekvenciou menej ako 5 ($f_s <$) a častých slov s frekvenciou 5 a viac ako 5 ($f_s \geq$). Čím menej je v texte zriedkavých slov s nižšou frekvenciou, tým je text vecnejší a presnejší. V skúmaných textoch sme zistili tieto výsledky:

	zriedk. slová		*časté slová*
(Reč)	95,58 %	:	4,42 %
(Mij)	94,01 %	:	5,99 %
(Slovo)	93,74 %	:	6,26 %
(Žeh)	92,14 %	:	7,86 %
(Mar)	89,91 %	:	10,10 %
(Sklad)	89,84 %	:	10,16 %

Uvedené výsledky potvrdzujú v skúmaných textoch M. Dohnányho vysoký stupeň lexikálnej variability, ktorá okrem recenzie Sládkovičovej Maríny a recenzie Skladu rozličných spevov od Juraja Pejku (pôvodný názov pozri v poznámke 2) je vyššia ako v slovenskej eseji vôbec (92 : 8 % - Slančová, 1983, s. 48). Ukazuje sa, že práve tieto dve recenzie inklinujú k väčšej výrazovej homogénnosti a súdržnosti, k menšej vyjadrovacej rozptýlenosti. Súvisí to zrejme aj s jednoznačným pozitívnym tónom textu recenzie Maríny a so "zdrvujúcou" kritikou Skladov.

Rovnako aj hodnoty bohatstva slovníka, zistené podľa metódy P. Guirauda (1953; pozri Horecký, 1965, s. 71), ukazujú, že slovná zásoba analyzovaných literárnokritických článkov a statí je dosť pestrá (interpretované hodnoty vypočítavajú podľa vzorcov: $R = \frac{V}{\sqrt{N}}$; $R_{max} = \frac{N}{\sqrt{N}}$; $R_{min} = \frac{1}{\sqrt{N}}$,

kde V je počet slov a N počet tvarov v texte):

	(Reč)	(Mij)	(Mar)	(Žeh)	(Slovo)	(Sklad)
R	13,54	12,81	14,24	21,91	14,78	14,95
R_{max}	23,41	24,74	36,86	48,78	31,32	33,57
R_{min}	0,0427	0,0404	0,0271	0,0205	0,0319	0,0298

Na porovnanie môžeme uviesť hodnoty z umeleckého štýlu: Vo Vajanského zbierke Spod jarma má R hodnotu 61,00 (pri R_{max} = 80,43 a R_{min} = 0,0124; porov. Petrus, 1969, s. 222) a v Mihalkovičovej zbierke Ľútosť má R hodnotu 29,98 (pri R_{max} = 49,29 - v štúdii sa chybne uvádza 41,15 - a pri R_{min} = 0,0203; Horecký, 1965, s. 72).

Pre rozloženie frekvencií, ktoré sú ďalšou závažnou charakteristikou textu, je dôležitou skutočnosťou aj to, koľko slovných tvarov má vyššiu frekvenciu a ako sú tieto frekvencie rozložené. Tento ukazovateľ P. Guiraud nazýva koncentráciou slov a meria ju vzťahom frekvencie prvých päťdesiatich slov a počtom slovných tvarov podľa vzorca $C = \frac{\Sigma 50}{N}$.

Výsledné hodnoty v skúmaných textoch (od najvyššej koncentrácie po najnižšiu) sú nasledujúce:

(Mar)	- 0,606	(Mij)	- 0,461
(Sklad)	- 0,474	(Reč)	- 0,445
(Slovo)	- 0,467	(Žeh)	- 0,397

Ak tieto hodnoty porovnáme s paralelnými hodnotami vo Vajanského zbierke Spod jarma (0,161 - Petrus, 1969, s. 223) a v Mihalkovičovej zbierke Ľútosť (0,204 - Horecký, 1965, s. 72), môžeme konštatovať, že koncentrácia slov v skúmaných statiach a kritikách M. Dohnányho je značná, čo by potvrdzovalo jednotiaci východiskový "postoj" autora k predmetu interpretácie, vyvolávajúci aj určitú jazykovo-štylistickú a tematickú "homogénnosť" vyjadrenia aj istú žánrovú vyváženosť textov.

Index opakovania (I_i) slov sa zisťuje ako pomer rozsahu celého textu a slovnej zásoby (parolových a langových slov; počíta sa podľa vzťahu $I_i = \frac{N}{L_{t_1}}$); závisí v prvom rade od dĺžky prejavu: čím je skúmaný text dlhší, tým sa jav opakovania vyskytuje častejšie. Aj v našich skúmaných textoch sa tento fakt v zásade potvrdil: I_i je pri najdlhších textoch - (Žeh) a (Mar) - najväčší. Ale platí to aj inak: čím je prejav lexikálne presnejší, tým je pravdepodobnosť opakovania väčšia; aj naopak: v tematicky otvorenejšom prejave, v lexikálne relatívne bohatšom, je pravdepodobnosť opakovania menšia (Mistrík, 1969, s. 68). Pri analyzovaných textoch je takéto poradie podľa hodnôt I_i:

(Mar)	- 2,59	(Slovo)	- 2,12
(Sklad)	- 2,25	(Mij)	- 1,93
(Žeh)	- 2,23	(Reč)	- 1,73

Hodnota I_i v (Mar) je tesne nad esejistickým štýlom (2,45) a rečníckym štýlom

(2,35) a tesne pod umeleckým štýlom (2,64) a hodnota I_1 v (Sklad) a v (Žeh) tesne pod publicistickým štýlom (2,27), čo potvrdzuje celkové ladenie týchto recenzií. V ostatných štýloch spisovnej slovenčiny je I_1 podstatne vyšší: v náučnom štýle 3,40, vo vedecko-popularizačnom 3,12 (údaje o porovnávaných hodnotách v štýloch spisovnej slovenčiny uvádzame podľa práce D. Slančovej, 1983, tabuľka 2b).

Bohatstvo tematiky a stupeň lexikálnej príťažlivosti textu sa určuje pomocou indexu gravitnosti, tematickosti (I_g), doplňujúceho indexu exkvizitnosti, pútavosti (I_e) a indexu stereotypnosti (I_t).

I_g závisí od počtu opakujúcich sa slov v texte a od dĺžky textu.

Počíta sa podľa vzťahu: $I_g = \frac{2L_{f_{1<}}}{\frac{1}{10}N} = \frac{20L_{f_{1<}}}{N}$.

I_g poukazuje na stupeň využívania tematických slov v texte, na stupeň frekvencie tých slov, s ktorými sa v texte pracuje ako so základnými. Čím bohatšia je tematika, tým je I_g vyšší, čím je prejav tematicky homogénnejší, tým je I_g nižší (v tomto prípade sa medzi slovami utvára viac "priestoru" pre exkluzívne, neopakujúce sa slová). V skúmaných textoch sme namerali tieto hodnoty:

(Mij)	-	3,24	(Mar)	-	2,47
(Reč)	-	3,18	(Sklad)	-	2,43
(Slovo)	-	2,75	(Žeh)	-	2,20

Text (Mij) a (Reč) je tematicky "rozptýlenejší", text (Slovo) je medzi hodnotami vedecko-popularizačného (2,58) a náučného štýlu (2,94), texty (Mar) a (Sklad) sú medzi esejistickým (2,35) a umeleckým štýlom (2,52), I_g v texte (Žeh) je pod I_g v esejistickom štýle.

I_e je ukazovateľ stupňa rozptylu slov s frekvenciou 1; určuje zvláštnosť lexiky a stupeň lexikálnej príťažlivosti. Ide o vzťah medzi počtom slov objavujúcich sa iba raz (L_{f_1}) a rozsahom celého textu (N):

$$I_e = \frac{20L_{f_1}}{N}.$$

Čím je I_e vyšší, tým je v prejave viacej exkluzívnych slov, tým nižšia je prediktabilnosť výskytu slov, tým je text lexikálne príťažlivejší. Opakom je text stereotypný.

V skúmaných textoch M. Dohnányho sme zistili tieto hodnoty:

(Reč)	-	8,39	(Slovo)	-	6,69
(Mij)	-	7,12	(Sklad)	-	6,48
(Žeh)	-	6,78	(Mar)	-	5,25

Texty (Žeh), (Slovo) a (Sklad) majú I_e tesne nad hodnotou I_e v publicistickom

štýle (6,44), ktorý má najvyšší I_e. Text (Reč) a (Mij) má vysoko "exkluzívnu", "rozptýlenú" lexiku, hodnoty I_e v (Mar) sa pohybujú medzi hodnotami I_e v umeleckom (5,18) a náučnom štýle (5,46).

I_f udáva priemernú frekvenciu opakovaných slov, určuje dĺžku intervalu, v ktorom sa slovo opakuje. Tento index ako "pozitívny štylistický prvok" je "vysoký tam, kde nie je váha na forme, ale na obsahu prejavu" (Mistrík, 1977, s. 52). Možno ho vyrátať podľa vzorca $I_f = \frac{N - L}{L_{f_{I<}}}$.

V skúmaných textoch má I_f tieto hodnoty:

(Žeh)	-	5,00	(Slovo)	-	3,84
(Mar)	-	4,96	(Mij)	-	2,98
(Sklad)	-	4,56	(Reč)	-	2,66

Extrémne nízke hodnoty sme zaznamenali v texte (Reč) a (Mij). Hodnoty I_f v (Žeh) a (Mar) sú medzi hodnotami I_f zistenými vo vedecko-popularizačnom (5,27) a náučnom štýle (4,94), text (Sklad) je medzi hodnotami v esejistickom (4,89) a publicistickom štýle (4,20), hodnota I_f v (Slovo) je medzi hodnotami publicistického a rečníckeho štýlu (3,71).

Zlúčením hodnôt I_g a I_e dostávame hodnotu extenzity textu, ktorá ukazuje na šírku lexiky a rôznosť výrazu. Avšak ako konštatuje J. Mistrík (1977, s. 51), veľkosť extenzity "nemožno posudzovať z hľadiska estetickosti, ale z hľadiska funkčnej vhodnosti a primeranosti: neplatí teda zásada, že ten prejav je estetický, ktorý má vysoký index extenzity, alebo naopak".

Zistené hodnoty I_{ext} v skúmaných textoch M. Dohnányho sú takéto:

(Reč)	-	11,57	(Žeh)	-	8,98
(Mij)	-	10,36	(Sklad)	-	8,91
(Slovo)	-	9,44	(Mar)	-	7,72

Extrémne hodnoty I_{ext} majú texty (Reč) a (Mij). Hodnoty I_{ext} v (Slovo) sú tesne nad hodnotami I_{ext} zistenými v publicistickom štýle (8,99), ktorý má túto hodnotu najvyššiu zo všetkých štýlov, texty (Žeh) a (Sklad) majú I_{ext} veľmi tesne pod touto hodnotou a nad hodnotou v rečníckom štýle (8,62), v (Mar) je I_{ext} medzi hodnotami v umeleckom (7,70) a náučnom štýle (8,40).

Náš exaktný prieskum literárnokritických prác a statí M. Dohnányho ukázal, že skúmané texty sú značne variabilné, čo súvisí s viacerými skutočnosťami, ktoré majú jednak objektívny, jednak subjektívny charakter. K týmto činiteľom patria:

1. Samotný ráz literárnokritického príspevku ako žánru. Sú tu totiž prvky náučného, publicistického i umeleckého štýlu, a to na pozadí zdôraznenia istých funkcií literárnej kritiky - operatívnej, poznávaco-hodnotiacej, postulatívnej a metakritickej (podľa toho, na ktorom mieste vstupuje kritik do literárnej komunikácie: do priestoru medzi autora a dielo, do pásma samého diela a medzi dielo a čitateľa; porov. Bagin, 1979, s. 144 - tam aj ďalšia lit.).

2. Malá štylistická rozrôznenosť slovenčiny v štúrovskom období, okolnosť, že isté prostriedky sa ešte používali štylisticky nediferencovane - ide najmä o rozpätie na osi

expresívnosť - nocionálnosť (Findra, 1971, s. 123).

Na ukážku uvedieme krátky úryvok z recenzie Skladu rozličných spevov (od J. Pejku):

"Abi každí, čo sa trochu pero hrízť naučiu, sa ňenazdau, že v *slovenčiňe* už spisovaťelom biť muože, a na parnass literaturi sa ňedrjapau" (Orol Tatránski, III, 1847, č. 74, s. 588).

3. To, že literárna kritika obdobia romantizmu nemala vyhranené funkcie, a tak zasahovala široké súvislosti medzi dielom a skutočnosťou, čo sa zavše premietalo do jazyka a štýlu ako "kríženie" ontológie umeleckého diela a ontológie mimoliterárneho sveta (v pozadí tu môže byť latentne prítomný romantický princíp vzťahu "ducha a predmetnosti").

Ako príklad môžeme uviesť úryvok z recenzie Rečňovanky (od A. H. Škultétyho):

"Medzi najpodareňejšje patrí najme: 'Drječna Slovenka.' V básňičke tejto je viobrazená ňevinná prostota mladej ďjovčini slovenskej, v jej od velkjeho sveta uťjahnutom, aňi prepjatím odroďilstvom aňi marnou, vifinťenou civilisáciou ňezkazenom stave. Ona sa ňestarje o to, akobi sa na báloch, vo velko-panskích společnosťach, zábavách a t. ď., kroz nádhernje šati a módno držaňja svetu zapáčila; ale sa ťeší v tom, že vje čítať, písať, pomodliť sa, hrášok saďiť, buob okopkať, petrušku sjať a t. ď., v čom bi si aňi jedna z nadrečeních tak nazvaních 'kišasoňí' a 'frajličjek' ňezakladala, vihlasujúc to v marnomislnosťi a nádhere svojej za ňízkosť (Gemeinheit) od visokjeho sveta ňevšímanú, opovrhnutú" (Slovenskje Pohladi... 1851, ďjel II, sv. 1, s. 19).

4. Výrazová variabilnosť, žánrová nevyhranenosť, lexikálna pestrosť analyzovaných literárnokritických článkov súvisí aj s chápaním stálej výrazovej inovácie ako štylizačnej cnosti (porov. aj citát z recenzie Mijavy, ktorý sme uviedli vyššie), ale aj s "dvojjedinosťou" básnika a literárneho kritika M. Dohnányho.

Rozbor slovnej zásoby Dohnányho literárnokritických statí zároveň ukázal, že v niektorých recenziách (platí to najmä o posúdení Sládkovičovej Maríny) sa už prejavili výrazné indície literárnej kritiky ako v značnej miere homogénneho žánru.

Na záver možno konštatovať, že úsilie po variabilnosti výrazu v začiatkoch štúrovskej slovenčiny, podporujúce šírku výrazových prostriedkov, ktoré sme si potvrdili exaktným výskumom literárnokritických prác M. Dohnányho, znamenalo nevyhnutný predstupeň postupnej diferenciácie a kryštalizácie jednotlivých štýlov spisovnej slovenčiny v jej ďalších vývinových obdobiach.

Literatúra

BAGIN, A.: Literárne etudy. Bratislava, Smena 1979. 189 s.

FINDRA, J.: K začiatkom odborného štýlu v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 122-142.

HORECKÝ, J.: Štylisticko-štatistické hodnoty jednej básnickej zbierky. In: Jazvkovedné štúdie. 8. Spisovný jazyk - štylistika. Red. F. Miko. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 71-84.

MISTRÍK, J.: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 726 s.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 450 s.

PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny. I. Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra. Bratislava,

Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966. 131 s.

PETRUS, P.: O niektorých lexikálno-štatistických hodnotách vo Vajanského básnickej zbierke Spod jarma. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník. 2. Venovaný prof. PhDr. Štefanovi Tóbikovi, CSc., k šesťdesiatym narodeninám. Red. P. Bunganič. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 219-233.

RÚFUS, M.: Básnik Janko Kráľ. In: J. Kráľ, Poézia. Bratislava, Tatran 1972, s. 9-12.

SABOL, J.: Jazykovo-štylistické kontúry prózy slovenského romantizmu (Úvaha o prozaickom diele Ľ. Kubániho). In: Ľudovít Kubáni a próza romantizmu. Materiály z vedeckej konferencie 7. a 8. V. 1982 v Levoči. Red. J. Bolfík. Rimavská Sobota, Gemerská vlastivedná spoločnosť 1983, s. 129-136.

SLANČOVÁ, D.: Jazykovo-štylistická charakteristika eseje a esejistického štýlu. [Kandidátska dizertácia.] Bratislava 1983. 173 s. Univerzita Komenského, Filozofická fakulta.

Vladimír Patráš

ANKETOVÉ SONDY DO BEŽNEJ KOMUNIKÁCIE V MESTE

1. Mestská aglomerácia ako špecifický vnútorne štruktúrovaný sociálno-ekonomický parcelát aj na prelome 80. a 90. rokov poskytuje možnosti na pragmaticky zacielený prieskum bežnej každodennej podoby dorozumievania medzi príslušníkmi mestskej sociéty. Ako hlavný dynamizačný funktor bezprostrednej jazykovej komunikácie pôsobia urbanizačno-ekonomické procesy vnútri komunity. Pod ich vplyvom sa redukujú aj vzájomné interpersonálne a medziskupinové dištancie; zmena odstupu podporuje funkčnosť a životaschopnosť priamych komunikačných kontaktov.

Masové presuny obyvateľstva z vidieka, príp. z iných oblastí do formujúcich sa ekonomických centier (tzv. druhá mestská revolúcia; Musil, 1967) neovplyvnili len štrukturálno-sídelnú stránku mestských spoločenstiev. Jednostranne orientované migračné vlny zároveň oslabili prestíž tradičných dialektov a stimulovali vytváranie osobitého viacvrstvového dorozumievacieho útvaru. Hovorená komunikácia okrem regionálnych jazykových čŕt absorbovala (treba zdôrazniť kontinuitu celého procesu) aj výrazné socioprofesiové charakteristiky, ovplyvňované ekonomickým podložím konkrétnej lokality. Mesto sa potom neprejavuje ako homogénny jazykový celok: pôvodný mestský úzus kontaminujú slabnúce miestne nárečia, prímes expanzívnych sociálnych dialektov a stopy iných jazykových systémov. Výsledný zložitejší, variabilnejší komunikačný útvar tenduje k spisovnému jazyku a súčasne sa stáva jedným z jeho zdrojov. Uplatňuje sa v komunikačných situáciách, ktoré charakterizuje nenútenosť, neoficiálnosť, spontánnosť, bezprostredné zainteresovanie viacerých hovoriacich na komunikačnom akte, situačná zakotvenosť a opora v mimojazykovom kontexte, jedinečnosť/modelovosť a neopakovateľnosť/reprodukovateľnosť informácie.

Globálnemu cieľu - lokalizovať a opísať konglomerátny útvar slúžiaci na bežný dorozumievací styk obyvateľov súčasného mesta (Banská Bystrica na konci 80. rokov

20. stor.) - sme podriadili aj náš anketový prieskum.[1] Hovorenú podobu slovenčiny v meste (ďalej HPSM) pritom chápeme ako množinu hierarchicky usporiadaných jazykových prostriedkov, ktoré využívajú príslušníci konkrétneho mestského jazykového spoločenstva, trvale žijúci alebo pôsobiaci v meste, v priamom, živom bezprostrednom dorozumievaní, v rozličných spontánnych každodenných polooficiálnych a neoficiálnych komunikačných situáciách, v závislosti od veku, regionálneho pôvodu, vzdelania, sociálneho zaradenia a iných, nezriedka protichodných psychosociálnych čŕt (recesia a súčasne stereotypnosť, exkluzívnosť a zároveň vulgarizovanie prejavov a pod.).

Výskum naznačil, že HPSM (dorozumievací prostriedok príslušníkov jazykových spoločenstiev, ktoré koexistujú a kooperujú v mestskej aglomerácii) možno kvalifikovať "len" ako množinu jazykových čŕt, ktorá je plastická dokonca aj v komunikátoch jednej a tej istej osoby. Status komunikanta (profiluje ho zväzok sociolingvistických konštruktov v hierarchickom usporiadaní: vek, regionálny a sociálny pôvod, vzdelanie, profesijné zaradenie) rozhodujúcim spôsobom vplýva na jazykovú a intelektuálnu úroveň jednotlivých komunikačných udalostí a komunikačných aktov. Každý obyvateľ mesta (trvalý, príp. dlhodobý príslušník mestskej sociéty) - používateľ národného jazyka - sa podľa dorozumievacích podmienok a cieľov snaží vybrať z komunikačného spektra národného jazyka adekvátny súbor dorozumievacích prostriedkov. Spätosť sociálneho správania sa jednotlivcov alebo celých skupín s ich verbálnym správaním v obsahovej (úsudky, hodnotenia, názory), ale i formálnej (metajazykovej) rovine sa efektívne podarí zistiť - na základe reflexu vlastnej dorozumievacej schopnosti a subjektívneho hodnotenia čiastkových zložiek jazykového vedomia - sociolingvistickou anketou (porov. Slančová, 1990).

Na anketovanie sme využili vlastný sociolingvistický dotazník zostavený podľa všeobecne platných metodologicko-technických zásad (Katriak, 1975; Kerlinger, 1972; Jadov, 1977; Zich, 1976 a i.). Napätie medzi cieľom - výskumom osobitostí spontánnej hovorenej podoby - a grafickou formou dotazníka sme podstatne eliminovali formuláciou inštruktážnych textov. Oprávnenosť tohto postupu potvrdil aj postoj respondentov. V technickej časti tlačiva na otázku *Ako ste pristupovali k vypĺňaniu dotazníka?* väčšina anketovaných osôb vyznačila variant *Po rozmýšľaní som sa snažil vybrať takú odpoveď, ktorá zodpovedá môjmu jazykovému citeniu; neočakával som, že moja odpoveď bude vždy správna, spisovná* (60,2 %), príp. *Dlho som neuvažoval o spisovnosti alebo nespisovnosti odpovedí; napísal som to, čo si myslím* (24,8 %). V invenčnej fáze bádania sme sa snažili rešpektovať zásadu otvorenosti výskumu pre každý objekt, ktorý zastupuje presne definovanú množinu objektov (reprezentatívnosť v logickom zmysle; porov. Zich, 1976, s. 139).

Prieskum sme vykonávali v radoch príslušníkov všetkých generačných štruktúr

[1] Anketa predstavuje sekundárny výskumný prostriedok, ktorý paralelne s korpusom magnetofónových nahrávok spontánnych komunikátov vytvoril materiálovú bázu kandidátskej dizertačnej práce. Dotazníkový prieskum sme uskutočnili v máji - júli 1989.

(konkrétne údaje sú v tab. 1). Do sond prispeli svojimi názormi a postojmi obyvatelia mesta, z ktorých takmer dve tretiny pochádzajú priamo z Banskej Bystrice alebo z dedín patriacich do tohto okresu. Štyri pätiny respondentov prežili väčšinu doterajšieho života na území mesta, príp. okresu; viac ako štvrtina opýtaných žije v Banskej Bystrici 25 a viac rokov (presné údaje sú v tab. 2-4). Do vzorky socioprofesiového spektra Banskobystričanov sme okrem 1. manuálne pracujúcich (jedna desatina) vybrali aj 2. žiakov a študentov všetkých typov škôl (polovica účastníkov výskumu), 3. technicko-hospodárskych pracovníkov, 4. príslušníkov inteligencie a štátnych zamestnancov, a to z rozličných (tzv. mestotvorných) spoločensko-ekonomických sfér (35 %; presné údaje sú v tab. 5).

Po zostavení, technickej realizácii, pilotáži a priamom anketovaní väčších, formálne organizovaných homogénnych celkov (žiaci základnej školy a technicky orientovaní stredoškolskí študenti) sme dotazníkové tlačivá rozoslali adresátom poštou. Po uzavretí ankety a vytriedení sme získali 113 vyplnených hárkov, t. j. 63 % tlačív zo začiatočného výskumného balíka (Zich, 1976, s. 187 uvádza úspešnú návratnosť už pri dosiahnutí 20-30 %).

Jazykové sondy sme v dotazníkovom texte sústredili do štyroch základných okruhov: 1. výslovnosť a pravopis domácich a cudzích slov; 2. dešifrovanie sémantickej náplne lexém a fungovanie lexikálnych variantov; 3. morfologická stránka; 4. syntaktická zložka. Pri výbere a usporadúvaní jednotlivých množín a konkrétnych príkladov sme vytvorili dvojice a štruktúry predstavujúce hraničné (sporné, neuralgické) prípady; respondenti zväčša mali vybrať jeden z variantov, príp. avizovať vlastný úzus.

2. Vo fonickej rovine podľa výsledkov prieskumu prevláda tvrdá výslovnosť fonémy *t* v slove *mestečko* (67,3 % zúčastnených). V iných slovách sa tvrdá výslovnosť strieda s mäkkou výslovnosťou, napr. *necht* - 42,3 %; zried. i *nechet*, príp. je zastúpená v oveľa nižšej miere (*panenský* - 27,4 %). Prevažujúcu tvrdú výslovnosť fonémy *t* v slove *mestečko* možno objasniť dvoma paralelnými spôsobmi: na výslovnostnú podobu môže vplývať hláskové okolie s analógiou (*mesto* - *mestečko*), druhá možnosť - vplyv nárečí, príp. inojazyčných (českých) textov v masmédiách a česko-slovenské kontakty vôbec - je tiež dosť pravdepodobná. Druhú alternatívu potvrdzuje aj relatívne vysoký výskyt tvrdej výslovnosti slova *necht*. Opačný, i keď zriedkavejší jav - nadužívanie palatalizovaných konsonantov (koncové *ť* v slove *ňechať*) - je príznačnejší pre vyššie vekové skupiny obyvateľov mesta s mnohoročným pobytom v Banskej Bystrici (79-ročný právnik, 78-ročná robotníčka, 53-ročný učiteľ atď.).

Špecifická situácia vzniká pri výslovnosti slova *cinzano*. Viac ako polovica opýtaných používa "deformovaný, až nekultúrny" (Ferenčíková, 1988) variant *činžáno* (57,5 %), ktorý (ako signalizuje získaný percentuálny údaj) je v komunikácii ustálený a frekventovaný. Pravopisu prispôsobenú výslovnosť *činzáno* má 42,5 % respondentov (odporúča ho aj Slovník slovenského jazyka - SSJ; za prípustný ho považuje aj publikácia Jazyková poradňa odpovedá - JPO). Kalkovanú výslovnosť *čindzáno*, ktorú prezentujú Pravidlá slovenskej výslovnosti - PSV a Slovník cudzích slov - SCS, nemá ani jediný účastník ankety.

Silné zväzky s cudzím jazykom a pravopisno-výslovnostné analógie sa prejavujú aj v kontaktoch HPSM s češtinou. 38,1 % výskumnej vzorky vyslovuje slovo *futbal* v podobe *fodbal*. Nenáležitá podoba sa v HPSM okrem nárečových vplyvov udržiava aj zásluhou českých podôb *fotbal, fotbalista, fotbalový*, ktoré sa šíria pôsobením publicistických žánrov. V poslednom období sa prostredníctvom rozvoja siete satelitného televízneho príjmu (s oporou v písanej predlohe) zvyšuje frekvencia anglickej podoby *football*, čo tiež v radoch menej kultivovaných nositeľov spisovného vyjadrovania môže podporovať marginálnu výslovnosť *fodbal*.

Tlak inojazyčných masmédií a rastúci záujem o cudzie jazyky sa prejavuje aj vo výslovnosti skrátených pomenovaní. Skratku elektronickej firmy IBM v zhode s anglickou fonetikou vyslovuje ako *aj-bí-em* až 58,4 % anketovaných osôb; študenti strednej priemyselnej školy elektrotechnického zamerania, ktorí okrem odboru navštevujú hodiny angličtiny, pôvodnú výslovnosť uviedli ako jedinú možnú. Popri pôvodnej anglickej výslovnosti sa udržiava i poslovenčená výslovnosť *í-bé-em*.

Uplatňovanie značných nivelizujúco-schematizujúcich (konkurencia ind. préz. a imp. tvaru), nezriedka zjednodušujúco-deformujúcich, ale aj ekonomizujúco-dynamizujúcich tendencií sa odráža aj v relatívne častom používaní tvarov 1. os. pl. ind. préz. *môžme*: v dotazníku ho pred gramaticky náležitou podobou *môžeme* uprednostnilo až 44,3 % anketovaných osôb. Pritom treba poznamenať, že v hovorených spontánnych komunikátoch sa úspornejšia podoba využíva temer výhradne. Iné artikulačne deformované tvary slovies s rezíduami slovesnej tematickej morfémy *e* namiesto *ie zobereme*, tvary *pojďeme, vezňeme* majú oproti spisovným podobám pomerne nízky percentuálny výskyt (22,1; 10,6; 15,9 %). Artikulačne jednoduchšie varianty častejšie používajú hovoriaci s užšími kontaktmi s českým prostredím, s regiónom východného Slovenska, príp. komunikanti, ktorých rodičia majú zvyčajne nižší stupeň vzdelania, pochádzajú z vidieka a prevažne vykonávajú manuálne práce (*vezňeme*: 23-ročný robotník, 42-ročný štátny zamestnanec, 22-ročná robotníčka, 58-ročný vedúci prevádzky, 36-ročný vojak z povolania pochádzajúci z rodiny krajčíra atď.); o korešpondencii vzdelania, sociálneho zaradenia a úrovne jazykovej komunikácie porov. aj Slančová, 1990.

Paralely medzi vekovým kritériom, sémanticko-unifikačnými tendenciami a väzby s regiónom sa prejavujú v konkurencii hovorových (spisovných) a nárečových (lokálnych, krajových, interdialektových) pomenovaní. Najnižšie a mladšie vekové ročníky (9-14 a 15-23-roční) v mestských podmienkach (po strate kontaktov s pôvodným regiónom) nepotrebujú a zväčša ani nevedia postrehnúť jemné významové odtienky; napr. pomenovania obilnín rozlišujú predovšetkým respondenti z vyšších vekových sfér pochádzajúci z vidieka, príp. potomkovia vidieckych obyvateľov (*žito* = 1. raž, 2. pšenica). Žiaci ZŠ a SŠ rozdiely medzi poľnohospodárskymi kultúrami nerozlišujú a podstatné meno *žito* chápu ako súborné pomenovanie pre raž i pšenicu (31,9 %), príp. obilie všeobecne (16,8 %), ako súbor približne rovnakých znakov a vlastností. Výskum nepotvrdil poznatok, že Východoslováci používajú slovo *žito* vo význame "raž" a Západoslováci vo význame "pšenica" (porov. JPO, 1988, s. 7). Ukazuje sa, že rozhodujúcu úlohu tu hrá nie geograficko-jazykové, ale vekové kritérium.

Generačné hľadisko prevažuje nad lokálnymi aspektmi aj pri rozlišovaní lexém *dyňa - melón*. Na označenie veľkého zeleného plodu s červenou dužinou hovorové (porov. JPO, 1988, s. 18) pomenovanie *melón* používa 23 % účastníkov ankety, prevažne z vekovej skupiny 9-39 rokov; taký istý počet plodinu pomenúva synonymicky *melón/dyňa* (porov. SSJ, SCS). 53,1 % Banskobystričanov sa prikláňa len k pomenovaniu *dyňa*. Možno teda súhlasiť s konštatovaním, že *dyňa* (červená; botanický názov), resp. *dyňa/melón* funguje v spisovnom jazyku (JPO, 1988, s. 18), ale i v niektorých nárečiach na Slovensku.

Vplyvy dialektov a miestneho úzu okrem ovplyvňovania noriem bežnej komunikácie v mestskej jednotke a vzniku viacčlenných variantných reťazcov (genitívne tvary pomnožných vlastných pomenovaní *z Donovalov - Donovál - Donoval*: 78,8 - 9,7 - 11,5 %; ale *do Korďík - Korďíkov - na Korďíky*: 76,1 - 13,3 - 10,6 %; dokonca *do Vrábel - Vrábeľ - Vrábií - Vráblov/Vrábľov* [až 65,5 %] - *Vrábiel*) podporujú aj uplatňovanie analogizujúcich mechanizmov. Ak sa napr. dostanú dve propriá s rozličným gramatickým rodom do sémantického vzťahu, jedno z nich ovplyvňuje rodovú príslušnosť ďalšieho, pretože v mimojazykovej skutočnosti obidve vytvárajú korelačný pár. Genitívny tvar pomnožného názvu *Mlynky* určilo až 68,1 % respondentov ako podobu *z Mlyňiek* pod vplyvom druhého člena združeného toponyma *z Mlyňiek - Ďeďiňiek*.

Plasticitu spisovnej (výslovnostnej, ale i gramatickej) normy v HPSM determinujú fakticky tri vzájomne prepojené smery: a/ kumulovanie nadbytočných elementov pod vplyvom módnosti až exkluzívnosti; b/ interferencia starších alebo nárečových, príp. inojazyčných dorozumievacích systémov v konkurencii so slovenskou kodifikáciou; c/ prirodzené (fyziologické) zľahčovanie artikulačne náročných skupín hlások ako prejav dynamiky a variantnosti bežných komunikátov. V týchto súvislostiach treba za neústrojný, nadbytočný prvok považovať vkladné *e* v niektorých pádoch (okrem nominatívu) rodného mena *Marek: Mareka, Marekovi, s Marekom* (77 %) oproti spisovnej podobe *Marka*. Pri priamom anketovaní sme v sondážnom rozhovore zisťovali príčiny nadužívania tvaru s nadbytočnou samohláskou *e*. Opýtaní svoj názor podporovali 1. rodinnou tradíciou ovplyvňovanou tvarmi priezvisk v podobe *Hudec/Hudeca* (i prechýlené podoby *Hudec/Hudecová*), *Kanec/Kaneca, s Kanecom* a pod.; 2. rizikom kolízie náležitého tvaru *Marka* s homonymnou nom. podobou fem. hypokoristika Mária *Marka*; 3. možno predpokladať, že zachovávanie vysokej frekvencie tvaru *Mareka* podporuje aj snaha o diferencovanie medzi slovenským antroponymom *Marek* a cudzím (anglickým, francúzskym, talianskym) menom *Mark* (*Marc, Marco*). Tretí dôvod treba chápať hypoteticky.

Tlak staršieho úzu, miestnych nárečí a cudzích jazykov sa prejavuje v zachovávaní nenáležitých prípon v gen. a lok. vlastných mien. Staršia slovenčina v slovách na *-oa, -ea, -ua* používala v dat./lok. sufix *-i* (v súčasnosti iba pri slovách na *-ea*): *v Nikaragui*. Toto zakončenie sa viac pozdáva až 38,1 % účastníkov prieskumu. Pri výskyte tohto javu nemožno ponechať bokom ani vplyv českých komunikátov šírených predovšetkým masmédiami. Interferencia ženských skloňovacích vzorov *ulica/kosť*, rezíduá nárečových genitívnych tvarov pri vzore *ulica* spolu s cudzojazyčnými (českými,

ruskými) mechanizmami podporujú pretrvávanie podoby *od Táni* (70,8 %); o širších príčinách prežívania tohto javu svedčí aj systémový prienik podoby *od Táni* do písaných textov (napr. Šimečka, 1990). Až 41,6 % opýtaných používa dat. a lok. ženského mena v tvare *Andree* oproti náležitej podobe *Andrei*, ktorá sa zmiešane skloňuje podľa vzorov *žena/ulica*: do sufixov dat. a lok. sa mechanicky vnáša prípona *e* zo vzoru *žena*. Pri priamom anketovaní respondenti (bez rozdielu veku) videli príčinu pomerne značného výskytu podoby *Andree* v jej zvukovom stvárnení. Deminutívny tvar vraj vyslovujú ako *Andrejka*, potom aj *Andreja*, a teda aj dat. *Andreje*. V tomto prípade zrejme dochádza k interferencii viacerých jazykovo-komunikačných mechanizmov.

Zjednodušovanie priamej bezprostrednej komunikácie sa odráža aj pri tvorení slov. Pri jednoslovných variantoch združeného pomenovania švédsky jazyk - *švédština : švédčina*, holandský jazyk - *holandština : holandčina* sa za artikulačne náročnejší tvar so zakončením *-čina* rozhodlo iba 21,2, resp. 24,8 % anketovaných osôb. Popri úsporných tendenciách a modelových podobách celkový stav ovplyvňuje napr. aj masová komunikácia: v českom jazyku náležitá prípona v type *švédština* vzájomnými kontaktmi preniká aj do slovenského jazyka. Tomuto procesu sa nevyhne žiadna veková skupina, okrem kultivovaných komunikantov, zvyčajne zo sféry profesionálnych nositeľov spisovného vyjadrovania.

Unifikačné až schematizujúce sklony sa markantne prejavujú na syntaktickej rovine. Kategória zhody pri viacnásobnom podmete vyvoláva nivelizované používanie plurálových tvarov v prísudku. V konštrukciách s alternatívnymi predikátmi *Haruľa i čaj* (*voňal - voňala - voňali*) *po celom dome* a *Hmla a dym sa* (*plazil - plazila - plazili*) *po úbočí* sa pre náležitú (spisovnú) plurálovú podobu rozhodlo až 93,8 % (91,2 %) anketovaných osôb. V prípadoch, keď každý z členov viacnásobného subjektu koná činnosť alebo znáša istý stav (je hodnotený izolovane; porov. Oravec - Bajzíková, 1982, s. 88), resp. ak podmet vytvárajú synonymá, prísudky takisto výraznejšie prevažujú v plurálovom tvare: *Radosť a veselosť uleteli* (69 %) *ako vtáča; Hrach a ryža sa zberajú* (65,5 %) *buď kombajnom, alebo osobitým spôsobom*. Syntaktická analógia sa s vysokou percentuálnou hodnotou prejavila pri preferovaní niektorej podoby nezhodného prívlastku v toponymách (funkciu atribútu plní vlastné meno a stojí na druhej pozícii). Väčšina respondentov používa tvary s tzv. pomenovacím nominatívom (*z okresu Zvolen - v meste Nitra - pod vrchom Urpín - z chaty Plesnivec*: 99,1 - 86,7 - 88,5 - 96,5 %) bez ohľadu na to, či ide o zhodný, príp. nezhodný prívlastok. Typy *v meste Nitra, pod vrchom Urpín* sú charakteristické len pre vojenské vyjadrovanie (porov. Oravec - Bajzíková, 1982, s. 15). Zdá sa, že k využívaniu pomenovacích nominatívov bude treba pristupovať vo sfére bežnej komunikácie s oporou v iných modeloch (*v okrese Nitra, v štáte Texas, v bani Cigeľ;* porov. aj Kačala, 1988).

Závažné signály o jazykovej stránke a zdrojoch bežného bezprostredného dorozumievania poskytujú lexikálne a gramatické výpožičky z češtiny. Ich uplatňovanie môže poukazovať na 1. manifestačno-gestačné zámery komunikantov (predovšetkým z nižších vekových ročníkov), 2. chyby v dorozumievaní a stupeň ich systémovosti, 3. širšie sociolingvistické súvislosti (kontext vekového, regionálneho a profesiového

faktora nositeľov bohemizmov, životaschopnosť a oprávnenosť domácich ekvivalentov, motivačné činitele v interferujúcich jazykoch, snahy o varírovanie medziosobnej proxemiky a uľahčenie nadväzovania kontaktov a pod.).

Osobitne zaujímavý je predovšetkým tretí okruh. Spontánnosť, uvoľnenosť, ľahká manipulovateľnosť, komunikačná priezračnosť, ale aj (nevhodné) rečové návyky podporujú uplatňovanie tvarov slovies *oraziť* (lístok, preukážku) so slovakizovaným variantom *orazítkovať* oproti spisovnej slovenskej podobe *opečiatkovať* (39,8 a 18,6 : 41,6 % skúmaných osôb). Je zrejmé, že podoba *oraziť* v každodennom používaní stratila svoj príznak odbornosti (Česko-slovenský slovník, ČSS, 1979 ho kvalifikuje ako špeciálny poštový výraz) a nadobudla všeobecnejší charakter s príznakom hovorovosti. Komunikačná pragmatika potom celkom prirodzene zúžila sémantický priestor slova *orazítkovat/orazítkovať* (list, dokument).

Interferencie dvoch blízkych jazykov sa prejavujú aj pri požiadavke prekladu českého pomenovania do slovenčiny. Na jednej strane používatelia slovenčiny nevolia ani zdanlivo lákavý mechanicky prispôsobený tvar (*přehoz - prehoz*: 14,2 %), menej uplatňujú hovorový variant *deka* (17,7 %); s prevahou využívajú spisovnú alternatívu *prikrývka* (63,7 %). Komunikačná úspornosť pôvodného pomenovania a významová zastretosť/bezekvivalentnosť lexiky však v iných prípadoch podporuje pomerne značnú frekvenciu inojazyčnej výpožičky (*kutil*: 39,8 %). Ešte jednoznačnejšie prípady preferovania pôvodiny sa vyskytujú v technickej sfére. Pomenovaniu *hmoždinka* (72,6 %) len slabo konkurujú podoby *príchytka* (12,4 %) a *kolík* (15 %). Niektoré iné ekvivalenty sa nezriedka odmietajú (*kotvička, klátik;* ČSS), pretože v technických kontextoch (ako prejavy sociolektov) fungujú s inou sémantickou náplňou. Je zrejmé, že špecifické situácie si vyžadujú vytváranie kontaktových variantov (o tomto type variantnosti porov. napr. Sokolová, 1991), predovšetkým v náučnej a administratívnej sfére.

Niekoľko anketových pohľadov na bežnú každodennú slovenčinu, ktorú používajú obyvatelia mestských centier, umožňuje poukázať na viaceré relatívne ustálené, ale i dynamizujúce príznaky, ktoré sa uplatňujú v makrosystéme národného jazyka. Aj pri zdanlivo obmedzenejšom kvantitatívnom zastúpení vyplnených dotazníkov pomerná vyhranenosť odpovedí respondentov naznačuje tieto tendencie:

A. Komunikácia obyvateľov mestských aglomerácií sa profiluje ako výrazne konglomerátny (nie presne štruktúrovaný, jednoznačne vymedzený a homogénny) komunikačný útvar. Bežné spontánne dorozumievanie členov mestskej komunity nasycujú tieto variety národného jazyka: 1. výrazne prestížna spisovná (kodifikovaná i tzv. školská) podoba tvoriaca bázu a súčasne zdroj neoficiálnej/polooficiálnej komunikácie; 2. relikty regionálnych dialektov s variabilnou funkčnou využiteľnosťou v dorozumievaní príslušníkov rozličných vekových skupín; 3. sociolekty ako príznakové parceláty v dorozumievaní tzv. mestotvorných socioprofesiových skupín; 4. bloky, resp. stopy cudzích jazykov fungujúce s výraznou sociálnou úlohou (transformácia spoločenskej proxemiky na osobnú, uľahčovanie kontaktov, zintímňovanie rozhovoru, ale aj ironizovanie nositeľov cudzieho jazyka, resp. predmetu verbálneho styku) a s evidentnou dominanciou češtiny; hodne sa aplikujú maďarské (ruské, nemecké,

anglické, ale i rómske a jidiš) prvky a zložky, často zámerne/nezámerne deformované s gestačnou úlohou; 5. idiolektové črty s výraznými charakterizačnými sklonmi a ambíciami prenikať do úzu bežnej spontánnej komunikácie.

B. V rámci funkčnej stratifikácie mestského komunikačného konglomerátu si osobitnú pozornosť zasluhuje fungovanie českého jazyka. Využívanie tohto systému v spontánnom verbálnom styku podporuje adaptačno-nivelizujúce, unifikačno-schematizujúce, ale aj dynamizujúco-ekonomizujúce tendencie v kontexte česko-slovenskej jazykovej situácie. Nejde prvotne o vplyv expanzívnejšej češtiny na slovenčinu, ale o súbežnú koexistenciu dvoch rovnoprávnych jazykov, ktoré komplementárne, podľa systémových potencií riešia momentálne komunikačné potreby svojich nositeľov (o živosti bohemizmov v slovenčine svedčí aj analyzovaná anketa; o kontexte slovenskej lexiky v češtine porov. aj Hubáček, 1981; Sokolová, 1991 a i.).

C. Nárečie (teritoriálny, príp. lokálny variant alebo jeho mestský derivát) nezaniká proporcionálne s rastúcou prestížou spisovnej variety. Ústup nie je priamočiary a bezproblémový, ale zložitý a špecificky motivovaný. Príslušníci starších vekových skupín s užšími kontaktmi s vidiekom využívajú tradičné dialekty na jemnejšiu sémantickú diferenciáciu reality, príp. na obnovenie (uľahčenie) oslabených medziskupinových (interpersonálnych) kontaktov. V komunikácii mladších ročníkov mestského spoločenstva fungujú nárečia (obvykle ich torzá) s výraznými účelovo-charakterizačnými črtami, pričom o systémovom prepnutí kódu normovaná (kodifikovaná) podoba - dialekt v mladších vekových sférach často nemožno uvažovať.

D. Bežné dorozumievanie celého generačného spektra komunikantov charakterizujú sklony používať artikulačne jednoduchšie (nenáročnejšie), úspornejšie, nezriedka deformované varianty. Pritom sa uplatňujú v zásade dva mechanizmy: 1. vypustenie hlásky alebo skupiny hlások (*môž/e/me, zober/i/eme, p/u/ojdeme*) s výraznými nadregionálnymi ašpiráciami, podporujúcimi formovanie celonárodnej "hovorovej slovenčiny"; 2. transformovanie artikulačne náročnejších hláskových množín na jednoduchšie sústavy podľa bázovej schémy (*švédština, holandština, chorváčtina; prechod* "proces, dej", ale aj "miesto"; *preklep* "kópia, odpis", ale aj "chyba pri písaní" a pod.). Dichotomicky s oboma spôsobmi sa prejavuje aj snaha forsírovať či precizovať sémantiku na úkor formy (*na Mareka, Andreje* a i.). Ekonomizujúce tendencie sa výrazne uplatňujú na syntaktickej rovine, pričom nadobúdajú značný traforetný charakter.

E. Antinómie medzi konvergentnými a divergentnými tendenciami v HPSM signalizujú funkčnú opodstatnenosť pohotového, jednoduchého, ale zároveň plastického dorozumievacieho média, ktoré by saturovalo základné komunikačné potreby všetkých, nielen kultivovaných používateľov národného jazyka. Protirečenia, konkurencie a kompromisy v rámci dorozumievacieho prostriedku napriek jeho konglomerátnemu charakteru nebránia vyprofilovaniu normatívnej stránky tohto útvaru.

Tab. 1

Vek resp.	Abs. poč.	% počet
9-14 r.	21	18,6
15-23	41	36,3
24-39	17	15,0
40-59	27	23,9
60 a viac	7	6,2

Tab. 2

Rodisko	Abs. poč.	% počet
B. Bystrica	52	46,0
okr. B. B.	21	18,6
Strl. kraj okrem B. B.	28	24,7
Zsl. kraj	6	5,3
Vchsl. kraj	2	1,8
Čechy, Mor.	2	1,8
zahraničie	2	1,8
mesto	81	71,7
vidiek	32	28,3

Tab. 3

Väčšinu živ. prežil	Abs. poč.	% počet
B. Bystrica	69	61,1
okr. B. B.	22	19,5
Strl.kraj okrem B. B.	18	15,8
Zsl. kraj	2	1,8
Vchsl. kraj	1	0,9
Čechy, Mor.	1	0,9
zahraničie	0	0
mesto	82	72,6
vidiek	31	27,4

Tab. 4

V B. B. žije rokov	Abs. poč.	% počet
do 4	29	25,7
5-9	3	2,6
10-14	25	22,1
15-19	13	11,5
20-24	14	12,4
25 a viac	29	25,7

Tab. 5

Povolanie	Abs. poč.	% počet
žiak ZŠ	21	18,6
štud. SOŠ VŠ	40	35,4
fyz. prac	12	10,6
THP	23	20,4
intelig., št. zam.	17	15,0

Literatúra

Česko-slovenský slovník. Red. G. Horák. Bratislava, Veda 1979. 792 s.

FERENČÍKOVÁ, A.: Ako sa má vyslovovať názov nápoja *cinzano*? In: Jazyková poradňa odpovedá. Zost. M. Pisárčiková. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 199.

HUBÁČEK, J.: O českých slanzích. Ostrava, Profil 1981. 211 s.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. - MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 944 s.

JADOV, V. A.: Sociologický výskum. Bratislava, Pravda 1977. 296 s.

KAČALA, J.: Používame služby *mesta Levoče* alebo služby *mesta Levoča*? In: Jazyková poradňa odpovedá. Zost. M. Pisárčiková. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 113.

KATRIAK, M.: Metódy a techniky sociologického výskumu. Bratislava, Veda 1975. 272 s.

KERLINGER, F. N.: Základy výzkumu chování. Praha, Academia 1972. 708 s.

KRÁĽ, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala - M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

MUSIL, J.: Sociologie soudobého města. Praha, Svoboda 1967. 321 s.
ORAVEC, J.- BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 272 s.
PISÁRČIKOVÁ, M. a kol.: Jazyková poradňa odpovedá. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 288 s.
SLANČOVÁ, D.: Anketový prieskum o postojoch k jazyku. Slovenská reč, *55*, 1990, s. 3-19.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959-1968. 6. zv.
SOKOLOVÁ, M.: Kontaktovosť v slovenčine. Slovenský jazyk a literatúra v škole, *37*, 1990/1991, s. 216-219.
ŠIMEČKA, M. M.: Džin. Bratislava, Archa 1990. 247 s.
ZICH, F.: Sociologický výzkum. Praha, Svoboda 1976. 267 s.

Jozef Jacko

NEOLOGIZMY A OKAZIONALIZMY V SÚČASNEJ PUBLICISTIKE

V štúdii sa pokúsime zachytiť odraz aktuálnych spoločensko-politických procesov v slovotvorných inováciách najsúčasnejšej slovenskej lexiky od novembra 1989. Opierať sa budeme o publikované teoretické práce, ktoré sa dotýkajú otázok neologizmov a okazionalizmov.

K. Buzássyová (1979) charakterizuje neologizmy ako nové slová, ktoré sú súčasťou jazykového systému a ktoré spoločnosť už prijala. Príležitostné, okazionálne slová hodnotí ako fakty reči (nie systému). Ďalej konštatuje: "Kým pri neologizmoch sa uplatňuje hierarchia systém - norma - úzus, pri príležitostne utváraných slovách sa uplatňuje hierarchia systém - (norma) - individuálny rečový akt, pričom vzťah k norme nie je pri všetkých príležitostne utváraných slovách rovnaký..." Príležitostné slová (okazionalizmy) pritom chápe dosť široko. Ráta medzi ne i tzv. potenciálne slová i individuálne autorské slová spisovateľov a publicistov. Príležitostné slová spája spoločná vlastnosť - to, že vznikajú príležitostne v momente reči, pre jeden konkrétny prípad podmienený kontextom, kým všetky ostatné slová jazyka sa v momente reči iba reprodukujú ako hotové jazykové jednotky. Vo vzťahu k norme rozlišuje K. Buzássyová tri skupiny príležitostných slov: 1. potenciálne slová dotvárané v reči podľa veľmi produktívnych typov (*snežnosť, voňavosť, spopoludňovanie, zviditeľniť, slávnostniet'* a i.); 2. príležitostné individuálne autorské slová, ktorými autori prekračujú hranice a možnosti dané existujúcimi slovotvornými typmi a ktoré aj svojím odklonom od normy rozvíjajú doterajšiu normu, napr. *vydotýkaný* (*vydotýkané striebro*), *vyohmatávaný* (*vyohmatávané zlato*); 3. príležitostné slová, ktorými autori vedome porušujú slovotvornú normu, odkláňajú sa od nej (porov. slovesá *bubniť, rozharfiť sa* z poézie J. Stachu).

V Dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (1989) sa konštatuje, že neologizmy ako slová pomenúvajúce v jazyku rozličné nové skutočnosti z oblasti spoločenského, politického života, z vedy, techniky i umenia aj z bežných životných

situácií postupne strácajú črtu novosti a prechádzajú do bežnej slovnej zásoby, príležitostné slová, keďže sa nevyskytujú v úze, si svoju nápadnosť a novosť, ako aj štylistickú príznakovosť zvyčajne zachovávajú. Z pohľadu dynamických tendencií v slovnej zásobe javia sa príležitostné slová protirečivo. Ďalej sa poznamenáva, že príležitostné slová nepoužíva celé jazykové spoločenstvo, iba individuálni hovoriaci, preto predstavujú skôr okrajovú zložku slovnej zásoby.

Podľa nášho názoru každý neologizmus je pri svojom vzniku okazionalizmom. Okazionalizmy sú podľa Dynamiky (1989, s. 314) "výrazom tvorivého, inovačného prístupu k jazyku, autori nimi často prekračujú hranice a možnosti dané zákonitosťami pravidelne utvorených slov. Vedome porušujú slovotvornú normu, pravda, nie samoúčelne, lež funkčne - v záujme esteticky účinnejšieho či ozvláštňujúceho vyjadrenia v umeleckých textoch, na upútanie pozornosti a na ozvláštnenie aj v publicistickom prejave, prípadne na vyjadrenie jazykového humoru, na jazykovú hru. Pre tieto svoje vlastnosti a funkcie sa okazionalizmy vyskytujú predovšetkým v umeleckých textoch, najmä básnických, zriedkavejšie v próze, ale aj v esejistických a publicistických textoch". Podľa nášho pozorovania je vysoká frekvencia okazionalizmov najmä v publicistike, pričom autori vedome neporušujú slovotvornú normu a kodifikáciu, snažia sa ju dodržiavať pre jej aktuálnosť.

Na základe viacerých dokladov chceme poukázať na vznik a funkciu neologizmov i okazionalizmov práve v publicistickom štýle po 17. novembri 1989. Ide predovšetkým o pomenovania osôb utvorené najproduktívnejšími formantmi, v menšej miere o slovesné okazionalizmy a neologizmy vyjadrujúce dynamické príznaky.

Na pomenovanie angažovaných osôb v totalitnom režime vznikli viaceré okazionalizmy zo slovesných základov utvorené formantom *-č*, napr. ... *že svoje príbehy nezverejňujú kvôli pomste "k r á g ľ o v a č o m"* (Nedeľná Pravda, 2. 2. 1990, s. 2). Okazionalizmus *krágľovač* je v úvodzovkách, čím autor chcel zvýrazniť jeho príznakovosť. V Slovníku slovenského jazyka (SSJ) i v Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ) je slovo *preverovateľ* ("kto preveruje, preverujúci"). Na označenie bývalých normalizátorov sa po 17. novembri 1989 začalo používať slovo *preverovač*:

Vôbec však nechápem priam perverzný pôžitok, s akým viacerí "*preverovači*" ponižovali svoje obete. Isteže mnohí "*preverovači*" netušili, aké následky v praxi budú mať ich rozhodnutia pre život postihnutých, ich existenciu a rodiny... - Keď som to jednému z *preverovačov* vyššieho rangu pri odvolaní povedal... (Nové slovo, 11. 1. 1990, s. 21)

Príponou *-č* z deverbatívneho základu je utvorený aj okazionalizmus *vystríhač*: *Buď ako reakční ideológovia, informátori OV KSS či KV KSS, v y s t r í h a č i najaktívnejších zástupcov...* (Premeny, 19. 1. 1990, s. 2). V SSJ III je slovo *prevádzač* uvedené ako technický termín neživotného rodu. Význam slova *prevádzač* sa v súčasnosti rozšíril. Označuje sa ním aj ten, kto v minulosti ilegálne prevádzal ľudí cez hranice:

Vedel, že Jožko má z čias protifašistického odboja styky s *prevádzačmi* cez hranice. (Slovenský denník, 3. 5. 1990, s. 7) - *Prevádzači* zadržaní. - Ďalších dvoch našich občanov *prevádzačov* zadržali pri pokuse o nedovolené prevážanie ľudí cez štátnu hranicu... (Pravda, 2. 11. 1990, s. 4)

V Dynamike slovnej zásoby (1989) sa upozorňuje, že jedným zo základných pricípov, ktoré zisťujú vnútornú organizáciu slovnej zásoby a tým zároveň aj jej stabilitu, no súčasne usmerňujú aj jej dynamický rozvoj, je princíp slovotvornej motivácie. Je to dialektický, synchrónne uvedomovaný formálno-sémantický vzťah prinajmenej medzi dvoma slovami, z ktorých jedno - východiskové, motivujúce - je formálne (súhrnom morfém okrem gramatických) aj sémanticky obsiahnuté v druhom, utvorenom, motivovanom. Podľa Dynamiky (1989, s. 34) je paralela slovotvorne motivovaných jednotiek s frazémami menej častá: "Kompozitá typu *pätolízač, držgroš, šturivareška* a podobne sú nepochybne motivované frazémami, ale tento typ je v súčasnosti uzavretý." V prostriedkoch masovej komunikácie sme zaregistrovali dvojslovné názvy motivované frazémami. Prvým členom týchto názvov je činiteľské substantívum utvorené príponou *-č* od slovesného komponentu motivujúcej frazémy. Dvojslovné pomenovanie *prevracač kabátov* sa často využívalo na označenie osôb, ktoré sa vedeli veľmi skoro prispôsobiť novej situácii:

Kto sú *prevracači kabátov*, a kto mal na to vážnejšie dôvody. (Pravda, 27. 1. 1990, s. 3) - *Prevracačov kabátov* neberiem... - Zato *prevracačov kabátov* by som nikdy nebral ani za obchodných partnerov. (Pravda, 4. 10. 1990, s. 4)

Frazémou *vrážať klin* je motivovaný dvojslovný názov *vrážač klinu: Nechcem byť v r á ž a č o m k l i n u medzi naše národy a národnosi...* (Pravda, 24. 12. 1989, s. 3).

V masmédiách sme po 17. novembri 1989 zaregistrovali aj okazionalizmy a neologizmy utvorené od slovesných základov príponou *-teľ*. Pri okazionalizme *odôvodniteľ* sa vychádza z dokonavého slovesného základu, čím sa zvýrazňuje jeho príznakovosť: *O d ô v o d n i t e ľ J. Čarnogurský o. i. povedal...* (Pravda, 8. 5. 1990, s. 2). Aj pri okazionalizme *vykynožiteľ* vychádza autor z dokonavého slovesného základu: *V y k y n o ž i t e ľ celého prvého sledu najlepších veliteľských kádrov...* (Slovenský denník, 25. 7. 1990, s. 3). V SSJ V je pri slove *vylučovateľ* poznámka, že ide o zriedkavé slovo s významom "ten, kto niečo zo seba vydáva, vylučuje: *vylučovateľ bacilov*". V novej spoločenskej situácii sa význam slova *vylučovateľ* rozšíril, označuje sa ním osoba, ktorá v období normalizácie rozhodovala o osude ľudí: Vedľa seba sedeli *v y l u č o v a t e l i a s vylúčenými, členovia, ktorí majú zásadne odlišné názory na zmeny a ďalší vývoj v strane* (Nové slovo, 15. 3. 1990, s. 3). Od slovesa *donucovať* je formantom *-teľ* utvorený neologizmus *donucovateľ(ka)*: *Úloha vychovávateľky, učiteľky a prirodzenej vodkyne más sa postupne menila na nelichotivú úlohu veliteľky a d o n u c o v a t e ľ k y* (Pravda, 9. 12. 1989, s. 4). Okazionalizmom *fedrovateľ* sa označuje osoba, ktorá niečo podporuje, uprednostňuje: *...že som tej politickej strany hlavným činiteľom, dokonca finančným f e d r o v a t e ľ o m* (Slovenský denník, 20. 9. 1990, s. 4). Frekventovaným neologizmom je v súčasnosti slovo *znečisťovateľ:...uložila z n e č i s ť o v a t e ľ o v i, aby si našiel vhodnejšiu lokalitu...* (Pravda, 23. 11. 1989, s. 4). Od slovesa *zaťažovať* je príponou *-teľ* utvorený neologizmus *zaťažovateľ: ...ale významným z a ť a ž o v a t e ľ o m je práve hospodárska správa národného výboru...* (Pravda, 13. 11. 1989, s. 2). V SSJ III sú slová

rozduchovač i *rozduchávač* (podľa nedokonavých podôb *rozduchovať, rozduchávať*; v KSSJ sa však uvádzajú podoby *rozdúchavať, rozduchovať*). V súčasných masmédiách sme preto zaregistrovali okazionalizmus v podobe *rozdúchavateľ: ...ďalej r o z d ú c h a v a t e ľ o v národnostných či náboženských sporov...* (Východ, 15. 3. 1990, s. 4). Popri slovách *vykupovač* i *výkupca*, ktoré registrujú kodifikačné príručky, stojí okazionalizmus *vykupovateľ: ... v y k u p o v a t e ľ o v nedostatkového tovaru* (Smena na nedeľu, 11. 1. 1991, s. 2).

Ďalšou skupinou okazionalizmov a neologizmov, ktoré sme v masmédiách po 17. novembri 1989 zaregistrovali, sú názvy osôb s formantom *-ník*. Príslušník totalitnej moci sa často označoval okazionalizmom *sekerník: Sú to ľudia, ktorí nepatrili k tzv. s e k e r n í k o m , ale až donedávna vykonávali svoju funkciu* (Slovenský denník, 5. 9. 1990, s. 2). V Slovníku cudzích slov (SCS) z r. 1983 je slovo *totalitár*. Ako okazionalizmus *totalitník* sme ho zachytili zapísané v úvodzovkách: *A tak na niektorých školách volili "menšie zlo" a vyslovili dôveru "t o t a l i t n í k o m "...* (Slovenský denník, 24. 7. 1990, s. 4).

Na pomenovanie osôb sa po 17. novembri 1989 veľmi často tvorili okazionalizmy a neologizmy s formantom *-ár*. Nespokojnosť s rozličnými zákonmi, uzneseniami atď. vyjadrovali *hladovkári:*

Po rokovaniach a na základe prísľubu *hladovkár* o 16.45 hod. opustil svoje stanovisko. (Pravda, 17. 7. 1990, s. 10) - Dvakrát denne prichádzajú za *hladovkármi* lekári... (bratislavský Večerník, 29. 10. 1990, s. 1) - *Hladovkári.* (Slovenský denník, 3.11. 1990, s. 1) - M. Sládek s *hladovkármi.* (Pravda, 12. 11. 1990, s. 2)

V Smene (21. 11. 1990, s. 3) sme sa stretli s okazionalizmom *ruličkár: ...r u l i č k á r je vekslák, ktorý vám v balíčku peňazí podstrčí namiesto mariek povedzme zloté.* V SSJ je zachytené slovo *korytár* vo význame "remeselník vyrábajúci korytá". V KSSJ je pri slove *koryto* frazeologický zvrat *byť pri koryte* (= mať výnosné miesto). V masmédiách sme však zaregistrovali okazionalizmus *korytár* vo význame "kto má výnosné miesto": *...sa niektorí aktivisti a k o r y t á r i z bývalého režimu znovu pchajú na vedúce miesta...* (Smena, 22. 3. 1990, s. 3). Navyše od predložkového spojenia *od koryta* sa formantom *-ár* utvoril okazionalizmus *odkorytár: O d k o r y t á r i . Už ani neviem, kde som začul slovo o d k o r y t á r i . - Totalita nás každého opúšťa rôzne, ale o d k o r y t á r o v neopustí asi nikdy...* (Východ, 26. 4. 1990, s. 4). Okazionalizmom *plotár* sa označil ten, kto sa snažil oddeliť Cigánov od ostatných občanov plotom: *...majú predsedov národných výborov podľa ich vzťahu k Cigánom rozdelených do piatich skupín: guľometčíci, buldozeristi, p l o t á r i , štatistici a idealisti* (Nové slovo, 8. 3. 1990, s. 6). Pracovník bytových podnikov sa označuje okazionalizmom *bytár* a *bytovkár:*

"*Bytári*" nečakajú na dovolenku. (Východ, 26. 6. 1990, s. 4) - A *bytovkárom* tečú nervy. - Iba jediný deň *bytovkári* sledovali jej odber na stavebné účely. - Celý hnev musel lomcovať *bytovkármi*... (Nedeľná Pravda, 2. 3. 1990, s. 7)

Od dejového substantíva *prestavba* je príponou *-ár* utvorený okazionalizmus

prestavbár ("kto robí prestavbu"): *V našom boji za reformu ekonomiky dnes nevyhráva ľud ani vláda, hundrajúci konzervatívci ani vykrikujúci p r e s t a v b á r i , ale niekto Mlčanlivý* (Pravda, 17. 11. 1989, s. 6). Čelní predstavitelia totalitného obdobia označovali v minulosti veriacich okazionalizmom *kríž ikár*. Toto slovo vzniklo asi v r. 1946 pri voľbách. Po 17. novembri 1989 sa okazionalizmus *kríž ikár* opäť začal používať:

Oni, *kríž ikári*, sa sami nazývali Bieli legionári. - *Kríž ikári*, bieli partizáni a biele svine... Iné mená pre nás nemali. - ...žeravými kutáčmi mu vypálili kríže na nohách. *Kríž ikárovi*. (Smena na nedeľu, 5. 1. 1991, s. 6)

Význam okazionalizmu *anjeličkár* (staršie slovo) je zreteľný iba z kontextu: *A n j e l i č k á r o m raj a ženám peklo? - Zrušíme interupcie a čo sa tým vyrieši? Nič. Len vzrastie počet kriminálnych potratov. A n j e l i č k á r i budú mať raj a ženy peklo* (Nedeľná Pravda, 3. 8. 1990, s. 1). V príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny je slovo *narkotik* ("kto užíva narkotiká"). V športovej rubrike Pravdy (14. 1. 1991, s. 10) sme zaregistrovali okazionalizmus *narkotikár: Ben nedobehol n a r k o t i k á r a* . Okazionalizmom *narkotikár* pisateľ označil bývalého policajta, ktorý pracoval na oddelení boja proti narkotikám. Od skratky VPN formantom *-ár* vznikol okazionalizmus zapísaný v troch variantoch: *vépéenkár, vépeenkár* i *vepeenkár:*

...vypočuli si na svoju adresu dosť - predovšetkým protestov proti "kádrovačkám" skupiniek *"vépéenkárov"*. (Pravda, 27. 1. 1990, s. 2) - ...medzi radovými *vépeenkármi* v Prešove... (prešovský Večerník, 11. 1. 1991, s. 2) - ...v najlepšom prípade ich označovali za lenivcov, ale o týždeň-dva už boli najaktívnejšími *vepeenkármi?* (Východoslovenské noviny, 25. 1. 1990, s. 1)

Od skratky SM (sclerosis multiplex) vznikol okazionalizmus *esemkár: "E s e m k á r i " z klubu ROSKA. - ..."E s e m k á r o v " združených v slovenských kluboch ROSKA možno spočítať na jednej ruke...* (Slovenský denník, 26. 9. 1990, s. 5).

Od slov cudzieho pôvodu sme v hromadných oznamovacích prostriedkoch po 17. novembri 1989 zachytili okazionalizmy a neologizmy s formantom *-ista*. V SCS sa uvádza slovo *fórista* s významom "človek, ktorý sa rád vytáča, ktorý robí fóry, okolky, orácie". Slovo *fórista* v uvedenom význame je motivované frazémou *robiť fóry, okolky, orácie*. Okazionalizmus *fórista* v nežnej revolúcii označoval príslušníka Občianskeho fóra: *Komunisti a "f ó r i s t i " spolu* (Smena, 20. 11. 1990, s. 2). - *Pán Slaninka, ako "predošlý f ó r i s t a " musí predsa vedieť...* (Učiteľské fórum, *1*, 1990, s. 3). Od substantíva *nomenklatúra* je formantom *-ista* utvorený okazionalizmus *nomenklaturista*: *Na OV SZP ešte úradujú vedúcimi tajomníkmi OV KSS dosadení predsedovia - n o m e n k l a t u r i s t i* (Práca, 27. 2. 1990, s. 5). Od slova gréckeho pôvodu *metál*, ktoré sa do slovenčiny dostalo cez francúzštinu a ktorým sa označuje vyznamenanie, medaila, je formantom *-ista* utvorený okazionalizmus *metalista: Vždy mali metál, istí, boli to m e t a l i s t i* (Slovenský rozhlas, 12. 1. 1991, 13.10 hod.). Cez angličtinu sa k nám dostalo spojenie *heavy metal* (= ťažký kov). Od dvojslovného spojenia *heavy metal* je formantom *-ista* a univerbizáciou utvorený okazionalizmus *heavymetalista*. Osobitné oblečenie, účes a kov dotvárajú obraz metalistu. Spojenie

heavy metal má aj posunutý význam. Označuje sa ním i najhlasnejší a najagresívnejší štýl vôbec, ktorý v hudbe existuje. Okazionalizmus *heavymetalista* označuje toho, kto patrí do tejto skupiny hudby, počúva ju, resp. zostavuje texty piesní a pod. V príspevku Názvy osôb s príponou *-ista* (Jacko, 1986) sme upozornili na kvantitu v slovotvornom základe pred formantom *-ista*. V redakčnej poznámke k príspevku sa konštatuje, že skracovanie, resp. dĺženie sa týka nie koreňových morfém, ale takých morfém, ktoré sa vyskytujú na konci základového slova. Pretože aj v slovách *metál* a *(heavy) metal* možno vydedukovať varianty morfémy *ál/al*, v slove *metalista* sa *á* v morféme *ál* skracuje. Naproti tomu v okazionalizme *lágrista* sa koreňové *á* pred formantom *-ista* neskracuje: *Duchovní otcovia medzi l á g r i s t a m i* (Kresťanský hlas, 2, 1991, s. 7). Slovom *lágrista* pisateľ označil odvlečených kňazov z východného Slovenska do zajateckého tábora na Dombase v r. 1945. Od substantíva *alternatíva* je formantom *-ista* utvorený okazionalizmus *alternativista* (ten, kto má možnosť výberu medzi dvoma prípadmi):

Dolnozemský Slovák Jaroslav Supek - *alternativista*. - ...má totiž J. Supek pomerne silnú podporu v skupine nazvanej Oždackí *alternativisti*... (Nové slovo, 30. 8. 1990, s. 3)

So substantívom *naivita* súvisí okazionalizmus *naivista: Zjazd vonkoncom nesplnil predstavy n a i v i s t o v* ... (Nové slovo, 1. 2. 1990, s. 5). Kňazov, ktorí pracovali v organizácii Pacem in terris, pisateľ nazval okazionalizmom *paceminterrista: Vývoj slovenských kňazov-kolaborantov v XX. storočí: klérofašisti, burž. nacionalisti, p a c e m i n t e r r i s t i* (Smena na nedeľu, 4. 1. 1991, s. 10).

Formantom *-ovec/-ovci* sú utvorené viaceré okazionalizmy, ktorými sa označujú čelní predstavitelia totalitnej moci, normalizátori a ich prívrženci:

...noví *jakešovci, biľakovci, husákovci* atď. už pevne sedia na svojich miestach a ich krédom aj naďalej zostáva hegemónia moci, nadradenosti a násilia. (Slovenský denník, 4. 6. 1990, s. 3) - *Biľakovci, jakešovci, indrovci*, ale v našom kraji aj *pirčovci, blahovci, špakovci* a ďalší až tak veľmi chceli zabudnúť, že sa ani neodvážili verejne oslavovať svoje víťazstvo nad vlastným ľudom. (Východ, 28. 6. 1990, s. 3) - Veru nás znenávideli páni "súdruhovia" *novotnovci, bacílkovci, hambálkovci* a ďalší skompromitovaní šéfovia... - Znenávideli nás a kritizovali *biľakovci, šalgovičovci, lúčanovci* a ich súkmeňovci za kritické materiály o ich činnosti... - ...pred mimoriadnym zjazdom KSS v auguste víťazia *husákovci* pred *biľakovcami*. (Smena na nedeľu, 6. 7. 1990, s. 7)

V Dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (1989, s. 35) sa upozorňuje, že univerbizované substantívne i slovesné pomenovanie je implicitnejšie, sémanticky kondenzovanejšie ako združené alebo multiverbizované pomenovanie, ostáva však v ňom formálne vyjadrený onomaziologický príznak: *vykonávať dozor - dozorovať*. Okrem substantívnych derivátov (okazionalizmy a neologizmy) sa v publicistike začali vo veľkej miere používať univerbizované slovesné (dynamické) deriváty ako okazionalizmy a neologizmy:

Aby lepšie vyniklo, že nás Česi "*genocidovali*", tak sa zľahčí aj jarmo Maďarov... (Literárny týždenník, 23. 11. 1990, s. 10) - ...že sa za starého režimu darcovstvo krvi "*metálovalo*". - Bodaj by sme mohli ďalej takto *metálovať* čestných a obetavých jednotlivcov i celé kolektívy. (Nedeľná Pravda, 3. 3. 1990, s. 4) - ...a súčasne namiesto paternalizmu treba vytvoriť nové formy *menedžovania* kultúry. - *Menedžovať* musíme

občana a spoločnosť, a nie štátne kontrolné inštitúcie. (Nové slovo, 5. 4. 1990, s. 6) - Keď moji znormalizovaní kolegovia *zjazdovali*, ja som im nosil na stoly knihy, pridelené vydavateľstvom Slovenský spisovateľ, a nikoho nezarážalo, že medzi nimi nesedím. (Práca, 26. 1. 1990, s. 5) - *...nepanikujem*, uťahovanie opaskov som si nevymyslela ja... (Nedeľná Pravda, 3. 8. 1990, s. 5) - Nedáme sa *uekologizovať*. - V tejto súvislosti si spomínam na oficiálny výrok bývalého najvyššieho predstaviteľa ÚV KSS, že sa nedáme *uekologizovať* od Západu. (Pravda, 24. 2. 1990, s. 3) - Tibor Kečkeš je proti *nálepkovaniu* jednotlivých skupín na konzervatívcov a progresívnych... (Pravda, 27. 8. 1990, s. 2) - Nemali by sme uvažovať ako rozšíriť tímy odborníkov o učiteľov a žiakov, ktorí by v tejto oblasti mohli *iniciovať* riešenie mnohých otázok? (Učiteľské noviny, 13. 12. 1990, s. 10)

Doklady z publicistiky ukazujú, že príležitostné a nové slová vznikajú aj v období významných spoločenských procesov. Udalosti po 17. novembri 1989 mali pre našu spoločnosť veľký význam. V novej spoločenskej situácii vznikali aj príležitostné a nové slová. Každé príležitostné slovo chápeme aj ako nové slovo. O tom, či sa príležitostné slovo stane novým slovom, rozhoduje ďalší jazykový úzus. Ako príležitostné a nové slová vznikali po 17. novembri 1989 najmä pomenovania osôb slovotvorného typu: *-č* (*krágľovač, preverovač, prevracač kabátov*), *-teľ* (*vylučovateľ, donucovateľ*), *-ník* (*sekerník, celibátnik*), *-ár* (*prestavbár, hladovkár, korytár*), *-ista* (*heavymetalista, nomenklaturista, paceminterrista, lágrista*). Nové slovesá sa tvorili najmä univerbizáciou (*genocidovať, metálovať, zjazdovať, iniciovať*).

Literatúra

BUZÁSSYOVÁ, K.: O vzťahu potenciálnych a príležitostných odvodených slov k jazykovej norme. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 124-127.

HORECKÝ, J. - BUZÁSSYOVÁ, K. - BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989, s. 28, 34-35, 313.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. - MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 944 s.

JACKO, J.: Názvy osôb s príponou *-ista*. Kultúra slova, *20*, 1986, s. 340-346.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala - M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959-1968. 6 zv.

Milan Ferenčík

POZNÁMKY K FATICKEJ FUNKCII POZDRAVOV V SLOVENČINE

Ku klasickej teórii jazykových funkcií K. Bühlera (zobrazovacia, výrazová, výzvová) pripojil R. Jakobson funkciu fatickú (gr. *fanai* - hovoriť, *faizo* - hovorím, *fatizo* - prihováram sa). Túto funkciu plnia jazykové prejavy, ktorých úlohou je nadviazať kontakt, pričom ich výpovedná hodnota je nízka alebo nulová (porov. Horecký, 1983; Ondruš - Sabol, 1981). Antropológ B. Malinowski používa termín *phatic communion* na označenie takého spôsobu komunikácie, ktorý nie je určený na prenos informácie, ale takmer výlučne na nadviazanie a udržanie sociálneho kontaktu (porov. Longman Dictionary of Applied Linguistics, 1989) alebo na posilnenie konvenčných sociálnych vzťahov (Pride, 1987). Podobne okrem komunikačnej, kultúrno-akumulačnej, individualizačnej funkcie jazyka uvádza E. Sapir (1969) aj socializačnú funkciu, pričom

má na mysli prípady nadväzovania kontaktu medzi ľuďmi, keď nie je dôležité, čo sa hovorí, ale že sa hovorí, keď sa nemusí nevyhnutne chcieť niečo povedať. Autor zdôrazňuje, že jazyk je tu viac než len spôsob komunikácie. Niektorí autori tvrdia, že práve táto funkcia je jednou z prvotných funkcií jazyka, ktorú jazyk plnil skôr, než sa z neho vyvinul prostriedok na prenos informácií, t. j. že jazyk vznikol ako prostriedok na vyjadrovanie vzájomného porozumenia, vzájomného ovplyvňovania, interakcie; ide o tzv. presymbolické štádium jazyka (Skácel - Švarný - Zima, 1982).

Fatickú funkciu v bežnej komunikatívnej praxi plnia rôzne formulky denného styku, floskuly a pozdravy. V našej téme venujeme pozornosť najmä pozdravom spojeným s niektorým časovým úsekom dňa, ktorých pozadím je stretávanie sa v istej dennej dobe. Všimneme si, že tieto pozdravy už málokedy znamenajú to, čo naznačuje ich verbalizovaná podoba, že táto ich forma ide prinajmenej popri ich obsahu, ba neraz sa s ním priamo rozchádza, že ich obsah sa už zväčša vyprázdnil a že fungujú ako kontaktový prostriedok, teda že ich pôvodný obsah ustúpil pred novou funkciou nadviazať "spojenie", nájsť kanál, po ktorom prebehne (alebo aj neprebehne) komunikácia.

Inventár týchto pozdravov je pomerne chudobný a uzavretý. Prejavuje sa v ňom prirodzená tendencia členenia dňa na kratšie úseky ako odraz rytmu prírodného diania, spoločenského a individuálneho života. To, že nejestvuje absolútna zhoda týchto rytmov, je nesporné, pričom si uvedomujeme, že rytmus prírodného diania je vo svojej podstate nemenný, stály, "neprízнakový" a vzhľadom naň sú deviácie spoločenských a individuálnych rytmov "príznakové" (letný a zimný čas, ťažkosti spojené s prekonávaním niekoľkých časových pásem). To isté platí pre vzťah spoločenský rytmus - individuálny rytmus: odchýlka v individuálnom rytme je na pozadí spoločensky akceptovaného, dohodnutého či vynúteného rytmu "príznaková" a často nežiadúca a sankcionovaná (neskorý príchod do práce).

Uzavretosť, početná obmedzenosť a teda značná štruktúrovanosť tohto systému je výrazom ustáleného a všeobecne akceptovaného rozčlenenia dňa, pričom toto rozčlenenie nie je rovnomerné: "najpestrejšie" a najjemnejšie je v prvej polovici dňa, keď dochádza k sociálnym kontaktom najčastejšie (*dobré ráno, dobré predpoludnie, dobré poludnie, dobré popoludnie, dobrý podvečer*) a keď vzniká potreba vyjadriť pozadie kontaktu citlivejšie. Na druhej strane druhá polovica dňa je členená oveľa "povrchnejšie" (*dobrý večer, dobrú noc*) vzhľadom na nižšiu frekvenciu interpersonálnych kontaktov. Pre úplnosť uvedieme, že existuje hyperonymické "dobrý deň" pokrývajúce celú prvú časť dňa.[1]

Časové konštanty, vzhľadom na ktoré sa jednotlivé úseky určujú, sú predovšetkým poludnie (12.00 - určené aj administratívne presne a jednoznačne) a ráno, resp. večer (tu už potreba presného určenia nie je nevyhnutná a individuálne určenie často kolíše).

Obsahové vyprázdňovanie pozdravov zanecháva stopy na ich jazykovej forme. Už neprízнakový pozdrav *Dobrý deň* vznikol skrátením *Prajem ti/vám dobrý deň*, pričom vypustenú časť supluje mimojazykový kontext. Oveľa radikálnejšími zásahmi do formy

[1] Pohľad do iných kultúr poskytne príležitosť porovnať, ako si rôzna organizácia života spoločnosti "objednáva" zodpovedajúce členenie - napr. angl. *good morning* (dobré rano) sa vzťahuje na celú časť dňa až do 12.00 (začiatok pracovného času je neskorší než u nás), po ňom nasleduje *good afternoon* (dobré popoludnie). Na druhej strane ekvivalent slovenského *Dobrý deň* (good day) sa takmer nepoužíva.

pozdravov sú "poklesnuté" spôsoby ich zvukovej realizácie - nedbalou artikuláciou vznikajú tvary *Bré ráno, Bréáno, Bráno, Brý deň, Brý večer, Bryečer, Brú noc*, v ktorých dominuje kontaktovosť. Obidve tieto odchýlky smerom k formálnosti a neformálnosti pokladáme na pozadí nepríznakového napr. *Dobrý deň* za príznakové.

Je zrejmé, že väčšia formálnosť pri pozdrave si vyžaduje jeho presnejšiu verbalizovanú podobu. Pohybujeme sa teda v rozmedzí krajných bodov, napr. *Dobrý deň vám prajem* až *Brý deň*, pričom každý pozdrav sprevádza 1. prislúchajúca intonácia: postupne klesavá, každé slovo je precízne vyslovené až po spevavú - stúpavo-klesavú a 2. prislúchajúci mimojazykový prostriedok: gesto, zdvorilý úklon, úsmev alebo jeho náznak a vizuálny kontakt ako pozdrav na inej úrovni (porov. Mistrík, 1988), na úrovni paralingvistických prostriedkov. Tie sú niekedy rovnocenné verbálnym pozdravom, môžu ich úplne zastúpiť. Škála mimojazykových prostriedkov sa pohybuje na póloch formálne - neformálne: mierne zdvorilý úklon, zloženie klobúka či dnes už skôr iba jeho náznak, úsmev, dvihnutie ruky, mimika atď. v závislosti od vzťahu, veku, doby odlúčenia, spoločenského postavenia, pohlavia, ročného obdobia, časti dňa, psychického rozpoloženia, nálady, situácie fyzického prostredia. Pritom verbálne a neverbálne prostriedky pozdravov môžu byť použité naraz, popri sebe (pozdrav slovom a kývnutie ruky) alebo osobitne. Môžu sa suplovať, ale aj navzájom si konkurovať. Na úrovni neformálneho kontaktu sa môžu zastúpiť, čím je však kontakt formálnejší, tým je verbálny pozdrav nezastupiteľnejší (nepripúšťa sa na staršie osoby kývať rukou) - miera gestikulácie je úmerná expresivite prejavu a formálne prejavy expresivitu vylučujú. Tieto zvyklosti sú v rôznych kultúrach rôzne. Ich porušenie nie je sankcionované zákonom, nariadením, ale verejnou mienkou, keďže dané spoločenstvo sa na nich "dohodlo" a prijalo ich ako spoločensky záväzné normy správania na úrovni morálky, bontónu, spoločenskej etikety.

Za pozornosť stojí fakt, že často vzniká situácia, keď pozdrav iba naznačíme pohybom pier, no nevyslovíme ho, príp. iba na hranici počuteľnosti, a to najmä vtedy, keď sú obavy, že ho nebude počuť. Ak by tu naozaj išlo o skutočnú vôľu priať, potom by sme sa museli snažiť napr. hluk ulice prekričať. Postačí tu však neverbálny prostriedok v podobe kývnutia rukou či hlavou a hlavne pohľadu. Je to práve pohľad, vizuálny kontakt, ktorý predchádza všetkým spojeniam a stáva sa, že ľudia sa nepozdravia iba preto, že nevzniklo práve toto spojenie. Za normálnych okolností opätovaný vizuálny kontakt stojí na začiatku komunikácie vždy, máme, pravda, na mysli priamy osobný, nie sprostredkovaný kontakt napr. cez telefón.

K dehonestovaniu obsahu a následnému zjednodušeniu formy pozdravu dochádza v dôsledku jeho podriadenia novej funkcii - nadviazaniu kontaktu ako predstupňa ďalšieho verbálneho správania, po ktorom často prejdeme "k veci". O prevahe tejto funkcie sa presvedčíme na iste nie nezvyčajných životných situáciách. Pozdrav je celkom bežný prostriedok nadviazania kontaktu neznámych ľudí, ktorých niečo spája, hoci za normálnych okolností nemajú nič spoločné: porovnajme napr. stretnutie náhodne sa míňajúcich cyklistov, ktorých spája iba časová a priestorová koincidencia stretnutia, so stretnutím dvoch cyklistov turistov. Podobne sa zachovajú turisti v horách, známe je svetelné signalizovanie pozdravu vodičov autobusov. Takéto správanie je prejavom spoločenskej solidarity, spolupatričnosti, ktorých jedným z dôležitých a nezastupiteľných symbolov je jazyk (Sapir, 1969).

Inak hodnotíme verbálne správanie sa ľudí, ktorí sa pokúšajú zmierniť napätie spôsobené prílišnou fyzickou blízkosťou (vo výťahu, na úzkych chodbách, chodníkoch) práve pozdravom, príp. prosbou o prepáčenie (hoci rovnaký podiel "viny" na tomto

nepohodlí je evidentný) a informačne chudobnou kontaktovou konverzáciou. Toto správanie je už správaním na úrovni inštinktov - človek ako prírodný subjekt je prinajmenšom v rozpakoch, keď sa už necíti priamo ohrozený narušením svojho minimálneho životného priestoru a koná reflexne (porov. správanie sa zvierat, ktoré túto situáciu riešia útekom alebo priamo útokom). Touto problematikou sa čiastočne zaoberá J. Mistrík (1984), keď hovorí o druhoch proxemiky v dorozumievaní. Tu je verbálne správanie sa človeka iba časťou celkovej reakcie na podnet (strnulosť, ostražitosť), ale nie najpodstatnejšou, hoci reč ako taká je najkomplikovanejším druhom sociálneho správania sa človeka vôbec (porov. Estrich - Sperber, 1952).

Pozdravy spojené s časťami dňa používame v troch významových rovinách: 1. neposunutý, pôvodný význam, 2. posunutý význam, 3. prenesený význam.

1. Prvou významovou rovinou sú vlastné, vzhľadom na tú-ktorú dennú dobu neposunuté významy pozdravov.

Pomerne najjednoznačnejšia situácia je pri pozdrave *Dobrý deň* zrejme preto, že hranice dňa - svetla sú očividné a že je pre svoju univerzálnosť najfrekventovanejší. Zaujímavé je, že problémy vznikajú v oblasti dotykov s inými pozdravmi (platí to aj pri ostatných pozdravoch). Jeho dolnou hranicou je citlivá oblasť medzi ránom a predpoludním, v našej zemepisnej šírke a časovom pásme je to niekde medzi 8. a 9. hodinou a hornou hranicou je čas medzi 18. a 19. hodinou. Stáva sa však, že tento administratívny čas je v rozpore s pociťovaním biologického času indivídua. Všeobecne sa však prijíma pozdrav *Dobrý deň* medzi 9. hodinou predpoludním a 18. hodinou popoludní bez zaváhania. Posilňuje to aj zmienená hyperonymia slova *deň* vo vzťahu k slovám *ráno* a *noc* a, samozrejme, časti dňa, keď je svetlo (pôvodne však bol práve posledne uvedený význam slova *deň* jediným), takže nikdy nechybíme, keď sa pozdravíme takto. Teda tesne pred poludním povedať *Dobré ráno* nemôžeme bez rizika rozpačitého prijatia, no povedať *Dobrý deň* skoro ráno je v poriadku.

Relatívne jednoznačná situácia je pri používaní pozdravu *Dobrý večer*, ale iba pokiaľ ide o spodnú hranicu. Tú cítime niekde medzi 18.-19. hodinou. Znova pripomenieme, že hranice časovej citlivosti chápeme v istom rozptyle, keďže rozlišujeme a/ prírodný čas, nezávislý od nás; b/ "administratívny" čas, ktorý ovládame (letný a zimný čas) a c/ biologický čas, na ktorý sú nastavené životné funkcie organizmov. Tieto časy môžu ísť popri sebe bez kolízií, no môžu ísť i proti sebe. Ideálny je rovnovážny stav triády, možnosti jeho narušenia nie sú vylúčené (dvakrát ročne prežívaný posun ručičiek hodín, ktorý znášame rôzne). Hornou hranicou večera je zároveň hranica nového dňa, no je prípustné použiť pozdrav *Dobrý večer* v prvých hodinách nového dňa vtedy, ak sme sa doň nezobudili, oproti pozdravu *Dobré ráno* použitému niekým, kto už je po odpočinku. Práve táto časť dňa je najrozkolísanejšia zrejme preto, lebo tu chýba ďalší člen systému - iniciálny pozdrav *Dobrá noc*, ktorý by zodpovedal ostatným pozdravom používaným v uvádzacej, iniciálnej funkcii. Nevýhodou pozdravu *Dobrú noc* je, že ako jediný sa používa v konkluzívnej funkcii na úrovni pozdravov typu *Dovidenia*. Tu je najslabšie ohnivko stabilného systému pozdravov, ktoré sú vzájomne štruktúrne späté. Upozorníme napr. na fakt, že iniciálne pozdravy sa môžu použiť v konkluzívnej polohe (televízny hlásateľ zaželá *Prajeme vám príjemný a dobrý večer*) ale naopak, použitie konkluzívneho pozdravu *Dobrú noc* v iniciálnej funkcii je sporné.

Pokiaľ ide o hodnotovosť pozdravov, konkluzívne pozdravy pokladáme za hodnotnejšie, keďže tu ide o zakončenie kontaktu. Pri iniciovaní kontaktu sa viac

sústredíme na jeho priebeh, vkladáme doň viac úsilia, pozdrav tu slúži iba ako odrazový mostík (pričom ide predovšetkým o kvalitu skoku a dopadu), ako sonda, ktorou zisťujeme terén (citové rozpoloženie partnera, ochotu zúčastniť sa na komunikačnom akte); záverečný akt konklúzie dáva za interakciou, po ktorej nastalo obojstranné uspokojenie potreby informácie, vyrovnanie komunikačných hladín, bodku - spečaťuje porozumenie.

2. Druhou rovinou sú posunuté významy pozdravov oproti dennej dobe, na ktorú sa prvoplánovo odvolávajú; napr. zobúdzajúce sa deti bežne vítame pozdravom *Dobré ráno* nezávisle od skutočnej dennej doby. Podobne ukladanie sa na spánok spájame s pozdravom *Dobrú noc*. Obidve tieto činnosti sú prejavom prirodzeného striedania výdaja energie a regenerácie síl v súlade s obdobným rytmom živej prírody.

Zmienime sa ešte o tom, že v niektorých rodinách je zvykom pri každom prvom rozsvietení svetla si popriať dobrý večer bez toho, aby skutočný večer bol. Je to príjemný zvyk majúci v sebe kus symboliky a prispievajúci k rodinnej pohode.

3. Tretiu rovinu predstavujú prenesené významy niektorých pozdravov - ide o frazeologické spojenia použiteľné v rôznych situáciách; napr. *robíme si z niekoho dobrý deň*, ak ho neberieme vážne. *Dobré ráno* povieme niekomu, komu trvá príliš dlho, kým niečo pochopí. *Dobrú noc* povieme niekomu, ak rezignujeme na jeho slabú vôľu niečo pochopiť. V tejto funkcii sa používajú iba základné pozdravy, ktoré odrážajú hlavné členenie dňa na kratšie úseky. Pomenovania týchto častí patria medzi najstaršie v slovnej zásobe, čo nás oprávňuje domnievať sa, že aj uvedené frazeologizmy patria k jej základu.

Na záver by sme mohli poznamenať, že poklesnutie formy a obsahu pôvodne nepochybne hodnotných výpovedí na úroveň kontaktových prostriedkov hodnotíme ako súčasť prirodzeného pohybu v jazyku, prevrstvovania a hierarchizovania javov a funkcií, čo je vlastné každému živému jazyku. Dúfame, že tieto poznámky budú čiastkovým príspevkom ku skúmaniu jazykového správania sa človeka ako jednej z úrovní "oznamovacej siete" človeka (Pardel - Boroš, 1973).

Literatúra

ESTRICH, R. M. - SPERBER, H.: Three Keyes to Language. The Ohio State University 1952, s. 5.
HORECKÝ, J.: Vývin a teória jazyka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 68.
Longman Dictionary of Applied Linguistics. Longman 1989, s. 214.
MISTRÍK, J.: Jazyk a reč. Bratislava, Mladé letá 1984, s. 134.
MISTRÍK, J.: Variácie reči. Bratislava, Smena 1988, s. 59.
ONDRUŠ, Š. - SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 33.
PARDEL, T. - BOROŠ, J.: Základy všeobecnej psychológie. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 393.
PRIDE, J. B.: Sociolinguistics. In: New Horizons in Linguistics. Penguin Books LTD 1987, s. 289.
SAPIR, E.: Language. In: The English Language - Essays by Linguists and Men of Letters. Cambridge University Press 1969, s. 141, 140.
SKÁCEL, J. - ŠVARNÝ, O. - ZIMA, P.: Rok 2000. Jazyk jako most i propast. Praha, Mladá Fronta 1982, s. 134-135.

František Kočiš

OTÁZNIKY NAD PRAVOPISOM PRÍDAVNÉHO MENA BOŽÍ

1. Dôvodov na opätovné zamyslenie sa nad pravopisom prídavného mena *boží* v náboženskej i profánnej literatúre je vari stále dosť, hoci doterajšie pokusy o istú kodifikáciu už riešenie posunuli o krôčik ďalej, ba možno povedať, že v nových Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 nachádzame pokus o definitívne riešenie: prídavné meno *boží* (s malým písmenom) sa má vzťahovať na substantívum *boh* a podoba *Boží* (s veľkým písmenom) na vlastné meno *Boh*. Je to veľmi priamočiare riešenie, ktoré však nie celkom jednoznačne vyplýva z doteraz najširšie koncipovaného článku o pravopise slov *Boh, boh, boží, božský* (porov. Pavlovič, 1991). Tento článok je druhý dôvod, ktorý nás núti vrátiť sa k problematike používania adjektíva *boží*, a to nielen z pravopisného hľadiska. Autor tohto článku sa na pozadí doterajšieho zaraďovania prídavného mena *boží* do skloňovacieho vzoru a do sémantického rozčlenenia prídavných mien pokúsil nájsť sémantické i pravopisné paralely medzi dvojicami *Boh - Boží* a *boh - boží*. Tretím, ale ani nie posledným dôvodom je rozkolísaný pravopisný úzus prídavného mena *boží - Boží* v súčasnej náboženskej, osobitne teologickej literatúre, z ktorej sme si najviac všimli katolícku literatúru. Celkove možno povedať, že tu sa ujala prax písať toto prídavné meno s veľkým písmenom vo všetkých spojeniach (písanie s malým písmenom je už vari len výsledkom nedopatrenia alebo tlačovou chybou). K utvrdeniu tejto praxe zo strany jazykovedcov čiastočne prispel aj článok K. Habovštiakovej *Božie muky* či *Božia muka* v Slovenskom denníku zo 14. 3. 1991, v ktorom sa za písanie *Boží* (s veľkým písmenom) tiež argumentovalo tým, že s veľkým písmenom sa píše aj slovo *Boh* (porov. aj Kočiš, 1991). Je to vlastne tá istá argumentácia, akú obsahuje aj spomínaný článok J. Pavloviča.

2. Argument, že prídavné meno *boží* treba písať s veľkým písmenom preto, že sa vzťahuje na základ *Boh*, nie je sám osebe dostačujúci. Doterajšia pravopisná kodifikácia poznala iba podobu *boží* (s malým písmenom) i napriek tomu, že rozlišovala pravopisné podoby *Boh* a *boh*. Toho si bol vedomý asi aj J. Pavlovič, a preto zdôvodnenie veľkého písmena v adjektíve *Boží* hľadal a našiel v morfológii, konkrétne v inom sémantickom zaradení prídavného mena *boží* v rámci celkového členenia prídavných mien. Zo súčasných gramatík slovenského jazyka (Morfológia slovenského jazyka, 1966; Pauliny, 1981; Oravec - Bajzíková - Furdík, 1984 a iných) vieme, že prídavné meno *boží* sa širšie zaraďuje do skloňovacieho vzoru *cudzí* a v rámci tohto vzoru (alebo aj osobitne ako vzor *páví*) medzi živočíšne (zvieracie)

prídavné mená, kam okrem typických derivátov typu *páví, vtáčí, rybí, husí, orlí* atď. sa zaraďuje aj niekoľko prídavných mien, ktoré vlastne nemožno označiť za zvieracie, lebo sú odvodené od substantív označujúcich človeka (alebo jemu blízkych tvorov), resp. Boha (boha): *človečí, babí, materí, umrlčí, žobračí, dievčí, kniežací, obrí, trpasličí, striží, dieťací* (presnejšie nárečová podoba *detací*, ktorú sme zachytili u používateľov nárečia v okolí Valaskej Belej v spojení *detací otec* = otec, ktorý sa horlivo venuje výchove detí) a *boží*. Toto posledné prídavné meno sa od ostatných prídavných mien odlišuje svojou sémantikou - je odvodené od substantíva označujúceho nadzemskú bytosť, v kresťanskom chápaní čistú bytosť existujúcu v troch osobách, ale jednej božskej podstaty atď. J. Pavlovič sa na základe toho pokúsil dokázať, že prídavné meno *boží* (*Boží*) treba chápať nie ako adjektívum z radu živočíšnych prídavných mien, ale ako osobné privlastňovacie prídavné meno suplujúce typ *otcov*, ktoré si zachováva príznaky vlastného mena *Boh*. Dvojica *Boh - Boží* je podľa J. Pavloviča potom totožná s dvojicou *Ježiš - Ježišov* (Zeus - Zeusov). Podoba *Boží* supluje teda privlastňovacie prídavné meno *Bohov*, ktoré nie je v slovenčine bežné (používa sa iba podoba ženského rodu v kliatbe či zahrešení *Mária Bohova*). J. Pavlovič napokon konštatuje, že absencia prídavného mena *Bohov* si vynútila inkorporáciu funkcie privlastňovacieho prídavného mena do tvaru *Boží*. Na podporu toho, že prídavné meno *Boží* je funkčne privlastňovacím prídavným menom, J. Pavlovič uvádza ešte jeden argument, a to že prídavné meno *Boží* sa v spojeniach s príslušnými nadradenými substantívami dá nahradiť genitívnym tvarom *Boha*: *Boží obraz - obraz Boha, Božia tvár - tvár Boha, Božie kráľovstvo - kráľovstvo Boha.* Táto náhrada je v mnohých spojeniach naozaj reálna, lebo ekvivalentom prídavného mena *boží* (*Boží*) je aj v latinčine vo väčšine prípadov tvar genitívu *Dei*, ale je aj mnoho spojení, v ktorých by už takáto náhrada bola násilná alebo aspoň nejednoznačná, napr. v spojeniach *božia pravda, boží súd, božie poverenie, boží ľud, božia rodina, božie slovo* (*Božie Slovo*), *božie stvorenie, božia opatera, bázeň božia, služby božie, božie predpoznanie, boží štát* a pod. V týchto spojeniach možno prídavné meno *boží* (*Boží*) hodnotiť aj ako kvalifikujúce alebo kvalitatívno-vzťahové prídavné meno, ktoré nemožno transformovať do genitívnej podoby substantíva *Boh* (*Boha*). Okrem toho genitívny tvar *Boha* by bolo možné vo viacerých prípadoch hodnotiť dvojako: ako genitivus subjecti alebo ako genitivus objecti (napr. *božie predpoznanie, božia opatera, boží súd*). V niektorých spojeniach takáto výmena nie je v slovenčine vôbec možná, napr. *služby božie, božie slovo* (*slovo božie*), *Baránok boží, Boží Duch, Božie Slovo.* Sem by sme zaradili aj spojenia *božia muka, božie muky*, lebo zmena prídavného mena *boží* na genitívnu podobu *Boha* by dokonca odporovala vieroučnej dogme: na kríži totiž netrpel Kristus ako Boh, ale ako človek.

Nazdávame sa preto, že typické vzťahové prídavné meno *boží* s tendenciou byť aj kvalitatívnym prídavným menom nie je potrebné a vari ani možné napĺňať sémantikou privlastňovacieho prídavného mena, a to len preto, aby sa v ňom uchovalo písanie s veľkým písmenom podľa fundujúceho vlastného mena *Boh*. Výklad J. Pavloviča založený na transformácii *Boží - Boha* nie je vôbec možné aplikovať na iné vlastné mená, napr. na dvojicu názvu obce, kraja a príslušného prídavného mena

(napr. *Levoča: levočskí študenti* - "študenti Levoče", *Spiš: spišské párky* - "párky Spiša"), ale ani na iné podobné dvojice, napr. *veľkonočná šibačka* - "šibačka Veľkej noci".

Ak sa J. Pavlovič pýta (porov. 1991, s. 115), či adjektívum *boží* má vôbec individuálny významový komponent živočíšneho adjektíva (a sám si neodpovedá), treba odpovedať, že rozhodne nemá, ale rozhodne nemá ani význam privlastňovacieho prídavného mena. Je to vzťahové adjektívum s tendenciou byť akostným prídavným menom, a tak ho možno zaradiť do skupiny vzťahovo-akostných prídavných mien, pravda, písané s malým písmenom (*boží*) ako všetky ostatné vzťahové či akostné prídavné mená utvorené od apelatív alebo aj od vlastných mien. Celú skupinu prídavných mien, do ktorej patrí aj prídavné meno *boží* treba zaradiť priamo do vzoru *cudzí*, lebo do vzoru *páví* svojou sémantikou nepatrí. To je aj odpoveď na druhú otázku J. Pavloviča, či prídavné meno *boží* môže byť derivátom od slova *Boh* a popretie jeho vlastnej odpovede, že prídavné meno *boží* (s malým písmenom) sa od vlastného mena *Boh* netvorí.

3. Keď už máme uvažovať o písaní prídavného mena *boží* s veľkým písmenom, toto uvažovanie musí vychádzať zo základného zmyslu používania veľkých písmen v našom pravopise. Vieme, že okrem niekoľkých okrajových prípadov (začiatok vety, vykanie, grafické potreby a pod.) veľké písmeno má rozhodujúcu úlohu pri rozlišovaní vlastných mien a apelatív. Vlastné mená sa píšu s veľkým písmenom. Z toho vyplýva, že aj prídavné meno *boží* napísané s veľkým písmenom na začiatku slova signalizuje, že je súčasťou vlastného mena. Iný dôvod na písanie prídavného mena *boží* s veľkým písmenom nie je.

Spojení, v ktorých sa prídavné meno *boží* píše (alebo by sa malo písať) s veľkým písmenom, lebo tieto spojenia predstavujú vlastné mená, je pomerne málo (tak ako vlastných mien oproti apelatívam vôbec). Doterajšia kodifikácia týchto spojení nie je ustálená, je nejednotná a rovnako aj jazyková prax vykazuje isté kolísanie (pravda, okrem praxe, podľa ktorej sa adjektívum *boží* vždy píše s veľkým písmenom). Najčastejšie sú to spojenia, ktoré v kresťanskej vierouke majú prísne terminologický ráz: *Boží Syn* (*Syn Boží*), *Božie Slovo* (= *Kristus*), *Baránok Boží* (*Boží Baránok*), *Matka Božia* (*Božia Matka*), *Božia Rodička* (*Rodička Božia*); zriedkavejšie sú spojenia *Svätý Boží, Boží Duch, Svätý Boží Duch*. Neterminologického charakteru sú spojenia *Božie telo* (= hostia), *Božie Telo* (= sviatok), *Božie narodenie* (= sviatok). Pravopis týchto spojení nie je ustálený i napriek tomu, že ide o vlastné mená (okrem božieho tela ako hostie), ktoré sa v náboženskej literatúre vyskytujú veľmi často a ktorých pravopis by mal korešpondovať so základnými poučkami o pravopise vlastných mien v spisovnej slovenčine.

V Slovníku slovenského jazyka (SSJ) sa uvedené spojenia (pravda, nie všetky) najčastejšie píšu s veľkými písmenami v obidvoch členoch syntagmy: *Syn Boží* (SSJ I, s. 122; SSJ IV, s. 381; spojenie Boží Syn, resp. Boží syn sa v SSJ neuvádza, rovnako ani spojenia Svätý Boží a Svätý Boží Duch); *Matka Božia* (SSJ I, s. 122), *Matka božia* (SSJ II, s. 112); *Božia Rodička* (SSJ III, s. 751; pozn.: v posvätnom ofíciu pre rehoľné sestry i pre iných záujemcov Liturgia hodín pre posvätenie času tiež možno nájsť isté

kolísanie v zápise tohto spojenia: na s. 1934 čítame *Blažená Božia rodička, lesk ľudstva* ..., ale na s. 1932 je toto spojenie s obidvoma veľkými písmenami: *Tvoje narodenie, Panna, Božia Rodička, zvestovalo...*); *Božie telo* (= hostia, SSJ I, s. 122), *Božie Telo* (= sviatok, SSJ I, s. 122), *Božie narodenie* (SSJ I, s. 122; SSJ II, s. 278).

Novšiu kodifikáciu predstavuje Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ), v ňom sa zo spomínaných spojení uvádzajú iba tieto spojenia a v takejto podobe (porov. na s. 51): *božie telo* (= hostia), *Božie telo* (= cirkevný sviatok), *Božie narodenie* (= sviatok). Iné spojenia: *Baránok boží* (KSSJ, s.43), *Matka božia* (KSSJ, s. 194). Neuvádza sa spojenie *Boží Syn* (*Syn Boží*), ktoré je v tejto súvislosti najdôležitejšie.

Osobitnú zmienku zasluhuje spojenie *Božie Slovo*, ktoré v tejto pravopisnej podobe je synonymom druhej božskej osoby Ježiša Krista. Pravopis tohto spojenia ako vlastného mena je v úze rovnaký ako pravopis spojenia či vlastného mena *Boží Syn* (*Syn Boží*): píše sa s veľkým písmenom v obidvoch členoch spojenia, a to vari aj preto, že oproti spojeniu *Božie Slovo* stojí apelatívne spojenie *slovo božie* (*božie slovo*), ktoré sa v SSJ I (s. 122) uvádza s významom "kázeň", v SSJ IV (s. 120) ako cirkevný termín s výkladom "o biblii". KSSJ (s. 51) spojenie *božie slovo* uvádza v dvoch významových odtienkoch: a/ evanjelium, b/ kázeň. Spomínané slovníky spojenie *Božie Slovo* vo význame "Kristus" neuvádzajú. Popri spojení či vlastnom mene *Božie Slovo* sa najmä v liturgických textoch vyskytuje spojenie *večné Slovo* (*Večné Slovo*) alebo aj *vtelené Slovo* (*Vtelené Slovo*).

Prídavné meno *boží* písané s veľkým písmenom sa vyskytuje aj v dosť zriedkavom spojení *Svätý Boží* (= Kristus), ktoré sa spomína v Evanjeliu sv. Marka (1, 24) a sv. Lukáša (4, 34): *Viem, kto si: Svätý Boží.* Podobu *Svätý* tu zrejme treba pokladať za substantivizované adjektívum. V latinskom texte má toto spojenie podobu *Sanctus Dei*, v českom preklade toto miesto znie: *Světec Boží.*

Pre úplnosť treba ešte uviesť dve spojenia vo funkcii vlastného mena: *Boží Duch* (*Duch Boží*) (porov. napr. prvý list sv. Pavla Korinťanom, v ktorom sa používajú tri varianty: *Duch, Boží Duch* a *Duch Svätý* (napr. 12, 3-4: *Preto vám vyhlasujem, že nik, kto hovorí v Božom Duchu, nepovie Prekliaty Ježiš!, a nik nemôže povedať "Ježiš je Pán," iba ak v Duchu Svätom. Dary milosti sú rozličné, ale Duch je ten istý*) a *Svätý Boží Duch* (porov. list sv. Pavla Efezanom, 4, 30: *A nezarmucujte Svätého Božieho Ducha, v ktorom ste označení pečaťou na deň vykúpenia*). V obidvoch spojeniach sa podľa doterajšieho úzu píše prívlastok *boží* s veľkým písmenom.

Z tohto prehľadu o kodifikácii a výskyte spojení s prídavným menom (prívlastkom) *boží*, resp. *Boží* vidieť, že súčasné normatívne príručky ani jazyková prax nie sú v pravopise slova *boží* jednotné ani úplné. Napriek tomu aj táto nepresná a neúplná kodifikácia, ako aj odborný úzus potvrdzujú, že prídavné meno *boží* sa s veľkým písmenom má písať iba vtedy, keď je súčasťou vlastného mena. Paušálne písanie *Boží* vo všetkých spojeniach (ktorých nie je v náboženskej literatúre málo) nie je odôvodnené. V súčasnom slovenskom pravopise sú totiž pravidlá o písaní veľkých písmen ustálené, a tak ani súčasná náboženská literatúra, najmä kresťanská a osobitne katolícka nemôže tieto pravidlá obchádzať. Dnes sa na Slovensku číta veľa náboženskej literatúry vytlačenej v zahraničí, v ktorej sa súčasná pravopisná norma

spisovnej slovenčiny, pochopiteľne, striktne nezachováva, úzus je rozkolísaný, písanie prídavného mena *boží* s veľkým písmenom v apelatívnych spojeniach sa preto šíri aj v našej súčasnej domácej náboženskej literatúre, podlieha nesprávnemu úzu dovezenému zo zahraničia. Tento úzus sa, žiaľ, bez náležitého výskumu a kritického zhodnotenia dostal aj do najnovších Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1991.

4. Ktoré spojenia s prívlastkom *boží* sa majú písať s veľkým začiatočným písmenom, teda s podobou *Boží*? Sú to predovšetkým tieto spojenia ako vlastné mená: *Boží Syn* (*Syn Boží*), *Boží Duch* (*Duch Boží*), *Božie Slovo, Svätý Boží, Baránok Boží, Matka Božia* (*Božia Matka*), *Božia Rodička* (*Rodička Božia*), *Božie narodenie, Božie telo*. Tieto spojenia uvádzame s prívlastkom *Boží* podľa doterajšieho úzu, čiastočne aj podľa kodifikácie. S týmto spôsobom písania prídavného mena *boží* nemožno však súhlasiť ani vystačiť. Keďže vlastné mená sa spravidla píšu iba s jedným veľkým písmenom na začiatku celého vlastného mena, uvedené názvy by mali mať takúto podobu: *Boží syn* (*Syn boží*), *Boží duch* (*Duch boží*), *Božie slovo, Svätý boží, Boží baránok* (*Baránok boží*), *Božia matka* (*Matka božia*), *Božia rodička* (*Rodička božia*), *Božie narodenie, Božie telo.* V tejto úprave sa dôsledne pridržiavame toho, že veľké písmeno sa má vždy písať na začiatku vlastného mena. To značí, že pri inverznom slovoslede sa v syntagme s veľkým písmenom píše nadradené substantívum. Tu by však mohli byť námietky najmä proti písaniu *Boží syn, Boží duch, Božie slovo,* lebo nadradené členy *syn, duch, slovo* sa v náboženskej literatúre píšu s veľkým písmenom; pokladajú sa totiž za osobitné vlastné mená: *Syn* (= tretia božská osoba), *Slovo* (= Ježiš Kristus). Aby sa vyhlo istému nedorozumeniu alebo aj istému váhaniu, vo vieroučnej literatúre a terminológii, ale aj všeobecne by sa malo ustáliť a používať iba jedno označenie, a to také, ktoré má oporu aj v doterajšom úze: *Boží Syn, Božie Slovo, Duch boží* (bežnejšie *Duch svätý*), *Svätý boží, Božia rodička, Božia matka.* Charakter vlastného mena nadobudlo aj spojenie *Baránok boží*, používané v liturgii a v litániách a rovnako za vlastné mená sa pokladajú tradičné označenia význačných sviatkov *Božie narodenie, Božie telo*, ktoré však v liturgii a v cirkevnom kalendári majú svoje presné označenie ako slávnosť Narodenia Pána (porov. Liturgia hodín na posvätenie času, s. 157-184) a slávnosť Najsvätejšieho Kristovho tela a krvi (porov. Liturgia hodín na posvätenie času, s. 1010-1027).

5. Vo všetkých ostatných spojeniach s prídavným menom *boží* treba toto prídavné meno vo funkcii prívlastku písať s malým písmenom. Tieto spojenia majú totiž bežný apelatívny charakter.[1] Odôvodnenie písania prídavného mena *boží* s malým písmenom

[1] Na ilustráciu uvedieme spojenia s prívlastkom *boží*, ktoré sme vyexcerpovali z knihy Viem, komu som uveril (spracoval A. H. Mateje, vydal Spolok sv. Vojtecha r. 1990) a čiastočne aj z iných prameňov. Pravda, vo všetkých excerpovaných prameňoch sa prívlastok *boží* píše s veľkým písmenom: *božia autorita, božia prirodzenosť, božia pomoc, božia dobrotivosť/dobrota, božia bytnosť, božia múdrosť, božia jednota, božia dokonalosť, božie úmysly, božie myšlienky, boží čin, božia sloboda, božia veľkosť, božia vôľa, boží nadprirodzený život, rozhodnutie božie, božia opatera, vtelenie božie, božie prisľúbenie, božia svätosť, božia vláda, božie dielo spásy, božie zľutovanie, božia ochota* (zachrániť človeka), *božia všemohúcnosť, božie ustanovenie, božia milosť, božie milosrdenstvo, božia sláva, božie tajomstvo, božia pravda, božie volanie, poznanie božie, božia pedagogika, božia cesta, božie zjavovanie sa, riadenie božie, láska božia, prítomnosť*

iba vo frazeologických spojeniach, aké uvádza J. Pavlovič (1991, s. 116), nemožno prijať. Ani jedno z frazeologických spojení s prívlastkom *boží* nestratilo totiž pôvodnú súvislosť s menom *Boh* a takisto nemožno predpokladať, že by niektoré z týchto spojení malo súvis so slovom *boh* v zmysle či význame pohanského boha. V európskej kultúre, ktorá je vo svojich základoch výsostne kresťanská, ale ani v ľudovej sfére, kde možno hľadať pôvod frazeologizmov s adjektívom *boží*, nemožno predpokladať derivovanie prídavného mena *boží* od pomenovania *boh* v zmysle pohanského boha; mnohé frazeologizmy tohto typu sú totiž pôvodne biblické spojenia alebo spojenia zachované v kresťanskej tradícii (v ústnom podaní), ale aj frazeologizmy, ktoré vznikli vo sfére ľudovej jazykovej tvorivosti, majú v podstate kresťanský charakter, napr. *odovzdať sa do vôle božej, vyjsť na svetlo božie, byť na božom súde (na pravde božej), božie mlyny pomaly melú, ale isto, s pomocou božou, každý boží deň, celý boží deň, od božieho rána, ľudia boží, stvora božia, božie dopustenie, božia príroda, dar boží* (toto spojenie neplatí len o chlebe, ale aj o mnohých iných predmetoch a javoch, ďalej o dieťati, o zdraví a pod., teda o daroch plynúcich z božieho požehnania).

6. Okrem teoretických záverov z nášho výkladu vyplývajú aj niektoré závery a dôsledky pre jazykovú prax. Najzávažnejší dôsledok pre jazykovú prax najmä v oblasti náboženskej literatúry bude ten, že okrem spojení, ktoré majú propriálny ráz, čiže ktoré sú vlastnými menami, všetky bežné apelatívne spojenia bude treba písať s malým písmenom v prívlastku *boží*. Bude treba vybrať a terminologicky i slovosledne ustáliť spojenia, v ktorých sa prívlastok *boží* má písať s veľkým písmenom (konečné slovo tu treba ponechať odborníkom v teológii). Z hľadiska doterajšej praxe to bude podľa nášho názoru veľmi radikálna zmena, ale na druhej strane je zrejmé, že doterajšia prax je z hľadiska princípov slovenského pravopisu a osobitne funkcie veľkého písmena v pravopise neudržateľná. Žiaľ, aj v nových Pravidlách slovenského pravopisu sa v tomto bode musí kodifikácia opraviť (nemá placet celej pravopisnej komisie a neopiera sa o hlbšiu jazykovú analýzu).

Literatúra

HABOVŠTIAKOVÁ, K.: *Božie muky* či *Božia muka*. Slovenský denník, 14. 3. 1991, s. 2.

KOČIŠ, F.: Zachovajme objektívnosť a správnosť jazykového výkladu. Slovenský denník, 25. 4. 1991, s. 2.

Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala - M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

Liturgia hodín na posvätenie času. Rím, Typis polyglottis vaticanis 1989. 2352 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 227.

ORAVEC, J.- BAJZÍKOVÁ, E.- FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia.

---

božia, boží zásah, božia blahosklonnosť, skrytosť božia, blízkosť božia, božie práva, božie kráľovstvo, božia prozreteľnosť, božia podstata, transcendentnosť božia, imanentnosť božia, božie vlastnosti, vnuknutie božie, božia spravodlivosť, božie meno, boží zákon, boží dar, boží plán spásy, boží život, božia moc, božie predurčenie, božie prisľúbenie, boží trest, božie svedectvo, rozhodnutie božie, božia cirkev, božie ustanovenie, boží človek, boží synovia, božie synovstvo, božie deti, služobník/sluha boží, boží ľud, boží dedič, boží štát, božia pravda, boží nástroj, boží poriadok, božie nariadenie, boží súd, božie Evanjelium, božie vlastníctvo, božie ospravedlnenie, oslava božia, dom boží, chrám boží, božia rodina, boží obraz, božie slovo.

Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984, s. 81-83.
PAULINY, E.: Slovenská gramatika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 126-127.
PAVLOVIČ, J.: Pravopis slov *Boh, boh, Boží, boží, Božský, božský.* Kultúra slova, *25,* 1991, s. 112-117.
Pravidlá slovenského pravopisu. 1. vyd. Bratislava, Veda 1991, s. 58, 147.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959-1968. 6 zv.

Jana Trnková - Katarína Vertaľová

O SKLOŇOVACOM TYPE KULI V SLOVENČINE

Skloňovací vzor ako reprezentant skloňovacieho typu by mal byť pevne zafixovaný v jazykovom vedomí prakticky každého absolventa základnej školy. Hoci si jazykovedci neraz uvedomujú, že slovo viac-menej náhodne zvolené za skloňovací vzor nie je vždy systémovo najvhodnejším predstaviteľom príslušného skloňovacieho typu (porov. Mistrík, 1976, s. 36), nad týmto nedostatkom sa zvyčajne mlčky prechádza, aby sa nerozkolísali poznatky upevnené vo vedomí celých generácií používateľov spisovného jazyka.

Nejde však iba o čisto technický problém, a tak touto krátkou úvahou by sme chceli obrátiť pozornosť na zdanlivo periférny, vo vyučovacom procese často neprávom zabúdaný skloňovací typ, v príručkách reprezentovaný zriedkavým a pre väčšinu súčasných nositeľov jazyka aj významovo neznámym substantívom *kuli.* Ide o zmiešaný flektívny typ, ktorý má v singulári zámennú paradigmu, v pluráli paradigmu vzoru *hrdina: kuli, kuliho, kulimu, kuliho, kulim, kulim; kuliovia, kuliov, kuliom, kuliov, kulioch, kuliami.*

V súčasnosti najpoužívanejšie učebnice a príručky morfológie a gramatiky (Morfológia slovenského jazyka, 1966; Pauliny, 1981; Mistrík, 1983; Oravec - Bajzíková - Furdík, 1984) do skloňovacieho typu *kuli* zhodne zaraďujú životné všeobecné i vlastné podstatné mená mužského rodu cudzieho pôvodu, ktoré sa v písanej podobe končia na samohlásku a vo výslovnosti na *-i, -í, -e, -é, -ä.* Patria sem i cudzie propriá zakončené na *-ü, -ö, -o.*

Zaujímavý je pohyb v ohýbaní českých priezvisk s koncovými samohláskami *-e, -ě.* Podľa Morfológie slovenského jazyka (1966) české priezviská zakončené na *-e, -ě,* "ktoré súvisia so substantívami stredného rodu, sa skloňujú v slovenčine podľa vzoru *chlap: Bičiště - Bičišťa, Strniště - Strnišťa.* České priezviská zakončené na *-ně* a iné priezviská, pri ktorých sa javí súvislosť so substantívami ženského rodu, sa skloňujú podľa zvoru *hrdina,* napr.: *Purkyně - Purkyňu, Bechyně - Bechyňu, Nevole - Nevolu*".

J. Oravec (Oravec - Bajzíková - Furdík, 1984) i J. Mistrík (1983) české priezviská stredného rodu (*Hrabě, Bičiště, Strniště*) už zaraďujú do flektívneho typu *kuli,* teda: *Hrabě - Hraběho, Bičiště - Bičištěho, Strniště - Strništěho.* České priezviská zakončené na *-e, -ě,* súvisiace s feminínami, obaja autori zhodne zaraďujú do flektívneho typu

hrdina (*Purkyně - Purkyňu* atď.).

L. Dvonč (1977) upozorňuje na silnú tendenciu ohýbať priezviská v písanej podobe zakončené na *-e, -ě, -i, -í* bez ohľadu na ich pôvodnú rodovú príslušnosť podľa vzoru *kuli*, napr. *Purkyně - Purkyněho, Bechyně - Bechyněho*. Takúto tendenciu autor zaznamenáva aj pri priezviskách typu *Ettore, Clemente* (*Ettoreho, Clementeho*), kde sa vytráca ohýbanie podľa vzoru *chlap* s vynechávaním *-e*, a pri českých priezviskách typu *Dolejší, Hoření* (*Dolejšího, Hořeního*, teda nie podľa vzoru *cudzí*), čo "svedčí o tom, že pri zaraďovaní do flektívneho typu postupne víťazí formálna stránka slova (zakončenie) a uplatňujú sa už ohľady na iné okolnosti".

Retrográdny slovník slovenčiny (Mistrík, 1976) uvádza iba 12 apelatív patriacich do skloňovacieho typu *kuli*: *abbé, dandy, efendy, grizly, hadži, kádi, kuli, mufti, pony, teddy, spahi, eytti;* ide o málo frekventované slová z periférie slovnej zásoby. Absolútnu väčšinu slov zo skloňovacieho typu *kuli* tvoria propriá cudzieho pôvodu, predovšetkým priezviská, ktoré ho aj ustavične obohacujú. Pritom vo funkcii vzorového slova, ktoré by podľa J. Oravca (Oravec - Bajzíková - Furdík, 1984) malo danú množinu slov reprezentovať svojimi formálnymi a významovými vlastnosťami, vystupuje práve apelatívum. Navyše je to slovo v bežnej komunikácii také zriedkavé, že nebolo pojaté ani do Krátkeho slovníka slovenského jazyka (1987) a dnes už len zainteresovaná časť verejnosti pozná význam tohto slova indickej proveniencie - "ázijský nosič bremien, nádenník" (Ivanová-Šalingová - Maníková, 1983).

Tieto okolnosti nás priviedli k myšlienke predložiť našej lingvistickej verejnosti na posúdenie návrh, aby sa vzor *kuli* zamenil iným skloňovacím vzorom pre ohýbanie cudzích životných maskulín zakončených vo výslovnosti na *-i, -í, -e, -é, -ä, -ö, -o, -u*, ktorý by bol formálne i významovo vhodnejším reprezentantom. Keďže prevažnú väčšinu tohto skloňovacieho typu tvoria priezviská, nazdávame sa, že ako skloňovací vzor by malo byť priezvisko.

Po preštudovaní viacerých vydaní Pravidiel slovenského pravopisu od roku 1931 zisťujeme, že slovo *kuli* sa vlastne uvádza ako vzor až v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1953 (s. 78, pravda, nie expressis verbis, lebo skloňovanie sa na ňom iba demonštruje). Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931 ako vzor uvádzajú priezvisko *Škultéty*. Navrhujeme vrátiť sa k tomuto pôvodnému vzoru, pretože je adekvátnejším reprezentantom danej skupiny maskulín, dnes konštituovanej a obohacovanej predovšetkým propriami. Navyše ide o priezvisko, ktorého nositeľom bola významná osobnosť slovenského kultúrneho, národného i politického života. Priezvisko *Škultéty* v tomto smere vyhovuje aj preto, že sa v ňom nachádzajú iba fonémy, ktoré sú trvalou súčasťou slovenského fonologického systému a v jeho zvukovej podobe nie je nijaká odchýlka od grafickej formy (na rozdiel od priezvisk *Goethe, Disney, Clemente*), ktorá by mohla komplikovať jeho osvojovanie v pedagogickom procese na nižších stupňoch škôl.

Vzor *Škultéty* by zostal vzorom so zmiešanou paradigmou, teda so zámennými príponami v singulári (*Škultétyho, Škultétymu, Škultétyho, Škultétym, Škultétym*), v pluráli sa k vokalickému zakončeniu pripájajú plurálové prípony vzoru *hrdina* (*Škultétyovia, Škultétyom* atď.). Treba však poznamenať, že ohýbanie v pluráli je pri

väčšine slov z tohto flektívneho typu vlastne redundantné a uplatňuje sa len pri zriedkavých apelatívach.

Literatúra

DVONČ, L.: Skloňovanie cudzích rodných mien a priezvisk na *-e*. Kultúra slova, *11*, 1977, s. 298-301.
IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. - MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 499.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala - M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
MISTRÍK, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. Bratislava, Univezita Komenského 1976. 736 s.
MISTRÍK, J.: Moderná slovenčina. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 117.
Morfológia slovnského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 124.
ORAVEC, J. - BAJZÍKOVÁ, E. - FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 227 s.
PAULINY, E.: Slovenská gramatika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 121.
Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Praha, Státní nakladatelství 1931, s. 59.
Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, s. 78.

Ján Horecký

VIDOVÉ DVOJICE PRI ODVODZOVANÍ

Vo svojich úvahách o používaní vidu v slovenčine vychádza F. Sabol (1991, 1981 - pričom aj prvá, resp. časovo druhá poznámka mala byť azda zaradená do rubriky Diskusie) z týchto predpokladov: 1. všetky slovenské slovesá majú vidové dvojice, 2. vid sa realizuje vo všetkých členoch príslušných vidových dvojíc, 3. odvodzovacím základom sú nedokonavé, resp. iteratívne podoby, 4. slovesné predpony majú perfektivačnú funkciu, 5. jazykovedci majú forsírovať správne utvorené slová, t. j. slová odvodené od nedokonavých členov vidových dvojíc, 6. jazykovedci nemajú v slovníkoch zaznačovať nesprávne slová, t. j. slová odvodené od dokonavých členov vidových dvojíc.

K týmto tézam, ktoré sú, prirodzene, výsledkom nášho čítania, našej interpretácie textov F. Sabola, teda nie sú priamymi výrokmi autora, chceme pripojiť niekoľko poznámok.

1. Pre slovenské sloveso je jednou z najcharakteristickejších kategórií slovesný vid. Ale už z faktu, že táto kategória sa vymedzuje nie ako čisto gramatická, lež ako lexikálno-gramatická (porov. Pauliny, 1981; Morfológia slovenského jazyka, 1966; Horecký - Rácová, 1979; u J. Horeckého dokonca ako lexikálno-sémantická), treba vyvodzovať, že kategória slovesného vidu sa neuplatňuje vo všetkých slovesných tvaroch a pri všetkých slovesách bezvýnimočne. Predovšetkým sú tu jednovidové (alebo skôr bezvidové!) slovesá typu *hodiť sa, svedčiť sa, zaliečať sa, ponevierať sa* (porov. Oravec - Bajzíková - Furdík, 1984), ako aj všetky modálne slovesá. No na druhej strane sú obojvidové slovesá typu *venovať, sprostredkovať, pomstiť sa,* ako aj

mnohé prevzaté slovesá. Tu treba súhlasiť s konštatovaním, že k nim preniká kategória vidu tak, že sa dokonavý člen dotvára pomocou perfektivačnej predpony (*fotografovať - vyfotografovať, formulovať - sformulovať, premiérovať - odpremiérovať*).

2. Pripomíname, že sú aj také slovesné tvary, v ktorých sa vidový protiklad nerealizuje, je akoby zrušený. Je to predovšetkým slovesné podstatné meno, o ktorom sa dosť diskutuje, či ešte patrí do slovesnej paradigmy. Práve fakt neutralizácie vidu je pre mnohých autorov argumentom, že slovesné podstatné meno vlastne zo slovesnej paradigmy vypadáva. V nijakom prípade však nepripisujeme vid takým termínom, ako je *sčítanie, odčítanie, zvolanie, spracovanie, zúčtovanie, premlčanie, pomenovanie, vlčovanie,* hoci poznáme aj podoby *sčítavanie, spracúvanie, pomenúvanie* a pod.

3. Od takýchto vidovo neutrálnych tvarov a nie od tvarov s vyjadreným nedokonavým tvarom sa tvoria aj prídavné mená príponou *-ací* (sú to vlastne slovesné prídavné mená, prevádzajúce pomenovanie slovesného deja do podoby vhodnej na používanie v zhodnom prívlastku): *sčítací komisár, sčítací lístok, podací lístok, zvolacia veta, premlčacia lehota, odvolacie konanie, zúčtovacie miesto.* Tento fakt pripomíname preto, že od takýchto prídavných mien sa odvodzujú názvy strojov a zariadení, porov. *mláťací stroj - mláťačka, sčítací stroj - sčítačka, odvolacie konanie - odvolačka.*

4. Slovesné predpony majú skoro pravidelne aj perfektivačnú funkciu, teda popri význame vyjadrujú aj kategóriu vidu, vyjadrujú dokonavosť príslušného slovesa. Lenže v tejto perfektivačnej funkcii sa oveľa výraznejšie uplatňujú prípony, najmä dvojica *-ovať/-iť*, takže tu predpona vlastne stráca perfektivačnú funkciu v takých tvaroch ako *stlačiť - stláčať, vypísať - vypisovať,* ale aj *odmraziť - odmrazovať, pomenovať - pomenúvať, odkôrniť - odkôrňovať, odvetviť - odvetvovať, odhrdziť - odhrdzovať.* Táto sémantická, nie čisto vidová funkcia sa presadzuje aj v takých slovesných podstatných menách, ako je *odolejovanie, pozinkovanie, preočkovanie, spracovanie.* Formálne by sme síce mohli ku každému takémuto tvaru dotvoriť aj iteratívny tvar v podobe *odolejúvanie, pozinkúvanie, preočkúvanie, spracúvanie* a potom od neho odvodzovať potrebné názvy osôb alebo nástrojov, teda napr. *odolejúvač, pozinkúvač, preočkúvač, spracúvač,* ale sémanticky to nie je nevyhnutné práve preto, že v tvaroch *odolejovanie, pozinkovanie, spracovanie* je vidový protiklad zrušený. V pomenovaniach tohto typu ani nejde o vyjadrovanie iteratívnosti, ale jednoducho o istý technický postup, ktorý je vidovo neutrálny: *odolejovanie* je postup, ktorým sa odstraňuje alebo odstránil či bude odstraňovať olej. To isté platí o tvaroch *spracovanie* (napr. *spracovanie mäsa), preočkovanie*. Platí to aj o pomenovaniach ako *odstopkovanie, vykôstkovanie,* ku ktorým ani nejde dotvárať dokonavú podobu.

5. Prirodzene, ak niekto potrebuje zdôrazniť opakovanosť deja alebo istú procesuálnosť, môže si utvoriť potrebný názov aj od iteratívnej podoby. Pekným príkladom na to je dvojica *pomenovanie* a *pomenúvanie* v teórii pomenovania. Ak ide o ne-časový, vlastne bez-časový, a-temporálny spôsob tvorenia pomenovaní, o teóriu pomenovania, je namieste podoba *pomenovanie, pomenovací cieľ, pomenovací nominatív.* Ale ak ide o konkrétne tvorenie, možno hovoriť o *pomenúvacom akte* alebo *procese.* Preto mohol F. Sabol nazbierať značný počet kolísaní, resp. nejednotností (vo svojom chápaní). Aj z týchto Sabolových príkladov však vyplýva, že

jazykovedci nemôžu forsírovať len priamočiaro, bez sémantických ohľadov utvorené pomenovania výlučne len od iteratívnych tvarov.

6. Zámerne neregistrovať takéto tvary v lexikologických a lexikografických prácach by znamenalo priam priestupok proti profesionálnej zaujatosti o správne vysvetlenie pozorovaných jazykových javov a o vystihnutie mnohoznačnosti skúmaných pomenovaní.

Literatúra

HORECKÝ, J. - RÁCOVÁ, A.: Slovník jazykovedných termínov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 203 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

PAULINY, E.: Slovenská gramatika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 319 s.

ORAVEC, J. - BAJZÍKOVÁ, E. - FURDÍK, J.: Súčasný spisovný slovenský jazyk. Morfológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 227 s.

SABOL, F.: Využívanie slovesného vidu. Slovenská reč, *46*, 1981, s. 106-109.

SABOL, F.: Ešte raz o používaní neadekvátneho vidu. Slovenská reč, *56*, 1991, s. 61-62.

Na životné jubileum PhDr. Jany Skladanej, CSc.

Nemilosrdne letiaci čas prináša svoje prekvapenia. Jedným z nich je aj okrúhle životné jubileum Jany S k l a d a n e j (nar. 27. 2. 1942 v Banskej Bystrici s priezviskom Čajánková). My starší sa dobre pamätáme na skromné plavovlasé dievča, čerstvú absolventku Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v odbore slovenčina-latinčina, ktorá sa v roku 1964 zjavila v Jazykovednom ústave. Zostala medzi nami, prežila s aktívnou účasťou kus života slovenskej jazykovedy, stala sa jej súčasťou.

Hoci sa vždy živo zaujímala a naďalej sa zaujíma o súčasnosť slovenského jazyka a o jazykovú kultúru, jej hlavné výskumné zameranie sa orientuje na dejiny slovenského jazyka, čo súvisí predovšetkým s jej pracovným zaradením do kolektívu pripravujúceho Historický slovník slovenského jazyka. V ňom prešla naša jubilantka všetky fázy rozmanitých činností - vyhľadávanie slovenských jazykových pamiatok v domácich i zahraničných archívoch, prepisovanie a excerpovanie rukopisných textov, budovanie kartotéky a fototéky, koncipovanie a redigovanie hesiel historického slovníka.

Z výskumov Jany Skladanej treba osobitne spomenúť štúdie o rukopisnom Kamaldulskom slovníku z roku 1763 a najmä sústavnú výskumnú činnosť v oblasti historickej frazeológie, kde sa dopracovala k prvým čiastkovým syntetickým výsledkom.

Možno s istotou očakávať, že výskumy Jany Skladanej prinesú ďalšie výsledky; ich záber naša jubilantka prirodzene a systematicky rozširuje a prehlbuje, v poslednom čase aj o skúmanie rukopisnej kázňovej literatúry z 18. storočia.

V Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV má Jana Skladaná svoje stabilné zaradenie. V rozbehnutej výskumnej činnosti želáme našej jubilantke veľa nových úspechov, na prospech slovenskej vedy a kultúry.

Ad multos annos!

J. Doruľa

Súpis prác Jany Skladanej za roky 1965-1990

Bibliografia jazykovedných prác Jany Skladanej je usporiadaná chronologicky a ďalej vnútri jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú štúdie v odborných jazykovedných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) články, referáty, drobné

príspevky, správy a pod. Drobné príspevky, ktoré vyšli v tom istom ročníku časopisu v tej istej rubrike alebo v tej istej publikácii, sa uvádzajú súhrnne v jednom hesle (hniezdujú sa). Názvy jednotlivých prác a časopisov sa uvádzajú v pôvodnom znení.

1965

Názvy mier a váh v slovenských lekárskych rukopisoch zo 17. a 18. storočia. - Československý terminologický časopis, *4*, 1965, s. 235-243 (spoluautorka M. Majtánová).

1968

O jazykovej stránke prvého tohtoročného čísla Sveta socializmu. - Kultúra slova, *2*, 1968, s. 89-90.

Výskum dejín slovenčiny. - P 24 - Pravda na weekend, 1. 11., s. 4.

1969

K vývinu slova samodruhá. - Slavica Slovaca, 4, 1969, s. 85-88.

Poznáte slovo *klaňačka*? - Kultúra slova, *3*, 1969, s. 118-119.

Federácia a federalizácia. - Ľud, 9. 1. 1969, s. 5. - Tamže: Znovu o predložkách (14. 1., s. 3). - *Kúzelný* a *čarovný* (15. 1., s. 7). - Prídavné mená s príponou *-lý* (16. 1., s. 5). - Máte radi *šampiňóny*? (18. 1., s. 5). - Predložka *u* a *pri* (21. 1., s. 3). - Dávate "tringelt" alebo *prepitné*? (22. 1., s. 7). - Nepíšte "dopisy" (23. 1., s. 5). - Dobrú chuť! (5. 3., s. 7). - Obstaráte to za nás? (6. 3., s. 5). - Usilovať sa o niečo (8. 3., s. 5). - Už aj rozhlas? (11. 3., s. 3). - *Sluchátko či slúchadlo*? (12. 3., s. 7). - *Cez to všetko*? (14. 3., s. 5). - O niektorých nesprávnych slovách (15. 3., s. 5). - Ožehavý problém (18. 3., s. 3). - Píšete *tužkou* alebo *ceruzkou*? (19. 3., s. 7). - Taká malá poznámka (20. 3., s. 5). - *Behom roku*? (27. 3., s. 5). - O jednej nesprávnej väzbe (28. 3., s. 5). - Jednotky a štvorky (1. 4., s. 3). - Poznáte *kotníčkovú obuv*? (16. 4., s. 7). - *Zem* a *krajina* (19. 4., s. 5). - *Cieľom vyrovnania nedoplatkov*? (23. 4., s. 7). - Radi dostávate *dárky*? (24. 4., s. 5). - O jednej zbytočnej príslovke (25. 5., s. 5). - Nepredložená vec (26. 4., s. 5). - *Rana* či *úder*? (29. 4., s. 3). - Krátka doba (3. 9., s. 5). - "Není" to dobre? (4. 4., s. 5). - *Ihrisko* či *ihrište*? (5. 4., s. 5). - *O čo ide*? (9. 9., s. 5). - *Drásavý krik* (10. 9., s. 5). - Užiť a použiť (11. 9., s. 5). - Narvaná sála (12. 9., s. 5). - *Domový typ* (13. 9., s. 5). - Voľný čas (17. 9., s. 5). - Hráte na klavíri? (18. 9., s. 5). - Trochu kozmetiky (19. 9., s. 5). - O jednej reklame (23. 9., s. 5). - *Krajkový límec*? (24. 9., s. 5). - O prázdninách (25. 9., s. 9). - *Jav* a *zjav* (26. 9., s. 5). - *Promovali ste*? (27. 9., s. 5). - *Kľud* či *pokoj*? (11. 10., s. 5). - *Začať* a *začať sa* (14. 10., s. 5). - *Požívate dôveru* (15. 10., s. 5). - O niektorých nesprávnych názvoch (16. 10., s. 9).

1970

Šetrenie a *vyšetrovanie*. - ĽUd, 5. 1., 1970, s. 5. - Tamže: Šťastný nový rok (7. 1., s. 5). - *Brusle* a *korčule* (8. 1., s. 9). - *Obchod s priemyselným tovarom* (9. 1., s. 5). - *Prázdniny končia*? (14. 1., s. 5). - Ešte o Vianociach (15. 1., s. 9). - *Kulhavý diabol* (16. 1., s. 5). - *Zaberať* a *zaoberať* (17. 1., s. 5). - *Rozpustilý prejav*? (20. 1., s. 5). - O jednej nesprávnej väzbe (21. 1., s. 5). - Radi *tančíte*? (23. 1., s. 5). - *Naviazať* a *nadviazať* (24. 1., s. 5). - *Opravdu* a *naozaj* (27. 1., s. 5). - *Rozumejú*, či "rozumia"? (28. 1., s. 5). - *Naproti niekomu* alebo *naproti niekoho*? (29. 1., s. 9). - *Omluviť* a *ospravedlniť* (30. 1., s. 5). - *Odporúčame vám* (31. 1., s. 5). - *Nezvyklé divadlo* (3. 2., s. 5).- *Cez to všetko*? (10. 3., s. 5). - *Zorali sme to*! (8. 4., s. 9). - Je to váš *proťajšok*? (15. 4., s. 5). - Nevadí vám to? (16. 4., s. 9). - *Z príležitosti*, či *pri príležitosti*? (17. 4., s. 5). - *Predlokte* či *predlaktie*? (21. 4., s. 5). - *Osobite* či *osobitne*? (23. 4., s. 9). - *Štávka* a *štrajk* (24. 4., s. 5). - Chodíte *pre mlieko*? (25. 4., s. 5). - Astra je naša *ostuda*? (28. 4., s. 5). - *Nahnedlý odtieň* (29. 4., s. 5). - *Aký* a *ktorý* (1. 5., s. 5). - *Zákazka* či *objednávka*? (5. 5., s. 4). - *Moc dobrého škodí* (6. 5., s. 5). - *Svetelný tieň na očiach* (7. 5., s. 9). - *Žehliť*, *hladiť*, *pigľovať* (8. 5., s. 5). - Aj vy *prevádzate prácu*? (9. 5., s. 5). - *Srdcová vada* (12. 5., s. 5). - Šampón na tmavý "vlas"? (13. 5., s. 5).- "Nezlíbatelný" rúž? (14. 5., s. 8). - O nesprávne použitej častici "že" (15. 5., s. 5). - "Je to nutné"? (16. 5., s. 5). - *Sympatizovať* "niekomu" alebo *s niekým*? (19. 5., s. 5). - Máte "pestené"

ruky? (22. 5., s. 5). - O jednom inzeráte (23. 5., s. 5). - Kúpili ste „stojánky na kvety? (26. 5., s. 5). - Máte "blonďavé" vlasy? (29. 5., s. 5). - Vzhľadom "k niečomu"? (30. 5., s. 5). - Pozor na pravopis! (2. 6., s. 5). - "Varianta" či *variant*? (3. 6., s. 5). - "Vyvstáva" pred vami problém? (4. 6., s. 8). - "Uzjednotiť sa" na niečom? (5. 6., s. 5). - "Obor" či *odbor*? (6. 6., s. 5). - "Zdeľovacie" prostriedky? (9. 6., s. 5). - "Kojiť" či *pridájať*? (10. 6., s. 5). - "Rohlík" či *rožok*? (11. 6., s. 8). - Vzhľadom "k niečomu"? (29. 6., s. 5). - Chodíte po mlieko (29. 8., s. 5). - Oboznámiť niekoho "o niečom"? (8. 11., s. 5). - *Guľôčka* a "gulička" (7. 11., s. 5). - *Sluchy* či "skráne"? (10. 11., s. 5). - "Vspomienka" či *spomienka*? (11. 11., s. 5). - *Chlapčenský* a "chlapecký" (12. 11., s. 8). - Čo je "kukátko"? (13. 11., s. 5). - "Černoši" a *černosi* (17. 11., s. 5). - *Prekvapiť niečím* alebo "s niečím" (18. 11., s. 5). - Bývate mimo "Bratislavu"? (19. 11., s. 8). - Je správna spojka "nakoľko"? (20. 11., s. 5). - *Náhradka* a "náhražka" (21. 11., s. 5). - *Tancovať* a "tančiť" (24. 11., s. 5). - "Vydovádzať sa"? (25. 11., s. 5). - "Vyhnul" sa povinnosti (26. 11., s. 8). - *Bojový* a *bojovný* (27. 11., s. 5). - "Štýlová" jedálňa? (1. 12., s. 5). - "Strojno-početná" stanica (2. 12., s. 5). - "Vypadať" a *vyzerať* (3. 12., s. 8).

Trochu kozmetiky. - Večerník, 27. 4. 1970, s. 2. - Tamže: "Opravdu" vám to "nevadí"? (16. 5., s. 2).

1971

O vzniku a autorstve tzv. Hadbavného slovníka. - In: Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 143-151.

Pramene Kamaldulského slovníka z Červeného Kláštora. - In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 13. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1971, s. 299-310, rus. res. s. 310-311, nem. res. s. 311.

Jazyková stránka kultúrnej rubriky v Pravde. - Kultúra slova, *5*, 1971, s. 152-156.

O správnom používaní predložky *vďaka*. - Kultúra slova, *5*, 1971, s. 306.

Vypĺňali ste *sčítací hárok*? - Kultúra slova, *5*, 1971, s. 91-92.

Kúpili ste si "stojánky" na kvety? - Ľud, 19. 1., 1971, s. 5. - Tamže: *Cez to všetko*? (27. 2., s. 5). - *Odpovedať* či *zodpovedať*? (3. 3., s. 5). - O vetnej príslovke *treba* (4. 3., s. 9). - Dožili ste sa "päťdesiatin"? (5. 3., s. 5). - *Riad*, či *riady*? (6. 3., s. 5). - Boli ste v "Itálii"? (9. 3., s. 5). - *Prekvapivé darčeky*? (10. 3., s. 5). - Učíte sa "nemecky"? (11. 3., s. 9). - *Niet čoho* alebo *niet čo*? (12. 3., s. 5). - Nechali ste "toho"? (13. 3., s. 5). - Je správne slovo "čipernosť"? (16. 3., s. 5). - Možno sa "zabývať" istým problémom? (17. 3., s. 5). - Uzavierate sa "vonkajšiemu svetu"? (18. 3., s. 9). - Možno sa "obdivovať niečomu"? (20. 3., s. 5). - *Brošňa*, či "brož"? (23. 3., s. 5). - *Von* a *vonku* (24. 3., s. 5). - "Zapožičali" ste si magnetofón? (25. 3., s. 9). - Bez "nadsázky"? (26. 3., s. 4). - Máte ťažkosti s "páterou"? (27. 3., s. 5). - "Krunier" a *pancier* (30. 3., s. 5). - "Pohmožnený" a *pomliaždený* (31. 3., s. 5).

1972

IV. seminár macedónskeho jazyka, literatúry a kultúry v Ochride. - Slavica Slovaca, *7*, 1972, s. 81-82 (správa o seminári konanom v dňoch 19. 8. - 1. 9. 1971).

1973

Slovenský historický slovník z predspisovného obdobia. Ukážkový zošit. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 356 s. (spoluautori V. Blanár, J. Doruľa, V. Gregor, E. Jóna, K. Habovštiaková, I. Kotulič, E. Krasnovská, R. Kuchar, M. Majtán, M. Majtánová).

1975

Slovná zásoba ako odraz vývinu spoločnosti. - Kultúra slova, *9*, 1975, s. 131-136.

Ženy v jazykovede. - Nedeľná Pravda, *8*, 1975, č. 10, s. 6.

Poznáte slovo *začokoládovať sa*? - Večerník, 31. 1. 1975, s. 3.

1976

Keď začujeme slovo *dubing*. - Večerník, 14. 5. 1976, s. 3.

1977

Slová prevzaté z latinčiny a internacionalizmy. - Kultúra slova, *11*, 1977, s. 154-156.

O rozsahu slovnej zásoby v Kamaldulskom slovníku z roku 1763. - In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 19. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1977, s. 323-334, rus. res. s. 335, nem. res. s. 335-336.

Jazykové vzťahy v minulosti. [Doruľa, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava 1977.] - In: Nedeľná Pravda, *10*, 1977, č. 43, s. 6 (ref.).

Džús, či *džus*? - Smena na nedeľu, *12 (30)*, 1977, č. 42, s. 7. - Tamže: Máte radi *šampiňóny*? (č. 46, s. 6). Ochutnali ste už "hot dogs"? - Večerník, 2. 9. 1977, s. 3.

1978

Užiť a *použiť*. - Smena na nedeľu, *13 (31)*, 1978, č. 3, s. 7. - Tamže: Je správne spojenie *užité umenie*? (č. 16, s. 7). - Čo je to *safari*? (č. 20, s. 7).

Kaviareň *U dežmára*. - Večerník, 28. 4. 1978, s. 3. - Tamže: Nedostatok elektrického prúdu? (16. 6., s. 3).

1979

Začokoládovať a *pooctovať*. - Kultúra slova, *13*, 1979, s. 61-62.

VII. letný seminár Záhrebskej slavistickej školy. - Slavica Slovaca, *14*, 1979, s. 102 (správa o seminári konanom v dňoch 16. 7.-30. 7. 1978 v Dubrovníku a v dňoch 30. 7.-6. 8. 1978 v Záhrebe).

1980

Pri prameňoch slovenčiny. [Krajčovič, R.: Pri prameňoch slovenčiny. Martin 1979.] - Kultúra slova, *14*, 1980, s. 3-7.

Česko-slovenský slovník. Red. G. Horák. Bratislava 1979. - In: Slovenská reč, *45*, 1980, s. 364-372 (rec., spoluautor I. Ripka).

1981

Sémantická analýza niektorých frazeologizmov s historickými komponentmi. - In: Jazykovedné štúdie. 16. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda [1981], s. 139-142.

1982

Problémy frazeológie z hľadiska diachrónie. - In: Jazykovedné štúdie. 17. Z dejín slovenskej lexiky. Red. J. Doruľa. Bratislava, Veda 1982, s. 15-24.

1984

Najstaršia mestská kniha v Bánovciach nad Bebravou. - In: Národnostný vývoj na Slovensku do roku 1918. K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov. Red. R. Marsina. Martin, Osveta 1984, s. 219-225, rus. res. s. 225-226, nem. res. s. 226.

Z problematiky frazém v predspisovnom období. - In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 346-350.

1985

Kniha o význame slova. [Blanár, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava 1984.] - In: Nedeľná Pravda, *18*, 1985, č. 6, s. 7 (ref.).

1986

Vplyv latinčiny na slovenčinu od predspisovného obdobia po súčasnosť. - In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave 1986, s. 288-294.

Významný kodifikačný pokus v predspisovnom období slovenčiny. - Slavica Slovaca, *21*, 1986, s. 257-263, rus. res. s. 263.

Konferencia o začiatkoch slovanskej porovnávacej jazykovedy. - Slavica Slovaca, *21*, 1986, s. 96-99 (správa o konferencii konanej v dňoch 3.-5. 10. 1984 vo Varšave; spoluautorka K. Habovštiaková).

Životné jubileum Marie Majtánovej. - Slavica Slovaca, *21*, 1986, s. 72-73 (k 50. narodeninám).

1987

Kamaldulská škola. - In: Prekursorzy slowianskiego jezykoznawstwa porównawczego (do konca XVIII wieku). Red. H. Orzechowska - M. Basaj. Wroclaw - Warszawa - Kraków - Gdansk - Lódz, Zaklad Narodowy imienia Ossolinskich - Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1987, s. 175-183.

Sémantická analýza niektorých frazém z vývinového aspektu. - In: Frazeológia v teórii a praxi. Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre. Séria: Spoločenské vedy. 2. 1987. Red. F. Miko. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1987, s. 63-67, rus. res. s. 171, franc. res. s. 173.

Zo staršej slovenskej antroponomastickej terminológie. - In: IX. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1987, s. 303-308.

Leksikografičeskaja obrabotka frazem v istoričeskom slovare slovackogo jazyka. - In: Frazeologizm i jego leksikografičeskaja razrabotka. Materialy IV Meždunarodnogo simpoziuma v ramkach zasedanija Meždunarodnoj komisii po problemam slavianskoj frazeologii pri Meždunarodnom komitete slavistov. Minsk, Nauka i technika 1987, s. 94-97.

1988

Problematika frazém v historickom slovníku. - In: Z problemów frazeologii polskiej i slowianskiej. IV. Red. M. Basaj a D. Rytel. Wroclaw - Warszawa - Kraków - Gdansk - Lódz. Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk 1988, s. 207-218.

Filipec, J. - Čermák, F.: Česká lexikologie. Praha 1985. - In: Slavica Slovaca, *23*, 1988, s. 94-99 (spoluautor V. Blanár; rec.).

Najdôležitejší nástroj ľudskej komunikácie. - Nedeľná Pravda, *21*, 1988, č. 10, s. 7.

Spory dážď je hustý, silný alebo slabý, mierny? - In: Pisárčiková, M. a kol.: Jazyková poradňa odpovedá. Red. M. Pisárčiková. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 15-16. - Tamže: Chceme mať *pevný vlas* alebo *pevné vlasy*? (s. 145). - Je sloveso *poocotovať* utvorené správne? (s. 145). - Pozeráme sa *na televízor* alebo *na televíziu*? (s. 245).

1989

Frazeologický fond slovenčiny v predkodifikačnom období. (Pokus o vývinovú dynamiku.) Autoreferát dizertačnej práce na získanie vedeckej hodnosti kandidáta filologických vied. Bratislava, Slovenská akadémia vied, Vedecké kolégium pre jazykovedu, vedy o literatúre a umení a národopis 1989. 28 s.

Frazeológia v diele Hugolína Gavloviča Valaská škola. - In: Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry. Red. I. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1989, s. 174-185.

1990

Fakultatívne členy vo frazémach z diachronického hľadiska. - In: Studia linguistica Polono-Slovaca. 2. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied 1990, s. 226-248, poľ. res. s. 249-250.

Problém identity frazém z diachronického hľadiska. - In: Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Red. V. Blanár et al. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 139-144.

Zostavil *L. Dvonč*

Za PhDr. Ladislavom Rybárom

Uprostred leta 1991 nás zastihla smutná správa, že 27. júla náhle zomrel PhDr. Ladislav R y b á r, CSc. Skonal vo veku 73 rokov, dva mesiace po svojich narodeninách, v čase, keď pod Nízkymi Tatrami trávil svoju letnú dovolenku. Posledné rozlúčka so zosnulým bola 2. augusta 1991 v bratislavskom krematóriu.

Už od detstva sa musel L. Rybár prebíjať životom. Ako sedemročný stratil otca, a tak sa presťahoval z rodnej Rožňavy (narodil sa 19. mája 1918) k svojmu starému otcovi do Betliara, rodiska svojich rodičov. V Betliari mal možnosť zblízka sledovať národnostnú i sociálnu problematiku. Žili tu Slováci spolu s Maďarmi, v kaštieli býval gróf Andrássy, u ktorého pracoval jeho starý otec ako zámočník a údržbár. Do gymnázia dochádzal do Rožňavy a po matúre sa roku 1937 začal v Brne pripravovať na získanie kvalifikácie učiteľa meštianskych škôl. V zlomovom roku 1938 prešiel do Bratislavy, kde absolvoval vysokoškolské štúdium dejepisu a slovenčiny. Tematika slovenského vysťahovalectva, ktorej sa venoval na vysokej škole, mu umožnila dostať sa do diplomatických služieb. Počas Slovenskej republiky pracoval na slovenskom vyslanectve v Budapešti, potom pôsobil v Bratislave a do roku 1948 v Prahe. Pred príchodom frontu umožnil ako diplomat grófovi Andrássymu prechod cez Budapešť na Západ.

Známy proces s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami mal nepriaznivé následky aj na osudy L. Rybára. Dôsledky pôsobenia v diplomatických službách

pociťoval na každom z pracovísk: v redakcii, vo výrobnom podniku, v škole, vo výskumnom pedagogickom ústave a napokon od r. 1967 na Pedagogickej fakulte UK v Trnave. Minulý režim mu robil prekážky pri získavaní vedeckej i pedagogickej hodnosti, nedovolili mu habilitovať sa, hoci mal za sebou úspešnú publikačnú a pedagogickú činnosť. Istej rehabilitácie sa dočkal až po roku 1989. Vrátil sa za vysokoškolskú katedru, venoval sa jazykovej, štylistickej a rétorickej príprave adeptov novinárstva na Katedre žurnalistiky FF UK v Bratislave, ale chystanej habilitácie v jeseni t. r. sa, bohužiaľ, nedožil.

Publikačná činnosť L. Rybára (spomenuli sme ju aj v jubilejnom článku k jeho 70. narodeninám - porov. Slovenská reč, *53*, 1988, s. 300-301) súvisí s jeho pracovným zameraním. Venoval sa teórii vyučovania slovenského jazyka, najmä na školách s vyučovacím jazykom maďarským, pripravoval učebnice a jazykové učebné pomôcky, publikoval práce o otázkach jazykovej kultúry, pravopisu, no v popredí jeho záujmov bola predovšetkým zvuková stránka reči, estetické hodnoty jazyka, umelecký prednes, recitácia a rečníctvo. Rétorike venoval niekoľko publikácií, seriál článkov a množstvo prednášok a seminárov. Vydania výberu najlepších slovenských i cudzích rečníckych útvarov, ktoré starostlivo pripravoval, sa už nedočkal. Rozpracované ostali aj jeho práce zo štylistiky a o problematike slovensko-maďarských vzťahov, ktorých sa dotýka jeho posledný, už posmrtne publikovaný príspevok v Literárnom týždenníku. Čiastočne sa v ňom vracia k problematike, ktorú začal riešiť už vo svojej diplomovej práci o odchode vysťahovalcov na Dolnú zem.

Odišiel človek s dobrým srdcom, vzácnymi ľudskými vlastnosťami, jemný, vysoko humánny, ohľaduplný, priateľský, pracovitý, náš súčasník, bez nenávisti, závisti a neznášanlivosti. Odišiel, ostanú však výsledky jeho statočnej práce v dušiach, vo vedomí i praxi tých, ktorých dvíhal k vyššej úrovni jazykových prejavov. Česť jeho pamiatke.

K. Palkovič

Súpis prác Ladislava Rybára za roky 1954-1991

Bibliografia prác L. Rybára je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov. Najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce, vedecké štúdie a odborné články v odborných jazykovedných a iných odborných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) iné články, referáty, drobné príspevky a pod. Príspevky v časopisoch, ktoré vychádzajú počas školského roku, sa zaraďujú podľa toho, na aký kalendárny rok pripadá príslušné číslo časopisu. Drobné príspevky rovnakého charakteru, ktoré v tom istom roku vyšli v tej istej rubrike, sa uvádzajú súhrnne v jednom hesle (hniezdujú sa). V závere sa osobitne uvádza redakčná činnosť. Názvy jednotlivých prác, časopisov a zborníkov sa zaznamenávajú v pôvodnom pravopise.

1954

Slovenská čítanka pre 6. ročník všeobecnovdelávacích škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Szlovák olvasókönyv a csehszlovákiai, általános müveltséget, nyújtó magyar tannyelvü iskolák 6. évfolyama számára. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1954. 131 s. - 2. vyd. 1957. 140 s. - 3. vyd. 1959. - 4. vyd. 1960. 143 s. - 5. vyd. 1961. 144 s.

1955

Slovenská literárna výchova pre II. ročník všeobecnovzdelávacích škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Szlovák irodalmi olvasókönyv a csehszlovákiai általános müveltsége nyújtó magyar tannyelvü iskolák 11. évfolyama számára. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1955. 251 s. - 2. vyd. 1957. 294 s. - 3. vyd. 1959. 300 s. - 4. vyd. 1961 (spoluautor).

Pomocník učiteľov slovenského jazyka. [Slovenský jazyk a literatúra v škole, *1*, 1955, č. 1-2.] - In: Učiteľské noviny, *5*, 1955, č. 46, s. 6 (ref.).

1956

Slovenská čítanka. Szlovák olvasókönyv a csehszlovákiai általános müveltséget nyújtó magyar tannyelvü iskolák 8. év. folyama számára. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1956. 266 s. - 2. vyd. 1958. 285 s. - 3. vyd. 1960. - 4. vyd. 1962 (spoluautor).

O vyučovaní slovenčiny na školách s vyučovacím jazykom maďarským. - Slovenský jazyk a literatúra v škole, *2*, 1956, s. 149-152.

Megjegyzések a szlovák nyelv kisérleti tanmetéhez. [Poznámky k pokusnému spôsobu vyučovania slovenského jazyka.] - Szocialista Nevelés, *1*, 1956, s. 15-18.

Dôležitosť rozširovania slovnej zásoby. - Szocialista Nevelés, *1*, 1956, č. 2, s. 29-37.

A szlovák nyelv tanítása kapcsolatos feladaink. [Naše úlohy pri vyučovaní slovenčiny.] - Szocialista Nevelés, *1*, 1959, s. 42-57.

O tvorbe pokusných osnov slovenčiny na školách s maďarským jazykom. - Učiteľské noviny, 6, 1956, č. 22, s. 4.

1957

Slovenská čítanka pre 7. ročník všeobecnovzdelávacích škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Szlovák olvasókönyv a csehszlovákiai magyar tannelvü általános müveltséget nyújtó iskolák 7. évfolyama számára. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1957. 214 s. - 2. vyd. 1959. 215 s. - 3. vyd. 1960. - 4. 1961 (spoluautor).

A beszelgetés megszervezés a szlovák nyelvi órakon. [Organizovanie konverzácie na hodinách slovenského jazyka.] - Szocialista Nevelés, *2*, 1957, s. 304-305.

A koravén gyermekekröl. [O predčasne starých deťoch.] - Szocialista Nevelés, *2*, 1957, s. 3-7.

Oktató - nevelö munkánk új távlata. [Perspektívy výchovy a vyučovania našej

mládeže.] - Szocialista Nevelés, *2*, 1957, s. 225-228.

Než vyprevadíte dieťa do školy. - Práca, 1. 9. 1957, s. 1.

1958

Učebnica slovenského jazyka. Pokusné učebné texty pre 6. ročník všeobecnovzdelávacích škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Szlovák gykorlókönyv, kisérleti tanultálnyi nyújtó magyar tannelvü iskolák 6. évfolyama számára. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1958. 301 s.

Písanie a výslovnosť slovenských hlások. Trojrodovosť podstatných mien + osobné mená. Trojrodovosť podstatných mien + ukazovacie zámená. 3 nástenné tabule na vyučovanie slovenčiny v základných deväťročných školách s vyučovacím jazykom maďarským. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1958.

Hogyan tanitsuk a szlovák nyelvet a 3-5 évfolyamban? [Ako vyučovať slovenčinu v 3.-5. roč.?] - Szocialista Nevelés, *3*, 1958, s. 365-370.

A konferencia fő beszémolája. [Hlavný referát na konferencii.] - Szocialista Nevelés, *3*, 1958, s. 68-87.

Szlovák óra az 5. évfolyamban. [Hodina slovenčiny v 5. ročníku.] - Szocialista Nevelés, *3*, 1958, s. 106.

Szlovák óra a 6-ik évfolyamban. - Szlovák óra a 7-ik évfolyamba. [Hodina slovenčiny v 6. ročníku. - Hodina slovenčiny v 7. ročníku.] - Szocialista Nevelés, *3*, 1958, s. 172-173.

1959

Úzke a široké tvary zámen *on, ona, ono*, tvary po predložkách. 3 nástenné tabule na vyučovanie slovenského jazyka v základných deväťročných školách s vyučovacím jazykom maďarským. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1959 (s metodickým sprievodcom k tabuliam s rovnakým názvom). - 2. vyd. 1962.

1960

K problematike slovenského jazyka na učňovských školách a odborných učilištiach. - Slovenský jazyk a literatúra v škole, *6*, 1960, s. 172-175.

1963

Predložkové väzby. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963 (3 nástenné tabule s metodickým sprievodcom).

Práca učiteľa slovenského jazyka na učňovskej škole. - Slovenský jazyk a literatúra v škole, *10*, 1963/1964, s. 20-24.

1965

Od ypsilonovedy k slovenčine. - Slovenský jazyk a literatúra v škole, *11*, 1964/1965, s. 245-247.

1967

Szlovák nuelv a szaktanintézetek és a tanociskolák számára. Slovenský jazyk pre učňovské školy a odborné učilištia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967. 202 s. - 2. vyd. 1972 (spoluautor).

1968

Za krásu, dokonalosť a majstrovstvo každého verejného prejavu. - Kultúra slova, *2*, 1968, s. 265-268.

Oplatí sa byť učiteľom. - Učiteľské noviny, *18*, 1968, č. 5, s. 4.

1970

Umelecký prednes prózy a poézie. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1970. 139 s.

1971

Metodický sprievodca k Tabuliam na nácvik slovenského pravopisu v ZDŠ k súboru 20 nácvikových tabúľ pre potreby žiakov. 1. vyd. Banská Bystrica, Učebné pomôcky 1971. 22 s. - 2. vyd. 1973. - 3. vyd. 1976. - 4. vyd. 1984.

Situačné obrazy na vyučovanie slohu a slovenčiny ako cudzieho jazyka. 1. vyd. Banská Bystrica, Učebné pomôcky 1971 (10 farebných nástenných obrazov).

Metodická príručka k učebnej pomôcke Situačné obrazy na výučbu cudzích jazykov. Učebná pomôcka pre školy 1. a 2. cyklu, pre jazykové kurzy a sústredenia. 1. vyd. Banská Bystrica, Učebné pomôcky 1971. 29 s.

Niekoľko kapitol o umeleckom prednese. - In: Universitas Comeniana. Facultas Paedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. Philologia. 2. Štúdie z literárnej vedy, jazykovedy a teórie vyučovania. Red. L. Horečný. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 261-285.

Programovaný - programový. - Kultúra slova, *5*, 1971, s. 246-247.

Pozdvihnime rétoriku. - Javisko, *3*, 1971, s. 241-242.

1972

Ako recitovať prózu a poéziu. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 80 s.

O učebných pomôckach všeobecne. - In: Teória vyučovania slovenského jazyka. Red. R. Bottán. Bratislava, Alfa 1972, s. 101-105.

1973

Czamblovo poňatie ľubozvučnosti a jazykovej správnosti. - In: Universitas Comeniana. Vadultas Paedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. Philologia. 3. Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. Red. L. Horečný et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 77-81.

Slovenčina v hlavnom meste. - Nedeľná Pravda, *6*, 1973, č. 50, s. 6.

1974

Jazyk ako estetický jav. (O niektorých problémoch jazykovej výchovy.) - Kultúra slova, *8*, 1974, s. 271-276.

Z postrehov pozorovateľa. - Slovenský jazyk a literatúra v škole, *20*, 1973/1974, s. 216-218.

1975

Jazyk ako nástroj riadenia. - Vedecké riadenie, 1975, č. 1, s. 98-100.

Základné poučenia z rétoriky. - Nedeľná Pravda, *8*, 1975, č. 11, s. 6; č. 12, s. 6; č. 13, s. 6; č. 26, s. 6 (tu pod názvom Poučenia z rétoriky), č. 27, s. 6; č. 34, s. 6; č. 40, s. 6; č. 41, s. 6; č. 42, s. 6; č. 43, s. 6.

1976

Slovenský jazyk. 2. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1976. 188 s. - 2. vyd. 1979. - 3. vyd. 1982 (spoluautor). Ref.: Dubníček, J.: Slovenský jazyk a literatúra v škole, *25*, 1978/1979, s. 21-23.

Základné poznatky zo súčasnej rétoriky. 1. vyd. Bratislava, Alfa 1976. 68 s.

Rétorika obradných a príležitostných rečí. 1. vyd. Bratislava, Krajské osvetové stredisko 1976. 84 s.

K modernizácii vyučovania slovenčiny v ZDŠ. - Slovenský jazyk a literatúra v škole, *22*, 1975/1976, s. 303-305.

Úvahy o umeleckom prednese. [Findra, J.: Umenie prednesu. Bratislava 1975.] - In: Kultúra slova, *10*, 1976, s. 29-31 (ref.).

1977

Základné poznatky z teórie rečníctva. - In: Pedagogické a psychologické otázky činnosti lektora. Učebné texty Inštitútu pre výchovu vedúcich pracovníkov Slovchémie. Red. D. Hapala. Bratislava, Slovchémia 1977, s. 81-117.

Rétorika v škole. - Slovenský jazyk a literatúra v škole, *23*, 1976/1977, s. 238-240.

1979

Kultúra vyjadrovania, výrazný prednes, záujmová činnosť žiakov v oblasti literárnodramatickej výchovy. - In: Slovenský jazyk a literatúra na 2. stupni ZŠ. Študijný text. Red. E. Danielová. Bratislava, Ústredný ústav pre vzdelávanie učiteľov v Bratislave 1979, s. 104-135. - Znovu publikované pod rovnakým názvom: In: Slovenský jazyk a literatúra v 5.-8. ročníku základnej školy. Študijné texty na prípravu pedagogických pracovníkov. O novom chápaní výchovy a vzdelávania na 2. stupni základnej školy. Red. E. Danielová. Bratislava, Slovenské

pedagogické nakladateľstvo 1979, s. 110-134.

Zamyslenie nad občianskym obradným rečníctvom. - Pravda, 22. 9. 1979, s. 5.

1980

Základy rétorickej komunikácie. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1980. 304 s.

Ref.: 1. Glovňa, J.: Užitočná príručka rétoriky. - Slovenský jazyk a literatúra v škole, *28*, 1981/1982, s. 28-29. - Horecký, J.: Nová knižka o rétorike. - Kultúra slova, *15*, 1981, s. 27-29. - 3. (er) [= Perkner, S.]: Sila slova mluveného. - Rozhlasová práce, *5*, 1981, s. 105-106.

Komunikačná a jazyková úroveň jednej z našich rozhlasových relácií. - Kultúra slova, *14*, 1980, s. 238-242.

1981

Hazafiságra és proletár internacionalizmusra való nevelés. Ifjuság, haza,internacionalizmus. [Výchova k vlastenectvu a proletárskemu internacionalizmu. Mládež, vlasť, internacionalizmus.] Red. P. Kovács. Budapest 1980. - In: Szocialista Nevéles, *26*, 1981, s. 319-320 (ref.).

1982

Jazyk a štýl rozhlasového moderátora. - In: Jazyk a štýl publicistiky. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústredný výbor Slovenského zväzu novinárov 1982, s. 154-158.

Inovácia obsahu a vyučovacích metód na základných školách. - Zápisník slovenského jazykovedca, *1*, 1982, č. 3, s. 1-6 (tézy prednášky konanej dňa 13. 4. 1982 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

1984

O kultúre výrazu vysokoškolských učebníc a učebných textov. - In: Otázky tvorby vysokoškolskej učebnice a učebného textu. Red. D. Hapala. Bratislava, Ústav rozvoja vysokých škôl SSR v Bratislave 1984, s. 90-93.

Vývin rečníka občianskych obradov. - Nová cesta, *6*, 1984, č. 12, s. 22.
Echovitá reč ako jeden z nedostatkov prednesu. - Kultúra slova, *18*, 1984, s. 312-313.

1986

Možnosť skvalitniť vysokoškolskú prednášku. - In: Otázky zvyšovania kvality a efektívnosti práce vysokých škôl. Red. L. Rybár. Bratislava, Ústav rozvoja vysokých škôl SSR v Bratislave 1986, s. 215-220.

1989

K polemike o transkripcii. - Literárny týždenník, *2*, 1989, č. 6, s. 5.
Chyby v súvislých prejavoch. - Nedeľná Pravda, *22*, 1989, č. 13, s. 7. - Tamže: Chyby v súvislých prejavoch (2) (č. 14, s. 7).
PhDr. Konštantín Palkovič, CSc., sedemdesiatročný. - Slovenská reč, *54*, 1989, s. 295-297.

1991

Epopeja životaschopnosti a zániku. Osudy slovenských vysťahovalcov na Dolnej zemi. - Literárny týždenník, *4*, 1991, č. 35, s. 4.

Redakčná činnosť

Szocialista Nevelés, *1*, 1956 (výkonný redaktor).

Slovenský jazyk a literatúra v 5.-8. ročníku ZŠ s vyučovacím jazykom maďarským. (Študijné texty pre prípravu pedagogických pracovníkov o novej koncepcii vyučovania slovenského jazyka na maďarských školách.) Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979 (zostavovateľ).

Otázky zvyšovania kvality a efektívnosti práce vysokých škôl. Bratislava, Ústav rozvoja vysokých škôl SSR v Bratislave 1986 (zostavovateľ).

Literatúra

Rybár Ladislav. - In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súbor a personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925-1975). Martin, Matica slovenská 1987, s. 957-961 (súpis prác L. Rybára za roky 1954-1975).

Palkovič, K.: Ladislav Rybár sedemdesiatročný. - Slovenská reč, *53*, 1988, s. 300-301.

Sedlák, J.: Pozdrav jubilantovi. - Slovenský jazyk a literatúra v škole, *34*, 1987/1988, s. 281 (k 70. narodeninám).

Palkovič, K.: PhDr. Ladislav Rybár, CSc. - Obzor Gemera, *20*, 1989, s. 101-102 (k 70. narodeninám).

Zostavil *L. Dvonč*

Jazykovedci v Smoleniciach

V Dome vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach sa 5.-6. decembra 1990 uskutočnilo 3. stretnutie členov Slovenskej jazykovednej spoločnosti.

Prvú časť dvojdňového pracovného stretnutia otvorila jubilejná prednáška doc. PhDr. V. B l a n á r a, DrSc., *Porovnávací výskum slovnej zásoby v slovanských jazykoch*, a to pri príležitosti jeho sedemdesiatych narodenín.

Druhý okruh stretnutia v podobe pracovného seminára mal názov *Súčasný pohyb v toponymii*. M. M a j t á n sa vo svojom úvodnom príspevku orientoval na súčasný pohyb v názvoch miest a obcí. Upozornil, že ideologický model v toponymii sa odstránil aj v ZSSR. Ekologizácia toponymie - očistenie toponymie od ideologických nánosov, demontáž ideologických toponým - je v ZSSR rozdelená do niekoľkých etáp. Cieľom je očistiť toponymá nielen od názvov obsahujúcich mená Lenina, Molotova, Brežneva či Andropova, ale prakticky od všetkých toponým, ktoré reprezentujú ideologický model toponymie.

Viaceré mestá a obce na Slovensku zmenili dnes svoje názvy, napr.: *Čalovo*

premenovali na *Veľký Meder, Šafárikovo* na *Tornaľu; Plešany* na *Svetuše, Dobrovskú Lehotu* na *Kotmanovú, Dolný Peter* na *Svätý Peter, Palkovičovo* na *Sap, Topoľovec* na *Nárad* a pod. Zmeny vo všeobecnej rovine možno rozdeliť do dvoch skupín: ak ide o návrat starších názvov fungujúcich pred rokom 1948, pričom sa zachoval administratívny stav obce; ak sa chceli zlúčené obce rozdeliť a osamostatniť, začali používať vlastný a v minulosti fungujúci názov.

L. D v o n č si v prednáške najprv všímal situáciu z hľadiska premenovávania názvov ulíc a iných verejných priestranstiev na Slovensku v tom zmysle, že referoval o materiáloch publikovaných v dennej tlači; potom sa zamýšľal nad zmenami názvov ulíc a námestí v Bratislave, kde je aktuálny problém, či v centre mesta automaticky vrátiť uliciam a námestiam staré slovenské názvy, alebo postupovať podľa iného kľúča. L. Dvonč navrhoval zmeniť iba názvy, ktoré sú nevyhovujúce z hľadiska najnovšej politickej alebo spoločenskej situácie. Názvy ako *Jesenského ul., Hurbanovo nám., Kollárovo nám.* atď. nie sú plodom ani politického konjunkturalizmu, ani čechoslovakizmu. Sú to pomenovania podľa všeobecne uznávaných kultúrnych a politických činiteľov a ich nahrádzanie názvami *Ružová ul., Uhoľný trh* atď. by sa skôr chápalo nie ako návrat k pôvodným slovenským názvom, ale práve ako odstraňovanie slovenských názvov.

P. O d a l o š sa zameral na pohyb toponým a chrématoným v okrese Banská Bystrica. Základnú vývinovú polarizáciu vidí ako osciláciu medzi tradicionalizáciou (pôvodnosťou) a internacionalizáciou. Pomenovanie ulíc a námestí sa po 17. novembri 1989 vracia k pôvodným alebo vžitým a v komunikácii fungujúcim názvom. Evidentné je to v Banskej Bystrici alebo aj v Brezne, ale aj v obciach tohto okresu. Internacionálne sú najmä názvy objektov zo sféry služieb (obchody, reštaurácie, pohostinstvá a pod.), pričom cieľom internacionalizácie - názvy, ktoré sú známe aj zahraničným turistom -, je získať zákazníka.

Analýzu situácie v názvoch ulíc a námestí Prahy podal B. Z i l y n s k i j . Svoju podobu zmenilo v Prahe len okolo 40 názvov, aj keď nezávislá skupina odborníkov (NSO) vznikla už v polovici decembra 1989 a uskutočnené zmeny predstavujú len zlomok zmien, ktoré NSO navrhla. NSO však nemala patričný vplyv na presadenie nových názvov. Konfrontačnou otázkou pri diskusiách o zmenách názvov ulíc a námestí sa stala otázka nekomunistického odboja, pričom bola zjavná tendencia pomenúvať za každú cenu ulice a námestia osobami z tohto odboja. Premenúvanie ulíc a námestí sa v Prahe neukončilo. Tak vznikla paradoxná situácia, že v komunikácii (ústnej i písomnej, napr. hlavičkové papiere) fungujú dva názvy: starý (stále platný) a nový (úradne nepotvrdený). Po ukončení moratória na premenúvanie toponým sa Názvoslovná komisia hlavného mesta Prahy bude v ďalšej praxi držať týchto zásad: a) získavať podnety od verejnosti, a tak zisťovať názvy najviac sprofanované, b) pri premenúvaní používať jeden z tradičných názvov.

M. K n a p p o v á pripomenula, že v Českej republike sa zatiaľ zmenil len názov *Gottwaldov* na názov *Zlín*. Ďalšie zmeny názvov miest a obcí nenastali možno aj preto, že pri Ministerstve vnútra ČR neexistuje názvoslovná komisia zaoberajúca sa touto problematikou tak ako komisia pri Ministerstve vnútra SR. M. Knappová

spomínala svetový kongres onomastikov v Helsinkách, ktorý bol venovaný aj racionalizácii urbanonymie. Tu sa konštatovalo, že maximálne racionálny systém by mohol vzniknúť asi len s postavením nového mesta. Zdá sa, že ani systémy pomenovania v USA (napr. od 1 do 100) nie sú v komunikácii výhodné, lebo spôsobujú komunikačné skraty. Majú tematickú orientáciu, no diskutabilná je orientačná jednoznačnosť, ktorú podporuje motivačná pestrosť. Okrem názvov pražských ulíc a námestí sa autorka venovala aj názvom inštitúcií. Názvu *Palác kultúry* konkuroval názov *Palác Bohémia*, no nezdal sa natoľko originálny, aby vystriedal zaužívaný názov. Ako nie najvhodnejší hodnotila M. Knappová názov organizácie *Dřevomor*, ktorá sa zaoberá morením dreva, lebo má rôzne asociácie. Je zrejmé, že novovznikajúce organizácie by sa pri voľbe názvu mali poradiť s odborníkmi. Doteraz však buď na to nemajú čas, alebo tomu jednoducho nevenujú pozornosť.

V diskusii sa hovorilo nielen o toponymách z územia Slovenska a Čiech, ale aj o toponymách z územia Juhoslávie osídleného Slovákmi. Rozprávala o nich M. M y j a v c o v á . Úradné názvy obcí sú v úradnom jazyku, napr. v srbochorvátčine, no Slováci si juhoslovanské toponymá poslovenčujú, napr. v učebniciach. V Petrovci sú úradné názvy ulíc slovenské a ich motivácia slovenskými spisovateľmi má výrazne vlasteneckú funkciu, napr. *Sládkovičova* alebo *Hviezdoslavova ulica.*

O onomastickej problematike sa diskutovalo aj v interakcii s ďalšími disciplínami, preto túto problematiku rozšírili viaceré aspekty: kartografický I. H o r ň a n s k é h o , historický V. S e d l á k a a národopisný P. S a l n e r a .

Onomastický priemet do kartografickej praxe s dôrazom na štandardizáciu geografického názvoslovia hlavne pri dvojnázvoch predniesol I. Horňanský. Dvojité názvy vznikajú v troch prípadoch: ak existuje geografický objekt mimo územia ČSFR, no má názov aj v jazyku fungujúcom na území jeho existencie; ak geografický objekt leží v geografickej situácii viacerých štátov; ak v rámci jedného štátneho útvaru fungujú endonymá i exonymá. Otázka dvojitých názvov je natoľko špecifická, že konkrétna modifikácia tohto problému závisí od situácie príslušnej krajiny. V ČSFR logicky existujú dvojité názvy slovensko-poľské v oblasti Těšína, slovensko-maďarské na južnom Slovensku, slovensko-ukrajinské, resp. rusínske na východnom Slovensku na mapách v mierkach väčších ako 1 : 10 000. V Anglicku má len 10 % názvov anglickú a waleskú podobu. Uvádzanie dvojitých názvov je možné iba pri mierke 1 : 25 000, lebo mierka 1 : 50 000 pre veľké množstvo detailov neumožňuje uvádzať dvojité názvy, ktoré sú uvedené iba pri veľmi dôležitých objektoch. Vo Fínsku sú dva úradné jazyky: fínčina a švédčina. Zákon o obciach umožňuje uvádzať dvojité názvy vtedy, ak je v obci viac ako 8 % alebo 3 000 obyvateľov menšinového jazyka.

Rešpektovanie vývinu názvov podporil v diskusii V. S e d l á k , lebo veci sa dostávali cez jav do slovníka. Podporuje návrat historických názvov aj v prípade Bratislavy.

Slovenskú kultúru charakterizoval P. S a l n e r ako formujúcu sa v interakcii s ďalšími kultúrami, a preto považuje za prirodzenú motivačnú pestrosť pôvodných názvov, ktoré sa viacej udržiavajú v starých mestách väčších aglomerácií, v menších mestách a hlavne v obciach. V komunikácii majú fungovať názvy ulíc a námestí, ktoré

sú zaužívané a rešpektuje ich aj obyvateľstvo.

Na záver pracovného seminára o pohybe v toponymii boli sformulované závery zachytávajúce základné tendencie súčasného vývoja: toponymický pohyb treba cieľavedome regulovať tak, aby sa zo súčasného pohľadu odstránili neprimerané názvy, ktoré je možné nahradiť pôvodnými názvami alebo názvami čerpajúcimi z kultúrno-historickej tradície. Nie je potrebné premenúvať za každú cenu, lebo stabilita názvov je podmienkou dobrej komunikácie nielen v ČSFR, ale aj komunikácie so zahraničím.

Kladne treba hodnotiť úsilie Slovenskej jazykovednej spoločnosti, ktorá orientovala svoje stretnutie na diskusiu o veľmi dôležitej a aktuálnej spoločenskej otázke. Problematika však vyvolá ešte mnohé polemiky v rôznych obciach a mestách Slovenska, a preto by sa jej mala venovať väčšia pozornosť, ako sa navrhovaalo aj na seminári, napr. aj organizovaním besied v rozhlase a v televízii.

P. Odaloš

Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Zostavil J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1990. 190 s.

Zborník prináša materiály z konferencie, ktorú pripravil Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 23.-25. mája 1988 v Smoleniciach a na ktorej sa okrem vedeckých pracovníkov SAV a ČSAV zúčastnili aj pracovníci z univerzít a pedagogických fakúlt z obidvoch republík. Vzácnymi hosťami boli E. S. Kubriakovová a V. N. Telijová z Institutu jazykoznanija AN SSSR v Moskve. Cieľom konferencie bolo zhodnotiť výskum dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny a nájsť korešpondenciu medzi výsledkami rovnomenného diela a pripravovaným projektom, orientovaným na výskum jazykovej situácie na Slovensku. Tento zámer konkretizovali hlavné referáty K. Buzássyovej, J. Bosáka a J. Horeckého, ktoré tiež rámcovali priebeh rokovania.

Zborník zachováva členenie zodpovedajúce trom tematickým okruhom. Prvý tematický okruh uvádza K. Buzássyová referátom *Opis dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny a jeho podnety pre výskum jazykovej komunikácie* (s. 9-19). Konkretizuje v ňom prínos kolektívnej monografie Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (1989) a poukazuje na niektoré nové javy: pohyb v typoch pomenovaní, zreteľné sémantické a štylistické posuny a rozvoj paradigmatických vzťahov (synonymia, homonymia). Naznačuje problémy v chápaní základných pojmov komunikácie (jazyková norma - komunikačné normy), ako aj otázky vymedzujúcich atribútov jazykového systému (otvorenosť - uzavretosť, statickosť - dynamickosť a i.). Hoci spomínané problémy sa ani v hodnotenom diele jednoznačne neuzatvárajú - bolo by to vlastne v rozpore s charakterom, podstatou monografie - opis dynamiky

slovnej zásoby predstavuje moderný prístup k hodnoteniu niektorých javov v komunikácii a bude impulzom pri sledovaní iných (napr. syntaktických alebo štylistických) javov v sociálne diferencovaných prostrediach, z ktorých za najviac aktuálne pokladá autorka sféru bežného dorozumievacieho styku.

Na dynamické tendencie v jazykovej komunikácii, na ich typy a funkcie poukázala E. S. Kubriakovová (s. 19-32). Dynamické tendencie patria medzi imanentné vlastnosti každej ľudskej činnosti. Pri vymedzovaní ich typov autorka vychádza z rozlišovania tendencií obmedzujúceho, blokujúceho charakteru, ktoré udržiavajú celistvosť systému, a z tendencií vyvolávajúcich zmeny, ktoré zabezpečujú rozvoj systému. V súčasnosti sa v jazykovej komunikácii uplatňujú tri zreteľné tendencie: výrazné prenikanie syntaxe do mnohých nominačných aktov, rozširovanie úlohy tzv. malých slovotvorných modelov a vzrastanie zložitosti existujúcich sémantických štruktúr.

Pri skúmaní dynamického potenciálu expresívnych pomenovaní a ich textotvorných funkcií V. N. Telijová (s. 32-43) zdôrazňuje aj úlohu ľudského faktora (jazykovej osobnosti) v jazykovom spoločenstve, pričom sa sústreďuje na jeden z jeho prejavov - expresívnosť. Expresívnosť prejavu podľa autorky vyplýva z ilokučnej sily expresívnych pomenovaní: rozbor ich sémantickej štruktúry dokazuje, že emotívnosť nie je otázkou štylistiky, ale predovšetkým sémantiky.

Východiskom príspevku J. Findru (*Dynamika štylistiky lexém*, s. 43-53) je téza o dynamike štylistiky prvkov lexikálneho subsystému, ktorá odráža napätie medzi tendenciou k synchrónnej systémovej stabilite lexikálnych štylém a tendenciou k jej syntagmatickému narušeniu (s. 44). Touto teorémou autor nadväzuje na svoju teóriu invariantnej hodnoty štylistiky prvku a na jej pozadí vysvetľuje, ako chápe vzťah (napätie) medzi jazykovou normou a komunikačnými normami. Predpokladá, že tvorivá jazyková aktivita je pozitívnym prístupom používateľa jazyka v konkrétnej komunikačnej situácii a zároveň je výrazom jeho vyspelej komunikačnej kompetencie. Teoretické východiská dokladá výsledkami kvantitatívno-kvalitatívnej analýzy lexém v Slovníku slovenského jazyka (1959-1968) a v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987). Exaktné konštatácie spriezračňujú schémy (s. 53-54), ktoré uvádzajú do vzťahov činitele podmieňujúce dynamiku štylistiky lexém a tým aj ovplyvňujúce komunikačnú kompetenciu podávateľa.

Otázkam jazykovej kreativity najmä pri tvorení neologizmov sa venuje O. Martincová (*Typologie neologických procesů v slovní zásobě současné češtiny, s. 56-62*). V štýlovej oblasti sa neologické procesy prejavujú tým, že strácajú pôvodný príznak príslušnosti k jednej funkčnej vrstve (neologizmy vo sfére profesijnej alebo záujmovej) a prechodom do inej funkčnej sféry (publicistickej, administratívnej, odbornej) sa stávajú prvkami inej funkčnej vrstvy; tento jav autorka označuje ako štýlovú neutralizáciu a štýlové prehodnocovanie. O inovačných a aktualizačných procesoch hovorí vtedy, keď pri vzniku neologizmov existuje kauzálny vzťah medzi situáciou a ich jazykovou formou. Pripomína, že jednotlivé typológie neologických procesov sú tesne späté s orientáciou výskumu jazykovej komunikácie. Možno ich rozlišovať z hľadiska spoločenských komunikačných faktorov, z pohľadu ich realizácie

v štýlovej oblasti, možno ich členiť na inovačné a aktualizačné a klasifikovať aj podľa spôsobu tvorenia neologizmov.

V príspevku *K niektorým aspektom expanzie vzťahových adjektív v súčasnej slovenčine* (s. 62-68) sa M. N á b ě l k o v á zaoberá fungovaním vzťahových adjektív v súčasnej komunikácii, ktoré vzhľadom na ich frekventovanosť hodnotí ako expanziu. Príčinami tohto stavu sú nominačné potreby, ekonomika prejavu, výrazová unifikácia, dôsledkom je vznik nových spojení, nových adjektívnych derivátov a i. Spomínané tendencie vyvolávajú v používateľovi jazyka napätie pri realizácii jazykovej normy, pretože do netradičných vzťahov sa dostávajú slová, ktoré nie sú bezprostredne derivačne späté.

Druhý tematický okruh - *Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému* - uvádza referát J. B o s á k a (s. 75-84). Za základnú úlohu pri zisťovaní skutočnej jazykovej situácie autor pokladá výskum a analýzu komunikácie vo vyčlenených komunikačných priestoroch a komunikačných sférach a sledovanie jej vzťahu k existujúcim jazykovým útvarom národného jazyka. Navrhuje vyčleniť dve komunikačné sféry: 1. celospoločenský styk ako verejnú a oficiálnu komunikačnú sféru, 2. bežný dorozumievací styk ako verejnú (alebo neverejnú) neoficiálnu komunikačnú sféru. Každú z nich podrobnejšie člení podľa tém komunikácie. Skúmať jazyk ako sociálno-komunikačný systém bude znamenať zistenie reálneho jazykového úzu hovoriacich so zameraním na zachytenie výskytu variantov v komunikačných a štýlových normách rečového správania. Za základnú otázku pokladá vymedzenie normy zo sociolingvistického pohľadu.

Problematiku z tohto okruhu rozvíja J. S k á c e l (*Některé problémy výzkumu uplatnění jazyka v řízení pracovních kolektivů*, s. 84-91). Uvažuje o tom, ako komplexná analýza rečovej komunikácie môže prispieť k zefektívneniu riadiacej činnosti. - M. K r č m o v á (*K sociolingvistické interpretaci spontánního mluveného projevu*, s. 92-100) sleduje vplyv sociálnej roly komunikanta na modelovanie jeho idiolektu. Spontánny ústny prejav pokladá za výsledok pôsobenia viacerých činiteľov (neoficiálnosť komunikačnej situácie, interakcia s adresátom, vzťah medzi komunikantmi). Z pohľadu jazykovedca sa jej znalosť idiolektu javí inšpirujúca preto, lebo výrazová a obsahová stránka zvolených jazykových prostriedkov môže signalizovať sociálne zaradenie komunikanta, ale odráža aj zmeny v komunikácii. Sociolingvistické výskumy považuje za zdroj poznatkov o jazyku a o jeho fungovaní v spontánnej ústnej komunikácii. - V zborníku sa nastoľuje aj aktuálna problematika chápania noriem. J. Š i k r a (*Jazykové normy a ich odraz vo vedomí nositeľov jazyka*, s. 101-107) sa pokúša riešiť otázku podstaty jazykových noriem z rôznych hľadísk. Za ich konkrétnu realizáciu pokladá prejav na úrovni individuálneho jazykového vedomia, kým abstraktná realizácia jazykových noriem sa prejavuje na úrovni spoločenského jazykového vedomia. Pohyb medzi oboma spôsobmi uplatnenia jazykových noriem hodnotí ako ich synchrónnu dynamiku. - R. B r a b c o v á (*Vytváření komunikační normy v běžně mluveném jazyce*, s. 108-114) špecifikuje obsah termínu bežný hovorený jazyk, ako aj pojem komunikačnej normy v bežnom hovorenom jazyku. Pri stanovení normy obecnej češtiny pri jednotlivých prostriedkoch vychádza z pomeru medzi

spisovným prostriedkom a prostriedkom "obecne českým". - J. H u b á č e k (*Funkce slangu v komunikaci, s.* 114-120), uplatňujúc svoju prepracovanú teóriu o slangu ako nespisovnej vrstve špecifických pomenovaní v systéme národného jazyka, vysvetľuje existenciu slangizmov v komunikácii a odôvodňuje frekvenciu slangových pomenovaní v bežnom dorozumievacom styku. Ich tvorenie a vznik determinuje motivácia a funkcia slangu v komunikácii.

Úlohu slovenských nárečí v súčasnej jazykovej situácii hodnotí I. R i p k a (s. 120-127). Teritoriálne dialekty pokladá za jednu z piatich existenčných foriem národného jazyka (spisovný jazyk, hovorový spisovný jazyk, bežný hovorený jazyk, interdialekty, teritoriálne dialekty) a objasňuje vzťah medzi teritoriálnymi dialektmi a ostatnými jazykovými útvarmi, najmä bežným hovoreným jazykom. Dialekt aj v súčasnosti predstavuje dôležitý komponent sociolingvistického archisystému celonárodného jazyka.

Pri hodnotení výsledkov výskumu hovorenej podoby spisovnej slovenčiny (s. 128-133) dnes už nebohý J. M u r á n s k y poukazuje na to, že v spontánnych ústnych komunikátoch respondenti na východnom Slovensku v súčasnosti viac alebo menej využívajú nárečové prvky. Prejavuje sa to najmä v zvukovej a tvarovej rovine jazyka, čo dokazuje, že v tomto regióne v neoficiálnej komunikácii nárečie ešte stále pôsobí ako silný sociolingvistický činiteľ.

Základným teoretickým, terminologickým a metodologickým otázkam je venovaný tretí tematický okruh, uvedený inšpiratívnym referátom J. H o r e c k é h o *Základné pojmy jazykovej komunikácie* (s. 141-146). Zaoberá sa v ňom pojmom jazykového vedomia v spätosti s pojmom komunikačnej kompetencie a poukazuje na vzťah týchto pojmov k jednotlivým útvarom (formám) národného jazyka.

Napriek tomu, že pojmy adekvátnosť, efektívnosť a úspešnosť sú frekventovanejšie v iných vedných disciplínach J. D o l n í k ich vhodne transformuje do svojho výkladu o efektívnosti jazykovej komunikácie (s. 147-153). Predpokladá, že "adekvátnosť je nevyhnutným predpokladom úspešnej a efektívnej komunikácie" (s. 147). Jazykovú komunikáciu pokladá za úspešnú vtedy, keď recipient pochopí komunikačný zámer produktora, čiže ak reaguje na tej vlnovej dĺžke, na ktorej sa vysielalo. Efektívnosť jazykovej komunikácie spája s potrebami a záujmami recipienta; na tvorení textu sa svojou hodnototvornou činnosťou zúčastňuje aj recipient. V zhode s naznačenými názormi do vymedzenia pojmu komunikačnej kompetencie odporúča zahrnúť hodnotiacu schopnosť komunikanta - recipienta.

Zásadné zmeny pri koncipovaní a realizácii lingvistického výskumu rečovej činnosti navrhuje J. K o ř e n s k ý (*Poznámky k otázce zkoumání řečové činnosti*, s. 154-160). Novoorientovaný výskum je potrebné oslobodiť od dlhodobo platných, zväzujúcich konštatácií, teorém a axióm. Vypracovať teóriu aktuálneho procesu rečovej činnosti znamená podľa autora uskutočniť dôležité základné procedúry (rekognoskáciu a artikuláciu komunikačného priestoru príslušného jazykového kolektívu, stanovenie kritérií pri vymedzovaní komunikačnej sféry, realizáciu techniky dobre zabezpečeného výskumu) bez toho, aby sa vopred vymedzoval priestor a limitovali možnosti bádateľského zamerania. - J. H o f f m a n n o v á

(*Teoretickometodologické problémy komplexního výzkumu řečové komunikace v Ústavu pro jazyk český ČSAV, s.* 160-167) sa okrem viacerých teoretických problémov zaoberá vymedzením pojmu komunikačná udalosť. Chápe ju ako "výsek reálnej skutočnosti, v ktorom dochádza ku komunikácii" (s. 163). Komunikačná udalosť pri komplexnom výskume predstavuje prienik sociálno-psychologických, pragmaticko-strategických a tematicko-obsahových činiteľov. Autorka za jeden zo závažných koncepčno-praktických problémov pokladá otázku typologizácie komunikačných udalostí (uvádza aj kritériá relevantné pre ich charakteristiku a klasifikáciu). - O. M ü l l e r o v á (*Komplexní výzkum řečové komunikace v ÚJČ ČSAV - dosavadní výsledky a další výhledy, s.* 168-175) hodnotí výsledky systematickej analýzy súčasnej ústnej komunikácie so zameraním na tie komunikačné situácie, do ktorých sa používateľ češtiny dostáva v priebehu všedného dňa (pracovná a mimopracovná komunikácia, nákupy a služby, komunikácia vo vyučovaní a pod.). Pracuje s pojmami komunikačná oblasť, typ komunikačnej situácie a jedinečná komunikačná udalosť. Špecifikuje fenomén funkčný jazyk ako súbor primeraných prostriedkov vhodných pre jednotlivé typy komunikačných situácií.

Niektoré výsledky prieskumu postojov obyvateľov Prešova k jazyku komentuje D. S l a n č o v á (s. 175-181). Cieľom výskumu bolo zachytiť jazykovú situáciu v meste prostredníctvom sociologicky rôznych skupín respondentov (porov. Slovenská reč, *55*, 1990, č. 1). - Osobitosťami komunikácie v pedagogickom procese sa vo svojom komunikáte zaoberá P. G a v o r a (s. 182-185).

Zborník *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii* prináša najnovšie názory na výskum komunikačných procesov, podnecuje a motivuje, kladie otázky, ale naznačuje aj možné východiská alebo aspoň smerovanie pre ďalšie bádania v oblasti jazykovej komunikácie. Odborná verejnosť v ňom nájde dobrý prehľad o naliehavých otázkach výskumu súčasnej slovenčiny a súčasne získa vstupné poznatky o ich rozličných aspektoch, vrátane podnetov pre sociolingvistický výskum a nové všeobecnojazykové uvažovanie.

J. Klincková

Gulag a gulag. - Z istého hľadiska sa podstatné mená delia na všeobecné a vlastné mená. Všeobecné meno je také meno, ktoré sa môže vzťahovať na ktorýkoľvek predmet toho istého druhu. Vlastné meno je meno, ktoré sa vzťahuje na určitý a jedinečný predmet. Rozdiel medzi všeobecnými podstatnými menami na jednej strane a vlastnými menami na druhej strane sa v pravopise prejavuje písaním všeobecných podstatných mien s malým začiatočným písmenom a vlastných mien s veľkým začiatočným písmenom. Tento dôsledný pravopisný princíp sa v spisovnej slovenčine iba čiastočne narúša pri písaní názvov obcí a miest: v týchto názvoch sa totiž s veľkým začiatočným písmenom píše každé plnovýznamové slovo, napr. *Kysucké Nové Mesto, Spišské Podhradie, Nové Mesto nad Váhom*.

Treba ďalej uviesť, že ako vlastné mená sa v našom jazyku používajú nielen podstatné mená, ale aj akékoľvek iné slová, ak majú rovnakú funkciu ako podstatné meno, čiže v tom prípade, keď ide o označenie samostatne existujúceho javu skutočnosti. Vlastnými menami môžu byť prídavné mená, napr. *Nový, Starý* (mená osôb), *Obchodná* (t. j. Obchodná ulica), zámená, napr. *Som, My* (názvy časopisov), číslovky, napr. *Deväťdesiattri* (názov literárneho diela), slovesá, napr. *Žalujem* (názov literárneho diela), *Napred* (názov časopisu, spolku a pod.), *Ahoj* (názov výrobku a pod.). Ako vlastné mená sa dokonca používajú nielen jednotlivé slová, ale aj vety, napr. *Začala sa nová fáza rokovaní* (názov článku v časopise), alebo sa vyskytujú vety ako súčasti vlastných mien., napr. *Muž, ktorý sa smeje* (názov literárneho diela).

Hranica medzi všeobecnými podstatnými menami (apelatívami) a vlastnými menami (propriami) nie je neprestupná, skôr naopak, sú tu možné vzájomné prechody. Ide o využívanie všeobecných podstatných mien aj ako vlastných mien alebo v istých prípadoch využívanie vlastných mien ako všeobecných podstatných mien. Všeobecné podstatné mená sa bežne stávajú vlastnými menami, napr. *kováč - Kováč* (priezvisko), *televízia - Televízia* (časopis), *kompas - Kompas* (nakladateľstvo), *svornosť - Svornosť* (tlačiareň). Naopak, vlastné mená sa stávajú všeobecnými podstatnými menami. V tomto prípade potom ide o proces deproprializácie (ak vychádzame od vlastného mena, ktoré podlieha tomuto procesu) alebo apelativizácie (ak máme na mysli výsledok tohto procesu). Prestupnosť hraníc sa pri štúdiu všeobecných podstatných mien a vlastných mien alebo iba vlastných mien vyzdvihuje ako dôležitá črta.

V odbornej jazykovednej literatúre sa značná pozornosť venuje štúdiu všeobecných podstatných mien, ktoré vznikli z vlastných mien. Tento proces sa uplatňuje vo všetkých jazykoch. Všeobecnými podstatnými menami sa stávajú pomenovania osôb (antroponymá), napr. *Lazár - lazár, Sandwich - sendvič*, zemepisné názvy (toponymá), napr. *Malaga - malaga, Cognac - koňak*, rovnako aj iné vlastné mená (chrématonymá), napr. *Biblia - biblia, Aspirin - aspirín*. V odbornej literatúre existuje aj podrobná klasifikácia všeobecných podstatných mien, ktoré vznikli z

vlastných mien, na jednotlivé skupiny pomenovaní podľa toho, čo takéto všeobecné podstatné mená označujú (porov. napr. Ducháček, O.: Od pojmenování ke změně významu. In: Sborník filozofické fakulty brněnské university. 4. Brno, 1955, s. 78-94). Napr. zo zemepisných názvov vznikli pomenovania jedál a nápojov, predmetov a vecí slúžiacich na odievanie, dopravných prostriedkov, z mien osôb všeobecné podstatné mená označujúce zbrane, veci slúžiace na odievanie, jedlá a nápoje, knihy atď.

Treba ďalej uviesť, že proces vzniku takýchto všeobecných podstatných mien z vlastných mien prebieha aj v súčasných jazykoch. Na jeden takýto prípad upozornila najnovšie napr. K. Hegerová (Slová *Mekka* a *mekka*. Kultúra slova, *21*, 1987, s. 284-285). Ukázala, že vlastné meno *Mekka* ako názov mesta v Saudskej Arábii, ktoré je náboženským centrom mohamedánov, sa už začalo používať aj ako všeobecné podstatné meno, resp. z vlastného mena *Mekka* vzniklo všeobecné podstatné meno *mekka*.

Možno tu upozorniť na novší, azda najčerstvejší prípad používania zemepisného názvu ako všeobecného podstatného mena. Svetovej verejnosti je zaiste známe dielo spisovateľa A. Solženicyna. Jedným z jeho úspešných diel je aj román *Súostrovie Gulag*, ktorý dávnejšie vyšiel v slovenskom preklade v zahraničí a vlani v novom preklade na Slovensku. V tomto diele A. Solženicyn opisuje život väzňov stalinských koncentračných alebo pracovných táborov. V súčasnosti sme svedkami vzniku všeobecného podstatného mena *gulag* z vlastného mena *Gulag* ako označenia istého súostrovia, napr.: *Ľudí zavlečených do rôznych g u l a g o v* (Národná obroda, 7. 9. 1990, s. 2). - *90 ľudí denne umieralo v g u l a g u Noriľsk* (Národná obroda, 25. 10. 1990, s. 9). - *...aby svojím vplyvom pomohla preskúmať opodstatnenosť údajov týkajúcich sa g u l a g u Minusinsk* (Plus 7 dní, *2*, 1991, č. 1, s. 13). Slovo *gulag* ako apelatívum sa spája s vlastnými menami, ako ukazujú príklady *gulag Noriľsk, gulag Minusinsk* (t. j. gulag v Noriľsku, gulag v Minusinsku). Je to podobný prípad, ako napr. slovo *kráľ*, ktoré tiež pochádza z vlastného mena, a to mena *Karol* (Karol Veľký), a teraz sa ako apelatívum spája s vlastnými menami, napr. *kráľ Karol, kráľ Ľudovít* a pod.

Slovom *gulag* sa teda pôvodne označoval stalinský koncentračný alebo stalinský pracovný tábor. Tento význam slova *gulag* súvisí s pôvodom tohto apelatíva z vlastného mena *Gulag* ako označenia zemepisného objektu v ZSSR, na ktorom boli postavené pracovné tábory. Pri význame slova *gulag* nastáva teraz ďalší posun. Začína sa širšie používať vo význame "pracovný tábor" alebo "koncentračný tábor vôbec" a stáva sa vlastne synonymom týchto dvojslovných pomenovaní; napr. *Diktoval aj zriaďovanie pracovných táborov, g u l a g o v* (Slovenské národné noviny, *2*, 1991, č. 7, s. 5). Slovo *gulag* nadobúda teda rovnaký význam ako slovo *láger*, resp. sa stotožňuje so slovom *láger* v istom význame. Slovo *láger*, ako je známe, je nemeckého pôvodu. Ide o slovo *Lager* ako všeobecné podstatné meno, ktoré sa do nášho jazyka prevzalo v podobe *láger*. Toto slovo popri prvom význame "tábor ako hromadné väzenie v provizórnych ubikáciách", ktorý je základný, má aj druhý špecializovaný význam "koncentračný tábor" (Krátky slovník slovenského jazyka, 1987. s. 175).

Na záver môžeme konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa stretávame

s používaním všeobecného podstatného mena *gulag*, ktoré má svoj pôvod vo vlastnom mene *Gulag* ako súčasti názvu známeho diela spisovateľa A. Solženicyna *Súostrovie Gulag*. Pôvodne sa ním označuje stalinský pracovný alebo koncentračný tábor, novšie sa používa širšie na označenie akéhokoľvek pracovného alebo koncentračného tábora. Z hľadiska významu sa slovo *gulag* začína stotožňovať aj s výrazom *láger*, ktorý rovnako ako slovo *gulag* predstavuje v spisovnej slovenčine slovo cudzieho pôvodu (prevzaté slovo).

L. Dvonč

Nedochôdča, nedôchodča. - V štúdii Dvojhláska *ô* v spisovnej slovenčine (Slovenská reč, 56, 1991, s. 174) L. Dvonč konštatuje, že dvojhláska *ô* sa uplatňuje pri tvorení slov odvodzovaním a pri ohýbaní slov. Osobitný odsek v štúdii venuje L. Dvonč aj tvoreniu deminutív s príponou *-ka*, pri ktorom sa *o* mení na *ô* v základe slova (napr. *voda - vôdka, hora - hôrka, noc - nôcka)* alebo v celom slovotvornom základe (napr. *pevnosť - pevnôstka, miestnosť - miestnôstka* a pod.). V tejto súvislosti nakrátko uvádza, že dvojhláska *ô* je aj v slove *nedochôdča*.

Dvojhláska *ô* je v tomto expresívnom výraze po spoluhláske *ch*; potvrdzujú to aj súčasné normatívne slovníky (Slovník slovenského jazyka II, 1960, s. 319; Krátky slovník slovenského jazyka, 1987, s. 229), ako aj iné lexikálne príručky. Popri kodifikovanej podobe *nedochôdča* sa však vyskytuje aj podoba, v ktorej dvojhláska *ô* je umiestnená v pôvodnej predpone *do-*: *nedôchodča*. Túto podobu uvádza napr. aj J. Horecký vo svojej Slovotvornej sústave slovenčiny (1959, s. 104) a rovnako aj v Slovenskej lexikológii I (1970, s. 116): Patria sem aj slová bez opory v neodvodenom podstatnom mene, napr. *dojča, nedôchodča, posledníča, pozdníča, míľa* (jahňa). V kolektívnej príručke lexikológie od P. Ondrusa, J. Horeckého a J. Furdíka z r. 1980 sa na s. 101 už uvádza podoba *nedochôdča*. Dva doklady na podobu *nedôchodča* sme našli aj v slovníkovej kartotéke JÚĽŠ SAV: *Lebo na nijaký "Lietajúci Clipper" nevezmú také n e d ô c h o d č a, ako som ja.* (Zelinová) - *A Boháček v tej záplave slávnych mien cítil sa ako n e d ô c h o d č a.* (M. Urban; tu však musíme uviesť, že tento doklad nie je celkom preukazný, lebo sa cituje aj v Slovníku slovenského jazyka, pričom skúmané slovo sa v ňom uvádza v podobe *nedochôdča*.) Zo súčasnej dennej tlače sme zachytili jeden doklad z týždenníka Zmena: *Taxikár si ma zmeria ako politické n e d ô c h o d č a alebo maskujúcu sa starú štruktúru.* (M. Nemčoková)

Doklady na podobu *nedôchodča*, ktoré sme odcitovali, svojím malým počtom nemusia ešte signalizovať rozkolísanosť v úze, ale iný signál, ktorý tiež pochádza z úzu, už nemožno brať na ľahkú váhu. V jednu nedeľu cez rok sa totiž v katolíckych kostoloch číta odsek z listu sv. Pavla apoštola, v ktorom sa tento apoštol pokladá za najmenšieho z apoštolov a označuje sa medzi nimi ako *nedochôdča*: *Potom sa zjavil Jakubovi a potom všetkým apoštolom a poslednému zo všetkých, ako n e d o c h ô d č a ť u , zjavil sa aj mne. Veď ja som najmenší z apoštolov.* (Prvý list Korinťanom, 15, 8) Pri čítaní slova *nedochôdča* sa občas prejavuje nejednotnosť a

rozkolísanosť v tom, že i napriek napísanej podobe *nedochôdča* mnohí toto slovo čítajú ako *nedôchodča* (takú správu sme dostali aj od vdp. farára Š. Komu z Liesku na Orave).

Logicky vzniká otázka, prečo tu vo výslovnosti pretrváva neistota a prečo niektorí používatelia spisovnej slovenčiny dávajú prednosť podobe *nedôchodča*. Nazdávame sa, že odpoveď nie je až taká ťažká. V tomto slove sa podľa nášho názoru osve uplatňujú dva slovotvorné základy, ktoré majú svoj pôvod v slovese *chodiť*. Jeden základ je bezpredponový, v ktorom je alternácia *o/ô: chodiť - chôdza* (potom aj *obchôdzka, pochôdzka, schôdza, schôdzka*), druhý základ sa utvoril od toho istého slovesa, ale s predponou *do-*, kde je alternácia *o/ô* v predpone: *dochodiť - dôchodok, dôchodca*. V kodifikovanej podobe *nedochôdča* sa uplatňuje alternácia *o/ô* po spoluhláske *ch*, v čiastočne uzuálnej podobe v predpone *do-/dô-* podľa malej skupiny dnes už neproduktívnych slov s predponou *dô-*, odvodených od slovesných základov: *dôkaz, dômysel, dôraz, dôsledok, dôvod, dôvetok, dôvtip*, resp. vo viacerých starších alebo nárečových slovách: *dôdavok, dônos, dônovie/dônovok, dôpust/dôpusta, dôrobca, dôstoj, dôživeň*.

Slovo *nedochôdča* sémanticky súvisí so slovesom *dochádzať/dochodiť* (presnejšie iba s variantom *dochodiť*) vo význame "dozrievať, prichádzať do vyhovujúceho, optimálneho stavu" (porov. Slovník slovenského jazyka I, 1959, s. 286, 320-321), resp. "dosahovať želaný stav" (podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka, 1987, s. 88). Samotné slovo *nedochôdča* (podoba "dochôdča" nie je v slovenčine reálna) má podľa Slovníka slovenského jazyka I, 1959, s. 319, význam "nedonosené, neduživé dieťa; nedokonalý, nevyvinutý človek, tvor, výtvor", resp. podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka, 1987, s. 229, význam "neduživý tvor". Utvorenie tejto negatívnej podoby je derivačne i sémanticky ("komu niečo nedochodí") pomerne nejasné, najmä keď pozitívna podoba v jazyku nie je. Možno sa preto domnievať, že slovenská podoba *nedochôdča* je upravenou alebo adaptovanou podobou českého výrazu *nedochůdče*, ktorý má aj deminutívum *nedochůdčátko*. S obidvoma výrazmi zrejme súvisí aj adjektívum *nedochůdný* vo význame "v telesnom vývoji oneskorený, zakrnutý, mrzácky, nevyvinutý, chatrný, škaredý" (porov. Slovník spisovného jazyka českého II, 1964, s. 136).

Na záver možno konštatovať, že derivačná stránka slov či variantov *nedochôdča* a *nedôchodča* je už veľmi zastretá, a to tak v slovenčine, ako aj v češtine, a tak ťažko rozhodnúť o tom, ktorý derivát je adekvátnejší a bližšie slovesnému základu, no napriek tomu sa nazdávame, že variant *nedochôdča*, ktorý je kodifikovaný v súčasných slovníkových príručkách, je derivačne aj významovo adekvátnejší, častejšie sa vyskytuje a používa v písaných textoch, a tak súčasný úzus by už nemal túto kodifikáciu narúšať. Bolo by možné uvažovať o kodifikovaní obidvoch podôb, ale nenazdávame sa, že by to dnes pri ustálenej kodifikácii bolo únosné.

F. Kočiš